

Kaip būti lietuviu

*Apie Pietryčių Lietuvą, lietuvybės rūpesčius joje Liudviko GIEDRAIČIO pokalbis su trimis buvusiais šio krašto mokyklų direktoriais:
Algimantu MASAIČIU (Marijampolis), Vytautu DAILIDKA (Eišiškės),
Stanislovu BUDRAIČIU (Rimdžiūnai, Turgeliai).*

Gerai žinoma, kad baltų, lietuvių ribos daugelį amžių siaurėjo. Apie tai, kas į pietus, rytus, vakarus nuo Lietuvos – tegalim surašinėt netekčių, lietuvybės siaurėjimo statistiką, bet apie Pietryčių Lietuvą, manau, turim ne tik teisę, bet ir prievolet kalbėti, ieškoti būdų, kaip susigrąžinsim šį nutautėjusį, nutautintą kraštą. Atkuriamojos Seimo metais R. Ozolas, pirmininko pava duotojas, teigė, kad be Pietryčių Lietuvos neturim atities. Koks jūsų požiūris?

Vytautas DAILIDKA. Žodžiai teisūs šimtu procentų.
Algimantas MASAITIS. Bet mes Jos niekam neatduosime. Jei ją iš mūsų atims, tikėtina, ir mūsų nebus. Nes daugiau mažėt Lietuva nebegalė. Ta prasme R. Ozolas teisus.

Ką jūs turit omeny tuo „mes“?

A. M. Lietuvius.

O kaip jūs vertinat šiuo požiūriu Lietuvos valdžią?

A. M. Matot, kiekvienos valdžios – dvi politikos: „aukštoji“ ir „žemoji“. Apie „aukštąją“ visko nežinom, bet mums atrodo, kad mūsų valdžia perdaug nuolaidžiauja Lenkų rinkimo akcijai. Mums, čia vietiniams, taip atrodo. Kam tai valdžiai reikalingi ypatingi ryšiai su ta Akcija, – mums neaišku. Nesuvokiamo, kokie ten bijo. Štai paskutinis pavyzdys. Vyriausybė siūlo suskirstyti Lietuvos teritoriją į 95 savivaldybes. Tarp naujų atsiranda Nemenčinės ir Kalvelių. „Jokiu būdu!“ – paskelbė Akcija, surinko parašų... Jokiu būdu! Nes jiems geriau, kad būtų vienas nedalomas Vilniaus rajonas, pinigai, valdžia išliktų tik jų rankose. Vyriausybė, be abejo, pašokinės ir nieko nepadarys, tą dviejų savivaldybių nebus, nes vietiniai vadukai to nenori. Raskite pasaulyje, kad partijos būtų tautiniu pagrindu sukurstos. O toji Akcija – būtent tokia. Daugelis net iki šiol nepaliaujamai teigia, kad Vilniaus kraštas 1939 metais buvo okupuotas lietuvių. Šalčininkų, Vilniaus rajoną praktiškai valdo būtent Lenkų rinkimo akcija.

V. D. Lenkijoje, Lodzėje, yra tokis Lietuvos lenkų gelbėjimo komitetas. Ten jiems kurpiamos instrukcijos.

Prieš metus Vilniaus universiteto konferencijoje apie lietuviškąją tapatybę teigta, kad buvusiųjų tuteisių nebéra, virto lenkais. Ar tai dar vienas žingsnis mūsų praradimų istorijoje? Kaip jūs matot „iš vidaus“?

A. M. Ir Lietuvos, ir Lenkijos kalbininkai neabejoja, kad šio krašto gyventojai autochtonai – visi buvę lietuviai. Bet vietiniams vadukams geriau neužsimink apie tai – niršta, atrodo, jei galėtų, „už brauninko griebtus“... Tie gyventojai maišesi su plūstančiais gudais, per lenkiškąją bažnyčią ir poniją skverbési lenkų kalba: viso to mišinys – *tuteisiai*. Pasak kalbininkų, jų sakinių konstrukcija dar ir dabar lietuviška. Iki Atgimimo daugelis tų žmonių teigė nežinantys, kokių tautybės esą. Dažnai ir manęs to klausavo. Tačiau Atgimimo metais Lenkų sąjungos vadukai, važinėdami po kaimus, skelbė žmonėms: visi jūs esat lenkai, čia netrukus bus Lenkija, atvažiuos lenkų profesoriai, gydytojai – daug geriau gydys, geriau mokys, geriau gyvensim... Taip visi nuo Vilniaus iki Eišiškių tapo „lenkais“. Bet žmonės ir toliau kalba savaip.

V. D. Visą gyvenimėlį šiame, Šalčininkų, Eišiškių, krašte išgyvenau ir puikiai žinau, kaip čia viskas buvo: jis dar tarybiniais laikais „ruoštas“ atplėsti nuo Lietuvos. Tai jautėsi dar net ir aštuntajį dešimtmetį. Baltarusijoje bene visada buvo sunkiau materialiai gyventi nei Lietuvoje. Žmonės plūdo čia. Bet kad gautų darbo, jie, gudai, lietuviai, turėjo „apsiforminti“... lenkais. Tokie net ir butus pirmieji gaudavo. Svetimtaučių antplūdis buvo ypač skatinamas. Taip labai sugūdėjo, sulenkėjo pirmiausia Šalčininkų rajonas. Atkirtus nuo jo lietuviškai Valkininkų valsčių, iš buvusiųjų rajone 20 proc. lietuvių liko perpus mažiau. Taigi: sukomplektuota kompaktiška teritorija su lietuvių mažuma. Tuometinės „aukštosios“ politikos vadai, be abejo, jautė, kad Tarybų Sąjunga ilgai neišsilaikys...

Šnekat nykiai, o negi nėra pagrindo optimistiniam žodžiui...

A. M. Yra. Šitas kraštas vis tiek lietuvių. Nesvarbu, kad Lenkų rinkimų akcija veikli, atkakli, istorija eina savo keliu. Vilniaus, Šalčininkų rajonų lietuviškose mokyklose mokiniai daugėja. Jau treti metai Vilniaus rajone į lietuviškas pirmąsias klasses ateina daugiau mokiniai negu į lenkiškas.

Šviesos plūpsnis per širdį Jūsų žodžiai...

A. M. Marijampolio mokykloje esu sukaupęs, įsteigęs Švietimo raidos muziejų, man kiekvienos šio krašto mokyklos mokinį kaita žinoma. Jaunoji karta ima perprasti, kas yra Vilniaus kraštas, kieno jis yra ir kuria kalba čia reikia kalbėti. Žmonės integruoja į Lietuvos gyvenimą, ima suvokti: vaikus reikia mokyti lietuviškai, autonomijos nebebus...

Stanislovas BUDRAITIS. Persilaužimas įvyko.

Tarkim, Turgeliuose mokytoja Laimutė Matonytė 1992 metais lietuviškai mokyti pradėjo nuo pradiņių klasių aštuonių mokiniai. Po šešerių metų (2002) įsteigta vidurinė su 113 mokinii. Mokykloje netrukus pasidarė ankšta. Sena ji, statyta Pilsudskio laikais, devynios krosnys, mokytojos per žiemą striuklių nenusirengdavo. Būdavo, ateina pavasaris, karšta nuo tų krosnių, o jos vis tiek su striukėm... Apskritis paskyrė septynis milijonus – per trejus metus išaugo gražus naujos mokyklos pastatas su gerom klasėm, sporto sale, puikia valgykla, šalia – vaikų darželiu. Sparčiau ēmė daugėti ir mokiniai. Dabar – 191, lenkiškoj – 200.

Koks Z. Zinkevičiaus, A. Vidūno įkurtujų čia lietuviškų mokyklėlių tolesnis likimas?

V. D. Mištūnų – amžinatilsj, Juršiškių, Naujadvario – amžinatilsj, Pabarės prijungta prie Butrimonių, Montviliškių vaikai vežiojami į Rapolionio gimnaziją...

A. M. Jos atliko labiau gal dvasinio persilaužimo vaidmenj. Atmiršta, nes miršta ir kaimai, mažėja žmonių. Yra ir kitų nykimo priežasčių: sunku išlaikyti jose mokytojus, jų nekenčia Akcija...

V. D. Bet mes (kalbu apie Lietuvą) po Atgimimo vis tiek padarėm didelj darbą šitame krašte: mes pastatėm tvirtoves!

A. M. Pilis.

V. D. Dieveniškių. Jašiūnų. Lietuvos tūkstantmečio Šalčininkuose. S. Rapolionio Eišiškėse. Turgelių. Sunkiai, bet kyla Kalesninkuose. Nuo senų laikų tvirtovė Marijampoly.

Ar tai, Jūsų požiūriu, išties viltinga?

A. M. Taip.

Nuo pokario beveik pusšimtį metų direktoriavote Marijampolio lietuviškoje mokykloje, puikiai žinote ne tik jos, bet ir viso Pietryčių Lietuvos krašto mokyklų istoriją...

A. M. Kai Vilniaus kraštas 1939 m. grįžo Lietuvai, tame buvo įsteigta nemažai lietuviškų mokyklų, kurios veikė net ir karo sąlygomis, vokiečių okupacijos metais. Bet apie 1947–1950-uosius kažkoks CK veikėjas, Cukermanas ar Cimermanas, vieni sako – žydų tautybės, kiti – lenkų (vėliau dingo į Lenkiją), išleido įsakymą: uždaryti visas Vilniaus krašto lietuviškas mokyklas. Ir uždarė. Tiksliau, pavertė lenkiškomis. Visas lietuviškas, įsteigtas po 1939 metų, padarė lenkiškomis. Marijampoly tėvai ēmė skystis, kodel jų vaikai turi mokyti būtinai lenkiškai, tad 1951 m. leista čia įsteigti pradinę lietuvišką mokyklę. Pradžioje keletą metų direktoriavo grįžęs iš kariuomenės kareivėlis Vilius Semaška. 1957-aisiais mokykla išaugo iki vidurinės. Dabar joje 296 mokiniai. Kelis dešimtmečius ji buvo vienintelė lietuviška Vilniaus krašte. Dar buvo Dieveniškėse lietuviškų klasių, Trakų Vokėje – pradinių klasių, vėliau, po 1960-ųjų metų, atsirado Riešėje... Į Marijampolio mokyklą suvažiuodavo, kaip sakau, iš dviejų respublikų, keturių rajonų ir iš „N“ seniūnijų lietuviškai norėję mokyti moksleiviai. Šalčininkų valdžios šulų vaikai – visi pas mus mokėsi. Atkirsto nuo Lietuvos Gervėčių, Pelesos krašto lietuvių vaikai taip pat važiavo į Marijampolį. Buvo per 300 mokiniai. Tik apie 1975-uosius, atsimenu, Šalčininkų r. milicijos vaikų kambario darbuotoja, lietuvių, dirbusi inspektore, džiaugdamasi man pranešė, kad Šalčininkuose įsteigiamama pradinė lietuviška mokykla... Aplink Vilnių yra miestukai: Juodšiliai, Rudamina, Maišiagala, Nemenčinė, Salininkai... Ir ten tų lietuvių pradėjo atsirasti, reikėjo steigti bent lietuviškas klasses, bet neleisda-vo, jei nesusidaro dešimt mokiniai. Tai ką darydavom: iš Marijampolio mokyklos bendrabučio „medavom“ į reikalingą vietą tiek mokiniai, kiek kur stigdavo iki dešimties... Vienas vaikas, atsimenu, važiavo net į dvi mokyklas – Maišiagalos ir Salininkų. Iki Atgimimo Vilniaus rajone atsirado apie dešimt tokių lietuviškų židinėlių. Šalčininkų rajone mažiau. Nes pokariu jų užplūdo gudai: lenkai išvažiavo į Lenkiją, o į jų vietą iš Baltarusijos skverbėsi gudai. Jiems tada Lietuva atrodė kaip mažoji Amerika. Taip Šalčininkų kraštas labai sugudėjo.

V. D. 1947 metais, atsimenu, atvažiavo Andriukovas iš Švietimo ministerijos ir tas Cukermanas ar

Cimermanas, išsikvietė tėj, tuo metu dirbusį lietuviškos mokyklos Šalčininkuose direktoriumi, ir „davė velnių“, kodėl ne lenkiška. Griežtai prisakė, kad nuo rugsėjo 1 dienos būtų lenkiška. Be jokių raštiškų įsakų...

A. M. Švietimo ministru tuo metu buvo Žiugžda, siautėjo kažkokia pasiutusi sena pana Vyšniauskaitė...

V. D. Neduok, Dieve... 1939 metais Eišiškėse net gimnazija lietuviška buvo įkurta. Viską atsimenu, viskas perėjo per mano gyvenimą... Mažino ir pedagogų lietuviškoms mokykloms rengimą. 1951 metais Trakų pedagoginėje mokykloje buvo paskutinė lietuviška laida. Liko vienas rusiškas (į kurį įstoja) ir du lenkiški kursai, lietuviai mokytojai šiame krašte „nebebuvo reikalingi“...

A. M. Nepriminei: iš Lvovo į Naujają Vilnių atkėlė visą lenkišką pedagoginę institutą. Ir visa tai – su Maskvos palaiminimu...

Grįžkim į mūsų laikus. Visi buvot įvairių lietuviškų mokyklų direktoriai. Ir – staiga pašalinti... Ar tik ne tuo metu, kai spauda, radijas, atsimenu, nuolat pranešinėjo, kad šio krašto valdžia šluoja iš vadovaujančių postų lietuvius, juo labiau – neabejingus lietuvių bei, keičia savais...

A. M. Viskas buvo padaryta lietuvių, įstatymų leidėjų, rankomis. Seimas patvirtino įstatymą, kad vadovaujantys darbuotojai priimami vieneriems metams pagal sutartį. Po metų vietiniai vadukai sutartis pratešė, o kai kuriems lietuviams – ne. Štai ir viskas. Pagal Lietuvos įstatymus! Daug tada (Atgimimo metais!) čia lietuvių iššlavė iš vadovaujančių postų ne tik švietimo, bet ir žemės ūkio, gamybos srityse. Kai kas iš pašalintų kreipėsi į teismą, kiti net laimėjo bylą, gavo išmokas...

V. D. Vietinė valdžia net ir norėjo, kad lietuviai keltų triukšmą: štai esą kokie jie – įstatymų nesilaino! Šalčininkų savivaldybėje po to vajaus neliko nė vieno lietuvio. Buvusį savivaldybės pirmininką Aigirdą pakeitė Simanovičius, kuris iš tribūnos ta proga pasakė: rajone liko septyni separatistai: Rutkauskas, Skiauterė... Galiausiai pirštu rodo į mane – „ir Dailidka iš Eišiškių“. Atvažiuoju namo, ant buto durų kryžiukas... Po to atsidėjau mokyklos kraštotoiros muziejaus kūrimui.

Šiuo pokalbiu gal tenoriu bent jau save įtikinti: net ir tokio kaip šis, ypatingų žaizdų, krašto likimą lémė, lemia juk ne tik, sakytum, beasmenės aplinkybės, tačiau ir konkretūs gyvi žmonės, jų siekiai, darbai, atkaklumas. Vis norėjau surasti bent vieną kitą,

Algimantas MASAITIS

Vytautas DAILIDKA

nuosekliai dirbusi, dirbantį lietuvių labui, pagarbai pažvelgti iš arčiau... Štai esat gimus šiame krašte, lietuviybės siekį paveldėjės jau iš tévo. Kaipgi pri-sistatysit Dievui?

V. D. Aš – lietuvis! O visa kita – tik „priedai“: Stanislovo Rapolionio gimnazijos dailės mokytojas, metodininkas, savo įkurto, sukaupto muziejaus vedėjas, pirmasis šios mokyklos direktorius (1992 m. rugpjūčio 1 d. – 2002 m.). Iki tol dešimtmetį direktoriavęs rusiškoje Eišiškių mokykloje, dar iki tol – neetatinis profesajungos respublikinio komiteto darbo saugos inspektorius... Šią mokyklą pažstu nuo žemės gelmių po ja, nuo geodezinių darbų... Tai ir mano kūdikis. Beje, antrasis. Pirmasis – 1983 m. įkurtoji trikalbė mokykla Eišiškėse, kurioje iš 500 mokinių tuo metu lietuviškai mokési 60. (Idomumo dėlei: 1956 m. šiame miestelyje buvo 14 lietuviškai besimokančių mokinį). Prieš pat Atgimimą mokykloje pasidaré ankšta. Surašėme raštą, kad valdžia įkurtų Eišiškėse atskirą lietuvišką mokyklą, surinkom daugybę parašų, Švietimo ministerija palaimino... Dabar Eišiškių gimnazijoje (lenkiškoje) apie 600 mokinių, lietuviškoje S. Rapolionio – 427.

O kokie lietuviškojo švietimo reikalai yra „lietuviškose salelėse“ Baltarusijoje? Štai Rimdžiūnuose prieš bene dešimtmetį Lietuvos lėšomis pastatytas milžiniškas kultūros kompleksas, manyta, būsiąs lietuviybės tvirtovę.

S. B. Likimas ar tik konkursas lémė, kad nuo 2001-ųjų trejus mokslo metus dirbau direktoriumi ten įkurtoje baltarusiškoje mokykloje su dëstomaja lietuvių kalba. Buvau net šeštasis tos mokyklos vadovas... Manoji nemalonės istorija prasidėjo, kai už trejeto kilometrų buvusių dar puikią gudišką pradinę mokyklą vietas valdžia nugriovė ir émė prašyti, kad vaikai būtų įleisti į mūsiškę. Surašė sutartį: laikinam esą... kol pasistatys savają. Metai eina – niekas nieko nesustato, tik prašo naujų klasių, nes nebetepta... O tuo tarpu mes patys į kultūros namus, kuriuos statė Lietuva, kaskart turėjome prašyti malonės, kad būtume įleisti muzikos pamokai, koncertui, šventei. Nori – leidžia, nori – ne. Pranešiau Tautinių mažumų departamento Vilniuje. Atvažiavo R. Ozolas, Astravo vykdomojo komiteto pirmininkas... „Išsikovojom“, pradėjo leisti pagal iš anksto sudarytą tvarkaraštį, bet įsigijau daug prieš... O tie „laikinieji“ įsiprašėliai užuot teséjė susitarimą, émė reikalauti ir bendrabučio patalpų. Nušviečiau reikalą Balionytei iš Seimo, R. Ozolui... Na ir pasipylė „auditai“ iš Astravo švie-

timo skyriaus. Išvados baisios: per mažai dėmesio skirti baltarusių tradicijoms, baltarusių kalbai, perdaug lietuviybės, Budraičio kabinete Lietuvos Vytis, vėliava, dažnai važiuojam į Vilnių, dažniau nei į Brestą... Galiausiai išgirdau: „Užteks, mes išsirinksim direktorių patys“. Tautinių mažumų departamentas Vilniuje dar bandė siūlyti kandidatus. Ne. Išsirinko vienitetę, Baltarusijos pilietę, paklusniai vykdančią vyresnybės nurodymus...

Kiek laiko, Jūsų požiūriu, ten dar išsilaikys bent koks lietuviškumas?

Manau, po dešimties metų lietuviškos klasės bus nebereikalingos. Jau dabar ten apie pusę mokinį, ypač iš mišrių šeimų, nesugeba parašyti taisyklingo lietuviško sakinio.

Jeigu vertintume mokinį skaičiais, gal būtų ir visai „optimistiška“?

Prieš dešimt metų – 8 mokiniai. Dabar apie 70 baltarusiškai besimokančių ir tiek pat – su lietuvių kalbos „priedu“. Tačiau po kokio dešimtmečio, manyciau, ten liks vien baltarusiška mokykla su keliom lietuviškom pamokom sekmadieniais...

Tykių ramiai, tykių ramiai Nemunėlis teka...

V. D. Užtenka „gražių vaizdelių“ ir čia. Štai Eišiškėse vieši užrašai – visur ir lenkiškai. Ir nieko... Parduotas mūsų kraštas.

Buivydžiuose ant valdžios durų – tik lenkiškai...

V. D. Kartą Punske lietuviškos mokyklos valgykloje lietuviškai užšnekinau du darbininkus. O jie ir sako: „Nekalbékite garsiai, mes čia dirbam...“ Lietuviškoje mokykloje bijo šnekėti lietuviškai, nes iš darbo bus išmesti. Kai Eišiškėse užėjės į parduotuvę pasakau „Labą dieną“, man atsako: „Dzen dobry“. Bandau šnekėti lietuviškai – vis tiek su manimi kalba lenkiškai. Nes jie žino, kad esu vietinis... Atvažiuosit jūs, nepažįstami, ištarsit „Labą dieną“, jums atsakys taip pat, nes prisibijo Valstybinės kalbos įstatymo...

S. B. Kas tad belieka tokioje svetimoje aplinkoje kaimo žmogui: valdžia lenkiška, kaimynai lenkai... Gerai, kai koks Dailidka ąžuoliukas išdygsta ir visą gyvenimą kovoja dėl savo gimtojo žodžio, nebijo garsiai ištarti esąs lietuvis... Gerai, kai atsiranda toks lietuvis patriotas Masaitis: bene visą pussimtį tarybinių metų vadovavęs Marijampolio mokyklai, sugebėjęs tyliai, ramiai plėsti sulenkintame krašte lietuviškojo švietimo židinėlius. Tai prilygsta žygdarbiui. Visi Baltarusijos lietuviai žinojo: norinčius lietuviškai mokyti jų vaikus Masaitis būtinai priglaus, pasirūpins jais... Arba – štai atvažiuoja į tokį kraštą direktoriauti koks

užsispyrės lietuvis Budraitis, su klebonu, su valdžia demonstratyviai šneka lietuviškai... Kitiems tada lengvau. Didelė paspirtis mums yra Valstybinės kalbos įstatymas. Atvažiuoju, būdavo, į Švietimo skyrių, šneku lietuviškai, su manimi, kad ir nusisukdami, jie priversti šnekėti taip pat...

Kaip iš kitokios kalbinės terpės į lietuvišką mokyklą atėjė vaikai priima naują kalbą, kultūrą? Kaip jaučiasi? Ar nesipriešina, neatstumia to, ką girdi, mato?

S. B. Priimdamas į mokyklą, visada klausiu: ar neatmes, ar norės... Jei lietuviškai nemoka, pirmais metais gali kalbėti bet kuria kalba. Mokytojas išverčia, aiškina, ką kitiems pasakojo lietuviškai. Antrais metais toks vaikas jau viską turi suprasti, nors atsakinėti dar gali bet kuria kalba. Trečiaisiai privalo ir atsakinėti lietuviškai. Tokiems daug dainavimo, deklamavimo užduočių...

Prie Žodžio pratinami?

S. B. Būtent. Nepaliekti likimo valiai. Dirbama su jais papildomai... Eilėraščiu, daina, šokiu, nes kai pats vaikas dalyvauja – supratimas daug gilesnis. Vien teiginiai sąmonės kaitos nelaimėsi. Kol „per dūsią nepraeina“, neatsiranda žmoguje naujos dvasinės kokybės... Iš 105 mokinii, tarkim, Rimdžiūnuose tokį būdavo po 6–10. Visa tai jveikiama. Tačiau akivaizdu kitkas: į mokyklas, kurios kaip lūšnos, vaikus leidžia nebent didžiausi patriotai. Todėl apmaudu, kad iki šiol beveik visos lenkiškos mokyklos Vilniaus, Šalčininkų rajonuose, palyginti su lietuviškomis (išskyruis kelias didžiašias), vis yra gražesnės, turtingesnės, gal labdaram pamaloninamos. Faktas.

A. M. Ta labdara, ta parama iš Lenkijos, manyčiau, labiau propagandinė. Nes lietuviškų pinigų, paskirtų rajonams, didesnioji dalis nueina lenkiškoms mokykloms. Juk skirsto vietiniai lenkų vadai. Pirmiausia apėrūpina lenkiškas, o kas lieka, paskirsto lietuviškoms, podukroms. Valstybės kontrolė jau dukart pripažino, kad taip pažeidžiamas Švietimo įstatymas. Ir – nieko. Tik paaškina, esą todėl lenkiškos mokyklos turi daugiau, kad Lenkija padeda. Šiek tiek gal ir iš ten pade da. Bet kodėl vis „nuimta“ nuo lietuviškų mokyklų – nuo Marijampolio, Paberžės, Maišiagalos – šimtas, šimtas dvidešimt, šimtas trisdešimt tūkstančių... Apgaudinėja. Net ir toks atvejis. Centrinė valdžia paskyrė kiekvienam vaikui priemoką po 50 litų, o čia vadukai aiškina, kad tai iš savivaldybės pinigų, tad jei nebūsit paklusnūs, negausit... Kai man viena moteriškė dėl to pasiskundė, ilgai reikėjo įtikinėti: būkit jūs kuo tik norit, lietuviškis ar lenkais, vis tiek gausit tuos pinigus,

Stanislovas BUDRAITIS

Liudvikas GIEDRAITIS

nes jie yra iš valstybės. Viltinga, kad jaunoji karta tas propagandines apgaules vis geriau įžvelgia. Bet aišku ir kita: šiuo metu nėra čia gerų santykių, geros tvarkos...

Per radiją kartais išgirsti, kad vietas ir atvykstančieji iš Lenkijos kunigai, vienuolai varo prolenkišką propagandą. O kaip lietuviškoji kunigija?

A. M. Lietuviai kunigai pasako: mums politikuoti neleidžiama. Ir jie nepolitikuojas. O lenkų kunigams „leidžiama“. Ir jie politikuojas. Štai ir viskas.

Kaip jūs vertinat Lietuvos vadinamųjų intelektualų indėlį į šio krašto atletusinimą?

V. D. Sajūdžio metais jie paliko nemenką jdirbj ir tautiškumo atgimimui, ir mokyklų atkūrimui... Bet dabar nuošaly. Neveiklūs.

A. M. Jei ką veikia – kalbų lygiu. Mąsto gal kaip ir mes: čia Lietuva yra ir bus... Gal tik mąsto.

Kokį žodį pasakytmėt apie Švietimo ministeriją? Ar ji veiksmingai padeda dirbantiems čia mokyklose, atsižvelgia į šio krašto specifiką?

S. B. Jokio dėmesio. Rūpinasi nebent Vilniaus apskrities administracija, Švietimo skyrius. O ministerija – „teoretizuoj“... Vargo vakarienė. Atvažiuoja mokytojauti į kaimo mokyklėlę mokytojas – jokio papildomo dėmesio nesulaukia. Net buvusių savo darbo vietą praranda, jei nori grįžti. Nesąmonė. Toms mokyklėlėms reikėtų daug daugiau dėmesio, kad negožtų jų lenkiškosios. Kitaip sunku gero tikėtis...

O kaip visuomeninė kultūrinė parama iš, nutautėjimo požiūriu, laimingesnės Lietuvos dalies?

V. D. Atgimimo pradžioje atvažiuodavo „Kanklės“, ansambliai iš Šiaulių, Varėnos, „Trimitas“. Liepos 6-ąją apie 1995 metus pirmą kartą per visą Eišiškių istoriją mišios prasidėjo „Lietuva, tėvyne mūsų!“ Bet dabar ir Liepos 6-ąją – naračiankos, švenčiankos, iš Gudijos visokie. Nieko lietuviško. Net meras: *tylko po polsku, tylko po polsku, razumejete, panove...* Ir – niekas nieko. Kiek kalbėjau, kiek rašiau – tik per sprandą už tai gavau... Net „Sodroje“, jei kalbu lietuviškai, primena „govori po čelovečeski“...

S. B. Reikia ieškoti sąveikos taškų. Turgeliuose buvau pirmasis, kuris įgyvendinai lietuviškos ir lenkiškos mokyklos bendrą renginį. „Neutralioje žemėje“ – kultūros namuose – puikų koncertą: pirma jie koncertavo, paskui mes, po to bendras stalas... Ir visiems buvo gerai. Pirmą kartą abi mokyklos suėjo po vienu stogu... Nuvažiavau pas kleboną: „Darujuš, kodėl nėra lietuviškų pamaldų?“ Sako, kartą bandžiau, penki žmonės atėjo, dėl tų penkių – tikrai

nebus... Po mėnesio sukviečiau savo draugus, pažiastamus, apie 150, ir Turgeliuose pirmą kartą skambėjo lietuviškos pamaldos...

Neseniai per televiziją rodė filmuką apie Eišiškes. Buvo labai aiškiai pasakyta, kad miestely taikiai sugvena lenkai, gudai, čigonai, lietuviai, „kurių čia be liko nepilni du šimtai“. Man tas „taikiai“ nuskambėjo dirbtinokai. Ar bijoma lietuviškojo aktyvumo?

A. M. Vadukai painstruktuojam: tik nekelkit triukšmo, netriukšmaukit. Ir štai *taikiai* dirba. Jau sakiau: minėti atleidimai buvo pagal lietuviškus įstatymus. Bet tuos įstatymus jiems analizuojas ir Varšuvoje.

A. M. „Mažoji Lenkija“, „Lietuvos Lenkija“ čia. Valstybė valstybėje.

Prezidentaujant Paksui ypač buvo sukiliusios šnekos apie vadinamąjį regionalizmą. Lietuvos suskaldymą į administracinius vienetus: Žemaitija, Aukštaitija... Kaip jūs tai matot? Ar pavojingos jums atrodė tokios šnekos?

V. D. Kam gi visais laikais buvo naudingas principas: skaldyk ir valdyk?

A. M. Žemaičiai išsileido „pinigus“. „Pasus“ žemaičiai išduoda. Juokauja žemaičiai. O viename Lenkijos universitete jau įsteigta ir žemaičių kalbos katedra...

Žérét viltingų žodžių apie „persilaužimą“ švietimo srityje, bet ir vėl temdėt: viešajame gyvenime beveik nėra lietuvių kalbos, lietuviybės visuomeninė, intelektinė įtaka menkoka, prolenkiškoji valdžia puišiausiai viešpatauja...

S. B. Bet valdžios neamžinos, jos keičiasi...

How to Be Lithuanian?

Liudvikas GIEDRAITIS discusses South East Lithuania and the problems of the local Lithuanian population with three ex-secondary school headmasters Algimantas MASAITIS (Marijampolis), Vytautas DAILIDKA (Eišiškės) and Stanislovas BUDRAITIS (Rimdžiūnai, Turgeliai).

As part of the process of the Baltic lands falling more and more under the Slavic influence, and due to the Polish colonization, denationalisation has finally taken over South East Lithuania too. Pre-Soviet and Soviet times were not favourable for the Lithuanian spirit to thrive there either. After Lithuania's second revival and the restoration of the independence, Polish political groups seeking political autonomy failed to separate this region from Lithuania. This opened up more educational opportunities for Lithuanians. However, the Polish influence in this region is not subsiding.

Senieji lietuviai ir krikščionybė: tapatybių konfrontacija

Romualdas GRIGAS

Problemos pristatymas

Senlietuvio savyoka – ne mano išradimas. Ji jau seniau kitų autorių buvo pavartota. Kodėl prie jos grįžta? Kodėl ji neduoda ramybės? Natūralu, kad mus, dabartinius lietuvius, nuo anų laikų, nuo mūsų protėvių skiria ne tiek laikas kiek kultūra, jos pobūdis. Anos kultūros likę tik šukės, iš kurių nebeįmanoma atstatyti natūralaus egzistavusio „puodo“, netgi aiškesnių jo funkcijų... Be kita ko, buitinis daiktas senaisiais laikais socialinių santykių tinkleinėje vaidino ne vien pragmatinių (profaninių) vaidmenų...

Taip, yra likusi kalba. Bet šiandien nė kiek ne menčiau ją darko mūsų valdininkai, politikai, verslininkai, žurnalistai ir net mokslo pasaulio atstovai. Ne vienas iš jų yra užsikrėtęs „pasaulio piliečio“ sąmone, nebejaučia nei pagarbos protėviams, nei atidos jų pagrindiniam palikimui – kalbai.

Antikinės Graikijos gyventojus mes vadiname senaisiais graikais; Romos imperijos laikų Italijos gyventojus – senaisiais italais. Šiuos pavyzdžius suminėjau šiaip sau, dėl bendro vaizdo. O vaizdas, kalbant apie lietuvius, toks, kad bėgant amžiams, veikiant įvairiausiomis aplinkybėmis, ypač per pastarajį dešimtmetį, mes, dabartiniai lietuviai, esame atsidūrę tarsi prie ištuštėjusių, aktyviai kitų tuštintos (o dabar ir savų tebetuštintomis) lobų skrynios. Mūsų protėviai atkakliai gyné perimtą paveldą... Tam tikslui rankomis jie supylė tūkstančius piliakalnių; gyveno visu kūnu ir siela įsijautę į gamtą ir jos reiškinius; giedojo ritualines giesmes ir šoko ritualinius šokius – jais buvo palydimi ir visi darbai. Kol turėjo jėgų, kovojo už unikalią, savo dvasiniu (susakrallintu) gyvenimu turtingą civilizaciją...

O mes – dabartiniai lietuviai – jau visai kita padermė. Iškilus mūsų politikai mus vadina jau net ir ne lietuviais, o „Lietuvos gyventojais“... Mums būdingas visai kitas būdas, išpažįstame visai kitas prasminges vertėbes ir vis mažiau save siejame su gimtaisiais namais, su protėvių atmintimi. Tai gal iš tiesų nebus joks semantinis ar loginis suklydimas vadinti juos senlietuviais, tik „daiktų“ į savo vietą sustatymas?

Vargu ar labai bus nukrypta nuo tiesos pasakius, kad tebegyvename veikiami pozityvizmo pozicijas demonstruojančios istorijos. Ji nedrįsta nutolti nuo faktų, nuo dokumentų, kuriuose teisybės esama, betgi ji paliesta, suardyta laiko éduonies! Žmonių, tautos gyvenimas dažniausiai parodomas apibūdinant asmenybes, nesibaigiančius karus, tarpusavio vaidus, marus. Mums nuolat primenama, kad praeitis buvusi grubi, prieštarininga ir neraštinga. Kad tik pažinę raštą, apsinginklavę šaunamaisiais ginklais ir vietoj medinių pasistatę mūrines pilis žmonės pažengė pirmyn, tapo labiau civilizuoti ir laimingesni.

Lietuvos, lietuvių tautos istorija (kaip, beje, ir kitų šalių) dažniausiai rašoma ir visuomenės priimama būtent kaip archeologinių radinių, įvairiausių įvykių, faktų, veikėjų ir jų santykių istorija. Tačiau be deramo démesio pasilieka žmonių dvasinės kultūros, jauseinos, pasauležiūros vertėbių ir jų sistemos – etoso istorija. Įvykiai, asmenybės ir archeologiniai radiniai turi daugmaž reljefišką išraišką, egzistavusius socialinius santykius sunkiau nusakyti. Kokie jie tada egzistavo? Iš kokių siūlų ir vardan ko jie buvo mezgami? Kokia buvo jų spalvinė gama?

Privalu pastebėti, kad šalia bendruomeninio etoso egzistavio (ir egzistuoja) individualusis, arba supersubjektyvusis, žmogaus pasaulis (kurį Z. Freudas yra pavadinęs „Ego“). Tai – „Aš“ pasaulis, priklausantis tik „man“ ir daugeliu atvejų lemiantis „mano“ dalyvavimo socialiniame pasaulyje niuansus. Yra dar „jungiškieji“ archetipai – iš kartų į kartas perduodamas žmogaus jausenos kryptingumas, psichikos funkcionavimo būdas – tai, kas ne visai priklauso nuo tuo istoriniu momentu egzistuojančios žmonių kultūros, jų santykių, bet turi neabejotinos įtakos pasauležiūrai ir gyvensenai. Archetipai gali taip ir pasilikti pasāmonės lygmenyje, nepanaudoti. Panašiai, kaip kad žmogus – kad ir kur atsidurta, su savimi vežiojasi artimujų, savo téviškės ir Tévynės ilgesj. Bet tas ilgesys greičiausiai visada bus proporcings tam, kiek jo paties jausena yra suaugusi, susilydžiusi su objektyviuoju, realiuoju, jį supančiu, jį, kaip individualybę, kaip asmenybę formuojančiu pasauliu.

Tiesiog įdomu, kokia, pavyzdžiu, susiklostė senlietuvių jausena: trumpalaikė ar ilgalaikė, atvira ar slopinama po to, kai atvykės baudžiamasis dalinys savo valdovo pri-sakymu sunaikina benderuomeninę šventyklą? Kai išnieki-na visą čia nuo seno kauptą ir skrupulingai saugotą simboliką ir praktikuotas apeigas?.. Kodėl mums panašiais atvejais neprisiminti senesnių istorinių laikų: 1387 metų krikščionybės įvedimo, 1418 metų žemaičių sukilimo ir jo nu-slopinimo? Na, kad ir švedų kilmės karalių Vazų įsitvirtini-mo ir jų „išiūbuotų“ su Maskva karų, baisiomis bangomis siaubusių lietuvių tautą?...

Vardan pilnesnės, objektyvesnės tiesos mes tiesiog pri-valome išsiausti, suprasti tą išgyventą žmonių neviltį, dva-sinę desperaciją ir visišką nebetikėjimą tais svetimo krauso ar savais valdovais, kurių elgesys labai dažnai prilygo Darnos bei Dermés, arba Būties, rato ardymui. Na, o kas iš to žmoguje ir likdavo, galėdavo pavirsti elementais, skatinančiais tyliajā rezignacijā.

Kalbame apie vadinamąją subjektyviają istoriją. Būtent už jos skraistės egzistuoja (egzistavo) tikrieji žmonių išgyvenimai: meilė ir neviltis, darnos siekis ir at-skirties kančia, išmintis ir Gimtinės – Tėvynės ilgesys. Už tos trūnėsiaiš pavirtusios, tarsi rudens ūkas išgaravusios skraistės – tikroji žmones supusių, juos į ben-druomenę būrusių socialinių santykų dvasia; tikrasis socialinės organizacijos pobūdis. Užsilikusi autentiška daina gali pasakyti nė kiek ne mažiau nei atkastos įkapės ar dokumente užfiksuota sutartis.

Istorijos piešiamo vaizdo patikimumo laipsnis gali būti padidintas atviromis diskusijomis, „žvilgsniu iš šalies“, t.y. istorijai artimų mokslų pastanga (ir kvietimu) dalyvauti ne-būties tyloje išnykusio žmonių gyvenimo rekonstrukcijoje.

Pozityvioji istorija garsiai kalba, o subjektyvioji nedrasi, tyli. Nebent atsiranda tokų pasišventėlių kaip Simonas Daukantas, Algirdas Julius Greimas, Gintaras Beresnevičius; na-kad ir tokų „nutruktagalvių“ kaip prancūzas Ch. L. T. Pi-chel arba mūsiškis išeivis Kazys Gedgaudas. Savo talento, nuojautos déka jie atkreipė dėmesį į tai, arba pasakė tai, ko iš tiesų mums reikėjo ir kas iš tiesų nors iš dalies galėjo tada egzistuoti. Jie priminė mums, kad ir anais laikais lietuvis visais būdais, net reformuodamas savo gyvenseną – ti-kėjimą, norėjo išlikti lietuviu ir laisvas džiaugtis visatos pa-slaptimis viliojančiu, žvaigždėtu dangaus skliautu.

Žvelgdami į senlietuvių kultūrą, jų gyvenseną, pa-sinaudojome socialinės organizacijos teorijų, politologijos, sociologijos, kultūrologijos, taip pat ir herme-neutikos teikiama mastymo metodologija. Ja remda-miesi, galime teigti, jog socialiniame pasaulyje (taip pat ir tautos gyvenime) nuolatos konfliktus gimdo to-kios pamatinės priešpriešos kaip gėrio ir blogio, sak-rum (šventumo) ir profanum (buitiškumo, kasdienybės), tvarkos ir chaoso, materialumo ir dvasingumo, moteriškumo ir vyriškumo... Tai jos visa savo jėga veikia

asmenį: jį moko, mobilizuja, tramdo... Jos yra smelkė-jišismelkusios ir į individualujį (supersubjektuvių) žmo-gaus pasaulį...

Kai kam iš skaitytojų ši mano kritinė apžvalga gali pasirodyti kaip pesimizmu alsuojanti aimana ar kaip siekis restauruoti praeitij. Nieko panašaus! Kas priklauso istorijai – jai ir paliekame. Tenoriu atkreipti dėmesį į tas mūsų tapatybės detales, kurios gal néra sulaukusios jų vertos interpretacijos.

Krikščioniškojo ir „pagoniškojo“ pasaulio konfliktas: esmės išklotinė

Būkime laisvesni nuo mums įprastų vidinių susi-varžymų, kultūrinio mentaliteto „primestų“ draudimų ir dar kartą pamästykime: kas gi senlietuvius stūmė nuo krikščionybės, kuo krikščionybės mokymas jiems labiausiai buvo nepriimtinis? Drąsesnis (gal jūlesnis) atsakymo ieškojimas savaime verčia užimti „laisvamainio“ poziciją...

Lotynų kalbos žodis *paganus*, reiškës kaimietį, tą, kuris gyvena tyruose, t.y. toli nuo civilizuotų, urbani-zuotų centrų, ilgainiui įgijo gana neigiamą konotaciją.¹ Tam didžiausią įtaką darė krikščionybė, pati užgi-musi ir savo stiprybę įgijusi būtent Romos imperijos urbanizuotuose centruose. O jie tada atrodė kaip intensyviausiai funkcionuojantys, įvairiausią genčių, tau-tų ir kultūrų maišymosi katalai, kuriems iš tiesų reikėjo visus vienijančio „skiedinio“ – universalios, nuo „na-cionalizmo“ apvalytos, bet urbanizuotą pasaulį sakralumu praturtinančios ir jo socialinį tvarumą skatinančios ideologijos. Sustiprėjusi ir savo šaknis pirmiau-sia miestuose suleidusi krikščionybė „paganus“ sąvo-ka be jokių skrupulų ēmė ženklini ne tik tas tautas, kurios gyveno Gamtoje ir Gamta, bet tuos miestų gyventojus ir net tas urbanizuotas civilizacijas, kurios priklausė „nekrikštams“.

Miestuose visada kaupiasi modernybės jėga. Mies-tų socialinė organizacija visada grindžiama labiau iš-ryškintu utilitarizmu (pragmatiškumu) ir sakralumo (šventumo) atotrukui nuo Gamtos, nuo gyvenamosios vietas. Dėl to miestuose įsitvirtinus krikščionybė savo jėgą ir gausino, ir nesulaikomai suko ekspansyvumo kryptimi. Žodžiu, krikščionybė, apjungusi labiau urba-nizuotas gentis ir visuomenes, pati skatinusi tolesnę ur-banizaciją, kitas vertino kaip gyvenančias už civiliza-cijos ribų. Todėl ir taisytinas ar net naikintinas. Jai tuo-me mažai rūpėjo, kad tos „tyrlaukiuose“ gyvenančios tautos turėjo gal nė kiek ne menkesnę žmonių dvasinio gyvenimo, apskritai socialinės organizacijos tradiciją. Žinia, viduramžiais (ir vėliau) mūsų protėviai, kaip niekas

Rasos šventė Kernavėje. 2007 m. Keiči'o Kagi'o nuotrauka

kitas iš Europos tautų, *paganus* savyoka buvo labiausiai stigmatizuoti (paženklini).

Senlietuviams primesta *paganus* stigma vaizdžiai buvo parodyta prieš keletą dešimtmečių Lietuvos ekranus pasiekusime lenkų epopėjiname filme apie Žalgirio mūšį. Pagal istorinius šaltinius, pagrindinį kryžiuočių smūgį atlaikę ir didžiausias aukas paaukojė žemaičiai buvo pavaizduoti kaip pusiau laukiniai, kuokomis apsiginklavę ir kailiais apsirėdė žmonės. Toks miškuose, dykrose gyvenančio lietuvių įvaizdis buvo Europai siūlomas neatsitiktinai. Tuo norėta sustiprinti lenkų vykdytos krikščioniškosios misijos ne tik Lietuvoje, bet ir Europoje vaidmenį.

Kas vis dėlto lémė senlietuvių ir krikščionybės antagonistinį konfliktą? Šiandien erdvesnio, demokratiškesnio mąstymo sąlygomis tikrai nepakanka apsiriboti formaliu teiginiu, jog pagrindinė priežastis glūdėjo pačių lietuvių priešinimesi krikščionybei, nešusiai ne tik „teisingiausių tikėjimą“, bet ir modernybę. Vardan savo protėvių atminties, vardan savo tapatybės ir nacionalinės savivokos pabandykime pasikapsyti giliau – pasidomėkime pačiomis šaknimis. Pabandykime žvilgsnį nukreipti į tuometines abiejų pusių pasaulėžiūros sistemas, teisingiau – į socialinės organizacijos (gyvensenos) pamatinius principus. Disku-

sijos pradžiai pastebésiu tik tiek, kad baltiškasis pasaulėvaizdis, pats gyvensenos būdas (etosas) labai skirtis nuo tuometinės krikščionybės propaguojamo būdo netgi pagal tokius pamatinius socialinės organizacijos elementus kaip visuotinė Darna, Dermė ir tolerancija kitoniškumui. Na, o jeigu šia kryptimi kai ką jūlaus (laisvamaniško) jau pasakéme, išdrįskime eiti ir toliau. Nukreipkime sociosofinį analitinį žvilgsnį į kai kurias (iki šiol neakcentuotas) aplinkybes, lėmias krikščionybės pasaulėvaizdinę doktriną, jos kategoriską nusiteikimą prieš „pagonybę“...

Neteko įsitikinti, kad judaizmo – žydų religijos pasiekėjai, net ir anais kovingos krikščionybės laikais, būtų kiek nors ilgėliau arba su tokiu pat kategoriškumu pravardžiuoti pagonimis. Verta susimąstyti... Gal dėl tos, sakytume, elementarios priežasties, kad pati krikščionybė ne tik užgimė judaizmo „jsčiose“, bet ir tos kultūros nešėjų veikiama skleidė savo įtaką. Krikščionybė nuosekliai laikėsi (ir tebesilaiko) judėjų mitologijos ir istorijos – t.y. Senojo Testamento.

„Prisipažinsiu, man svetima Senojo Testamento, ypač jo pirmosios pusės Dievo („Izraelio Dievo“) savyoka: rūstaus Dievo, negailestingo, žiauraus; Dievo, raginančio kitatikius užmušti akmenimis, už tėvų nuodėmes keršiančio

vaikams ligi trečios ir ketvirtos kartos; Dievo, kuris skelbia kerštą: akis už akį, dantis už dantį...“ – dalijasi savo apmąstymais rašytojas Vytautas Bubnys. – „Ar ne su tokio Dievo paveikslu viduramžiais vyko kryžiaus karai, krikščionybės plėtra su kalaviju rankose, inkvizicijos teismai ir laužų liepsnose šviesiausių epochų protū deginimas, pagaliau net fašistinės Vokietijos karių, ant kurių diržų sagčių puikavosi žodžiai „Gott mit uns“, kruvinas žygis per Europą? Man vis atrodo, kad tai „nebe tas Dievas“, kurį jkūnijo Jézus Kristus. Aš noriu tikėti Dievą – Meilę“.²

Betgi žinoma, kad nuo pat savo apaštalavimo pradžios Jézaus Kristaus mokinys Paulius, bene labiausiai iš apaštalų išprusės, sunkiai, neretai pralaimėdamas, bylinėjosi už Dievą – Meilę – taip, kaip mokė Mokytojas. Bet Pauliaus balsas, jo užrašyti žodžiai vis dėlto tais laikais nesutramdė krikščioniškojo pasaulio, kuris su jnriršiu ir su kalaviju rankose puolė mūsų protėvius, išpažinusius tą patį Dievą – Meilę. Tik gal kita forma...

Judaizmas, kaip religijos ir pasaulėžiūros teiginių bei įsitikinimų sistema, buvo labiausiai atsiplėšęs nuo Gamtos, nuo tos jausenos, kurią žmogus išgyvena būdamas natūraliamie vienyje su Gamta. Anot G. Hegelio, žydai pirmieji iš civilizuotų tautų išgrynnino savo protą ir dvasios pradus, atsiribodami būtent nuo Gamtos. Nuo to, kas baltams, senlietuviams sudarė Amžinybės ir Absoliuto (Dieviškumo) išgyvenimą, supaprastintai suvedamo ir aiškinamo dar kaip Būties ratas. Gerai įsiklausykime į jžymiojo filosofo suformuluotas mintis! Anot jo, išsivadavus nuo Gamtos skatinamo juslingumo, žydo samonei atsivérė „grynas mąstymo produktas, savimasta ir dvasinis produktas išvysto savo kraštutinį apibrėžimą kaip gamtos ir vienybės su ja priešingybe“. Žydų gyvenime „dvasinis pradas tiesiogiai išsižada juslinio, o gamta nužeminama iki tam tikro išoriško ir nedieviško prado“.³ Taigi Gamta čia atskiriama nuo Dievo, nuo Absoliuto. Joje įžvelgiamas „nedieviškas pradas“, kuris gali būti sukurtas ir kontroliuojamas Dievo priešininko Šėtono. Išsilaisvinę nuo Gamtos „diktuojamo“ juslinio prado, judėjai – žydai gyveno ne pagal ciklinį, t.y. atskartojantį (arba Būties ratu besisukantį), bet pagal linijinį laiką, kuris tarsi savaime diktavo ir kitokį, pragmatinį žmogaus nusiteikimą ir veiksma.

Linijinio laiko, sakyčiau gal nesąmoningą supratimą ypač pripažino ir skleidė protestantizmas, aiškų pragmatiškumą akcentavusi krikščionybės atmaina.

Vakarų Europa nuo seno tuošėsi miestais, kuriems „arčiau dūšios“ buvo linijinis laikas – pragmatikos (prophanum) variklis. Todėl ir judėjų – krikščionybės ideo logija jiems buvo visai priimtina. Tuo tarpu senlietuvių tvirtai tebesilaikė archajinės tradicijos – ciklinio laiko, bylojančio apie Amžinybės (Būties) ratą; apie

atsikartojančią, savo spalvas (bet ne dvasią) keičiančią Gamtą – Absoliuto tvariniją ir įsikūnijimą...

Vargu ar įmanoma nuginčyti, kad būtent Gamtos ir su ja susijusios žmogaus jausenos (ypač jos sudvasinimo) ignoravimas labai aiškus ir krikščionybės doktrinoje. Ar galime surasti ne tik Senajame, bet ir Naujajame Testamente bent kiek ženklesnį akcentą žmogaus prigimtiniams namams – Gamta? Paprasčiausiai ten, sekant judėjų – žydų tradicija, jai neatsirado vietas. Na, gal išskyurus keletą atvejų: Adomo ir levos gyvenimą Rojuje (atspindys to, kad ir judėjai kadaise buvo gyvenę darnoje su Gamta, amžinai žaliuojančiame, drėgme ir šiluma subalansuotame klimate); Jézaus Kristaus atsiskrimo ir ilgadienio pasninkavimo Alyvų kalne; rituallinio palmių šakų nešiojimo Velykų proga... Bet greičiau čia jau atsitiktiniai, foniniai dalykai... O štai Nazareto ežeras vaizduojamas jau vien kaip žvejybos plotas, kaip Jézaus stebuklingo ējimo jo paviršiumi vieta; šaltiniuotas upelis – kaip žmonių krikštui tinkama prie monė ir pan.

Klausimą dėl krikščionybės santykio su Gamta, skrupulingai pažeisdami „normatyvinį“ mąstymą, aiškinamės – priminsiu – dėl pamatinio dalyko. Tai yra bandome esmingiau susigaudyti, kodėl mūsų protėviai taip atkakliai, visa savo esybe ir, palyginti, taip ilgai priešinosi naujajai religijai? Neatmetame: ji tais laikais neabejotinai neše humanistinį, žmones į vieningesnę pasaulinę bendruomenę telkiantį užtaisą. Betgi turime teisę susimąstyti, kodėl krikščionybė, ypač jos vakarietiškoji, t.y. Romos kurijos puoselėjama atmaina visų pagonių, visų nekrikščioniškų civilizacijų atžvilgiu buvo tokia tiesiog nesuprantamai nepakanti, nesusitaikanti – vos ne gryna priešingybė baltų civilizacijai? Tai gal iš tiesų mūsų protėviamams buvo nepriimtina, kad krikščionybė „nesuprato“, jog gyvenimas Gamtoje ir Gamta reiškia ne tik visuotinį Darnos deklaravimą, bet ir žmogaus atsisakymą užimti išskirtinę, su ja konfliktuojančią poziciją? Gal krikščionybė, suabsoliutindama Dievą – Sutvėrėją, ženklinio perdaug aiškius tarp Jo ir žmogaus riboženklius? Iš to sektų ir toks teiginys... Ar žmogus, suvokęs save tik kaip subjektą, nuolat kontroliuojamą Dievo ir dėl to nuolat verčiamą atgailauti, neatsisako Darnos kaip Visatos organizavimosi principio ir neiškrenta iš Būties rato, kuriame nėra prievertinės kontrolės, o tik įgimta, nes pati Gamta jo buvo suprantama dar ir kaip prigimtinis apsisprendimas ir laisvė? Štai taip, laisvamaniškai samprotaudami, galime eiti ir toliau...

Tuometinė krikščionybė pripažino žmogui duotą pažinimo alkį, bet čia pat jį ir draudė. Prisiminkime kad ir žalčio (piktos dvasios) sugundyitus levą ir Adomą dėl nuskinto pažinimo vaisiaus ir kas iš to išėjo... Martinas

Liuteris (Martin Luther) Romos katalikų bažnyčios buvo koneveikiamas dar ir už tai, kad atsisakė pažinimą vertinti kaip šventvagystę. Bet kita vertus... Tokio draudimo panaikinimas netruko pavirsti „džino iš butelio“ išlaisvinimu, o tiesiai pasakius – ne tik technologinių sistemų dominavimu visuomenėje, jos valios paralyžiavimu, bet ir vis labiau ryškėjančiais globalinės katastrofos ženklais. Gal iš tiesų šioje vietoje derėtų suprasti ankstyvesniais laikais rodytą Katalikų bažnyčios ideologų atsargumą?..

O mūsų protėviai, senlietuviai? Jų išmintis teigė (o ji labai akivaizdi mitologijoje, užsilikusiose dainose), jog pasaulis surėdytas iš daugybės elementų, kurie, būdami kokybiškai netgi labai skirtingi, yra susieti į vieninges sistemą, kurią nuo pačių seniausių laikų vadino Visa – ta (visa – tai)...

Vėlgi sugrįžkime prie judėjų – žydų istorijos. Ši tauata nuolat ir nuolat atsiduravo kieno nors nelaisvėje ir būdavo priversta keisti net gyvenamajį kraštą. Išsivaizduokime kad ir Mozės laikus – bégimą iš Egipto nelaisvės ir, pasak šio istorinio – legendinio naratyvo, žydų tautos gyvenimą pusdykumėje. Jis tėsėsi ne vieną dešimtmetį... Gamta, kaip sudvasinta ir teritoriskai apibrėžta Tėvynės dalis, turėjo pakeisti savo socializujantį, žmogaus jausmų, taip pat socialinių santykių palečę formuojančią, ugdomą vaidmenį. Ji turėjo (privalėjo) tapti antriniu, o pusdykumės sąlygomis – dar ir primestiniu dalyku (išvarymo iš Rojaus nuoskaudos priminių šaltiniu). Analitinę mintį plėtokime toliau... Jutuminis, jausminis judėjo – žydo santykis su Gamta negalėjo išlikti socialinės organizacijos pamatu dar ir dėl tos visuotinai žinomas priežasties, kad ši tauta (krikščionybei perleidusi labai ženklią savo kultūrinio paveldo dalį) nuo seniausių laikų gyveno būtent tame regione, kuris buvo labiausiai urbanizuotas. Ne tik gyveno, bet ir esmingai prisidėjo prie urbanizuotų civilizacijų plėtojimo. Čia, palyginti kad ir su Europa, buvo labiausiai išplėtotas miestų – politinių ir administracinių centrų tinklas, lėmės socialinių ir religinių santykių pobūdį. Ši tauta buvo prisiaikiusi gyventi urbanizuotoje aplinkoje ir jos visa mastysena bei elgsena buvo nukreipta būtent šia linkme.

Krikščionybės užgimimo ir įsitvirtinimo laikais to meto miestas gyveno praktikuodamas vergų ir pusvergių darbą. Ši, kaip dabar priimta vadinti, socialinė neteisibė atispindėjo tuometinėje krikščionybės doktrinoje, jos teiginiuose apie žmogaus nuolankumą, apie jo žemėmiskas kančias ir per tai – jų kaupiamą žmogaus nuopelnų kapitalą pomirtiniam gyvenimui. Atispindėjo ir mokyme apie nuolatinės pastangas atgailauti ir melsti iš Dievo Jo atleidimo ir palaikymo.

Iki šių dienų mano ausyse tebeskamba paauglystėje kunitų iš sakyklos ne kartą skaityta frazė: „Greičiau kupranugaris praljs pro adatos skylutę, negu turtuolis pateks į dangaus karalystę... Ji guodė neturtėlius. Bet kartu man jau tada atrodė keista, kodėl prie pat altoriaus, presbiterijoje, būtent per iškilmingas pamaldas sėdėdavo kaip tik turtinčiaus parapijos žmonės... Šiandien šios frazės bažnyčioje nebegirdime...

Visa tai senlietuviams buvo svetima. Kadangi pirmiausia jie gyveno darnoje su Gamta, suvokė Visatos dieviškumą, tai tuo pačiu sutarė ir su savimi, su bendruomene. Nebuvo jokio reikalo konfliktuoti, išskyrus tuos piktybiškus savujų elgesio atvejus (kurių negalėjo nebūti!), į kuriuos įsikišdavo pati bendruomenė, taip pat tradicinio gyvenimo sergėtojai – žyniai ir kunigaikščiai, suteikdami piktadariui „garbę“ pačiam pasikart...

XVI a. prancūzų filosofas M. Montenis (M. de Montaigne) yra rašęs: „Apie Lietuvos kunigaikštį Vytautą pasakoja ma, jog kadaise jis išleido įstatymą, pagal kurį nubaustieji mirties bausme nusikaltėliai turėjo patys įvykduti sau nuosprendj, nes jis neįsivaizdavo, kaip nekalti, pašaliniai asmenys gali būti panaudojami ar verčiami žudyti žmogus“.⁴

Man regis, kad šis filosofo pastebėjimas liečia ne tik didijį kunigaikštį Vytautą, jo politiką, bet pastangą pratęsti senlietuvių praktikuotus papročius, jų dorovinę kultūrą. Dar ir mūsų laikus yra pasiekęs priežodis, metamas pikta padariusiųjam: „Imk virvę ir pasikark...“ Tai gali būti užsilikusi egzistavusios mūsų protėvių dorovinės kultūros skeveldrėlė.

Gana savitai krikščionybę (anuometinę) vertina žinomas mūsų filosofas akad. A. Šliogeris. Jo įspūdinga knyga „Būtis ir Pasaulis“ alsuote alsuoja maištingaja senlietuvių dvasia. Skaitytojui pateiksiu tik keletą profesoriaus minčių, kurios susišaukia (suprantama, abstraktesne forma) su manosiomis. „Tai, kad būtent barbarai ir vergai (tik paviršutiniškai romanizuoti) itin lengvai ir noriai priėmė krikščionybę, yra aiškiausias jos natūralizmo įrodymas,“ – teigia filosofas. Anot jo: „Krikščionybė nė kiek netrukdomi vešliai išsiskleisti barbarų natūrai ir vergo natūralizmui. Neatsitiktinai kultūros atsiradimas pačių europiečių buvo pavadintas renesansu: jis buvo sąlygotas graikiškųjų krikščionybės intarpų, pirmiausia – sakralinio daiktiškumo atgaivinimo. Galima sakyti, kad krikščionybė buvo barbarų-natūros maištas prieš kultūrą, t.y. prieš saitus ir ribas, pastatytas žmogaus, puoselejančio būties įstatymą į daiktą.“⁵

Pasirinkome krikščionybės ir baltų bei senlietuvių antagonistinio konflikto aiškinimo per santykį su Gamta kelią. Šiuo atveju pravartu priminti ir kitą judėjų – žydų istorinį mitinį atvejį, patekusį į krikščioniškos bažnyčios „apyvartą“. Tai Dievo rūstybę užsitraukę Sodomos ir Gomoros miestai. Juose dorovinė degradacija

buvo pasiekusi tokį lygi, jog Aukščiausiasis nusprendė juos nušluoti nuo žemės paviršiaus. Mitologijos specialistų nuomone, panašios istorijos (kurios yra atlaike civilizacijų kaitas, tūkstantmečių išbandymus) visada arba beveik visada turi tam tikrą gana realų pagrindą. Priminėme šią istoriją, nes ji susijusi su urbanistinė civilizacija, kuri iš tiesų buvo gryna priešingybė baltų, senietvių kultūrai, savaip interpretavusiai indoeuropiečių civilizacinių, pasaulėvaizdinį paveldą ir savaip jį išplėtojusiai. Jie sėsliai gyveno toje klimatinėje zonoje, kuri buvo ypač spalvinga nuolatine, žmogaus jausmų pasaulį ugdančia ciklinė metų kaita. Kosmologiskai suvokiamas žmogaus Būties ratas prisipildydavo dar ir nuostabiausiu Gamtos – savo tikruju namų išgyvenimo spalvų.

Šioje apžvalgoje palietėme tik principinį senietvių gyvensenos klausimą, būtent gyvensenos, kurią tik gana santykinai galėtume vadinti religinių (ar tikėjimo) pažiūrų sistema. Vargu ar ginčytina, kad toji gyvensena (etosas) gana esmingai skyrėsi nuo visų tuometinių tikėjimų-etasų, įgavusių, kaip dabar sakytume, transnacionalinį mastą. Skyrėsi dar ir tuo, kad ji buvo teritoriali, o anos (krikščionybė, islamas, budizmas, judaizmas) – eksteritorialios. Mišias Dievui galima atnašauti bet kuriame Žemės kampelyje, o senietvių apeigos buvo „priroštos“ prie gimtinės. Jokiui būdu neatmetame: anų religijų eksteritorialumas reiškė pažangos kryptį jau vien dėl tos priežasties, jog klojo pamatą vienytis išskaidžiusiai žmonijai, padėjo telkti jos jėgas sugyvenimui ir bendriems veiksmams (žinia, ne visada geriem). Betgi jos tada rodė ypatingą ekspansyvumą. Eksteritorialumas buvo vos netolygus kitoniškumo nepakantai. Tuo tarpu anų, istorinių laikų baltų superetnosas, skirtingai ne tik nuo žydų, bet ir nuo germanų ir slavų, laikėsi savo teritorijoje. Senietvių gyvensena, tarsi ąžuolo šaknys, buvo suaugusi tik su savo žeme, todėl neturėjo ir pasaulėžūrinio ekspansinio užtaiso (gal tai ir buvo viena iš pradinių istorinio pralaimėjimo priežasčių?). Jam neleido išsiplėtoti ne tik prisirišimas prie protėvių žemės, bet ir aiški, pabrėžtina tolerancija kitoniškumui. Jeigu kas ir „atslinkdavo“ – jie šioje teritorijoje pasilikdavo, ištirpdavo, asimiliuodavosi, palikdami vienokį ar kitokį mažiau ryškų ar ryškesnį pėdsaką.

Kaitos prieštaragingumas

Laikai keitėsi.

Jeigu tikime filologais, teigiančiais, jog lietuvių kalba susiformavo apie V–VI a. po Kr., tai galime žengti ir toliau. Galime manyti, kad tam dalykui (kaip ir baltų religinei reformai, pradėtai VI a. viduryje) impulsą davė grėsmingai išsiliejusi tautų kraustymosi banga. Ji

daug ką pakeitė. Griovė ilgus amžius egzistavusius socialinės organizacijos (gyvensenos) pamatus. Ardė nusistovėjusius ryšius tarp plačiausiai išsidriekusių erdviių bei kultūrų. Esama nenuginčiamų įrodymų, kad tarp Indijos (arijų) bendruomenėse senaisiais laikais praktikuotos dvasinio gyvenimo kultūros (atskirais židiniais bei elementais tebepraktikuojamos ir šiandien) ir senietvių gyvensenos būta nemažai bendrumo, paralelių. Jos tebebyloja apie egzistavusį pradinį bendrą pamatą, apie išlikusį dvasinės kultūros gyvybingumą.

Senietvių praktikuotame ir iki vėlesnių laikų dar užsiliksiame pagrindinių darbų atlikimo pobūdyje gali slypti raktas, kuriuo galime atraktinti lobių skrynią – čia guli neįtikėtina gausybė liaudies dainų, stebuklingu būdu užsilikusių žmonių atmintyje, nuolat ją siaubiant karams, marams, badmečiams, valdžių kaitoms ir pan. Tie, kurie yra pabuvę ilgesnį laiką Indijoje, pastebėjo, jog ten „tebedainuoja“, giedama dirbant laukų darbus ar namų kie-meliuose ką nors veikiant, ilsintis medžių pavėsyje ar važiuojant buivolių traukiamu vežimu“.⁶ Prisimenu savo motulę, kuri net ir sunkiausiomis gyvenimo dienomis, dirbama koki nors neįtemptą darbą, niūniuodavo senobiškas daineles...

Kai kurie apibendrinančio pobūdžio šaltiniai byloja, jog arijai į Indiją išsiveržė iš šiaurės apie 1500 m. pr. K. Kad tai galėjo būti ir žmonės, kilę nuo Baltijos. Arijai sukūrė ir paliko vadinamąjį sanskrito kultūrą – savo turiniu nuostabius tekstus, o kalba – vietomis panašius į lietuvių kalbą... Įdomu pastebeti, kad mitinis arijų karalius – dievas Indra aiškinamas kaip „tvirtovių griovėjas“ (urbanizuotos kultūros priešininkas?).⁷

Indijoje sakoma: Devas adāt datas, Devas dāsyat dhānās. O Lietuvoje: Dievas davė dantis – Dievas duos ir duonos...

Senietvių valdovas Gediminas, kviesdamas iš užsienių meistrus ir jiems suteikdamas privilegijas, jau puikiai suvokė, kad valstybė elementariausiai negali egzistuoti be plėtojamos miestų kultūros. Bet pats dar pasiliko aiškiu archajinės kultūros sekėju, jos įkaitu. Tikiu: didysis kunigaikštis norėjo savo tautą krikščionybės padedamas „ivesdinti“ į tuometinę modernumu alsuojančią Vakarų Europos civilizaciją. Ji kaip kempinė buvo sugérusi graikų, roménų, judėjų, germanų, keltų ir kitų etnosų civilizacinių bei kultūrinų paveldą. Bet Gediminas negalėjo susitaikyti su mintimi, kokiui žiauriu, tiesiog barbarišku būdu tuomet buvo skleidžiama krikščionybė.

Mes galime kitaip pamąstyti ir apie tai, kodėl Mindaugas, telkdamas lietuvių genčių žemes, savo žvilgsniu ir pastangų nepasuko į Pietų pusę. Na, kad ir į nadruvių ir skalvių pusę... Mūsų artimiausi giminaičiai tuomet krauju plūdo gindami savo kraštą, ir – savo protėvių kultūrą... Greičiausiai tai ir buvo pagrindinė tokį Mindaugo žingsnį

sulaikius priežastis. Jo planuose buvo apsikrikštijimas ir karaliaus karūnos įgijimas. Krikščionybės klausimų pietiniai giminaiciai buvo nesukalbami...

Kitoks, į Gediminą nepanašus buvo didysis kungiakštis Vytautas. Jau nebuvo toks ištikimas duotam gyvam žodžiu; netgi protėvių kultūrai. Aplinkybės jį vertė tapti suktu diplomatu. Atrodo taip, tarsi jis niekad nemėgo savo paties motinos genties – žemaičių. Vėlgi ta pačia priežastimi galėjo būti jų (kaip ir prūsų) ištikimybė protėvių kultūrai, tradicijoms. 1418 metų žemaičių sukilių (nukreiptą prieš prievartinj krikštą ir su tuo susijusių socialinių santykų kaitą) Vytautas su Jogaila nesidrovėjo žiauriai nuslopinti, nužudydami apie 60 iškiliausių to sukilio vadovų. Tokia buvo tuometinės urbanizuotos krikščionybės ir valstybės valia...

Istorinių procesų spirama, lietuvių tauta priėmė krikščionybę. Bet – labai prieštaragingai. Senlietuviai aristokratijai Rytuose tą procesą lydėjo dinastinis įsitvirtinimas, susigiminiavimas su įtakingomis gudų, ukrainiečių ir rusų kunigaikščių šeimomis, o kiek vėliau – su Pietuose gyvenusiais, ženklių prūsų bei jotvingių – sudūlių žemių dalį aneksavusiais ir ta pačia svetimų žemaičių aneksija toliau sirgusiais lenkais. Bet sąjunga su jais visų pirma reiškė garantuotą priklausymą tuometiniam „Europos Sajungos“ prototipui. Krikščionybė reiškė archaizmo įveikimą, modernybės sklaidą, socialinį ir ypač politinį tapsmo „tikraisiais“, pripažintais europečiais mechanizmą. Todėl aristokratija skubėdama krateši *paganus* stigmos. Betgi, paliesta dar ir Rytų politikos patirties, ji paspartintai tolo ir nuo savo etninės tautos. Dinastiniai, turtiniai interesai, didžiulės daugiautės valstybės tvarkymas juos buvo pavertęs ne tik politinės tautos subjektais, bet ir jos aiškiais įkaitais.

O jų vasalai – valstietija? Pagrindinė tautos dalis? Ji dar keletą šimtmečių liks ištikima protėvių kultūrai, praktikuos senajį tikėjimą, neišsižadės pasaulėjautos, kuri gaivino žmogaus dvasią ir jos pagrindu tvarkomus bendruomenės santykius. Bet ši pasaulėjauta (siauriau kalbant – tikėjimas), praradus savo vedlius: savuosius vaidilas ir krivius, ištikimus protėvių tradicijai kunigaikščius ir net bajoriją, sunaikinus alkakalnius ir kitas šventas vietas, su kiekvienu dešimtmečiu vis labiau primityvės, fragmentės ir bus iš visų pusų dar piktybiškiau puolama. Ir vis dėlto dar kelis šimtmečius išsaugos gyvenimą skaidrinančios, egzistencinėmis prasmėmis užpildančios gamtatikystės paveldą, jos dvasią.

Štai mūsų įžymiajam semiotikui ir mitologui Algirdui Jului Greimui net ir „stebuklinės pasakos dažnai atrodo kaip mitinių pasakojimų degradacijos“. Anot jo, net ir „paapročiai daugumoje atvejų gali būti aiškinami kaip prasmės netekusių apeigų stereotipiniai pasikartojimai“.⁸

Lietuvių tautotyros baruose, natūralu, egzistuoja įvairūs požiūriai ir hipotetiniai teiginiai. Baltų-senlietuviai etoso rekonstrukcijai daug nusipelnė prof. Pranė Dundulienė. Bet jai galima papriekaištauti už tai, kad savo ieškojimuose pernelyg sureikšmino tarp liaudies, eiliinių žmonių egzistavusį pasaulėvaizdį – aiškiai suprimitvyntą pasaulio supratimą.

Antai mokslininkė kaip vieną „iš seniausių lietuvių versijų apie pasaulio atsiradimą“ pateikia pasakojimą-sakmę, kurioje kalbama apie tai, kad „Ménulyje ant akmens tupėjusi milžiniška antis. Ji buvo padėjusi kiaušinį ir ruošesi perėti. Bet, įsinorėjusi lesti, nuskridusi ieškoti maisto...“ Tuo tarpu lizdas sudrėkės nuo lietaus, jo vietoje atsivėrusi skylė, „pro kurią kiaušinis iškritės“, atsirenkęs į debesį perskilo į tris dalis. „Iš trynio atsiradusi žemė iš baltymo – vandenys, iš kiauto – dangus su žvaigždėmis...“⁹ Arba štai kad ir toks pačios profesorės rankomis užrašytas kaimo žmogaus (nuo Švenčionių) pasakojimas, pagal kurį, anot etnologės, „Žemę lietuvių vaizdavosi plokščią, apgaubtą milžiniško akmeninio kupolo – dangaus. Žvaigždės – tai skylutės danguje, pro kurias šviečia šviesa, esanti virš kupolo. Šis susisiekiantis su Žeme taip, kad žmogus galėjęs lengvai patekti į dangų...“¹⁰

Prisipažinsiu: man labiau priimtinos kito tautotyrininko – Vinco Vyčino mintys. Jis teigia, jog anuometinė krikščionybė, nepasižymėjusi „kitoniškumo“ tolerancija, „labai destruktyviai atsisuko prieš mūsų protėvių gilius prasmės mitines sampratas ir sužalojo kultūrius jų buities pamatus. Negana to! Ji žalojo ir pati jų gyvenimo būdą, jų kalbą ir jų savitą aistišką-tautinę – sąmonę.“¹¹

Anais, kad ir Abiejų Tautų Respublikos (Žečospolitos) laikais senlietuviai tradicinė (prigimtinė) gyvensena ir tikėjimas degradavo nuosekliai. Tautinę kultūrą niveliavo ne tik krikščionybė. Ir ne tik ją Lietuvoje apaštalaujanti polonizacija. Ir ne tik nuo dar senesnių laikų plitusi rusifikacija. Senlietuviai kultūra buvo nuolat siaubiamą savujų ir nesavujų jégomis išprovokuotų karų ir atsikartojančių marų. Neatmeskime ir tos aplinkybės, kad lietuvių apsigyvenimas besisteigiančiuose miestuose ir miesteliuose buvo vos ne tolygus tradicinės gyvensenos išdavystei, gal net analogas tuomet pagal savo standartus suvokiamai lietuvio socialinei degradacijai. Naujoji, t.y. urbanistinė erdvė sąmoningai ir nesąmoningai buvo palikta svetimtaučiams. Tai per juos savo ypatingas galias – visai priešingą mąstyseną bei gyvenseną ēmė rodyti savo prigimtimi kosmopolitinis kapitalizmas. Iki pat 1918 metų Nepriklausomybės paskelbimo miestas pasiliks nesavas. Bet paskui, to akto ir pagaliau nuo polonizacijos išsivadavusios bažnyčios dėka, vis labiau suartės su pagrindiniu, pamatiniu valsstybės subjektu – etnine lietuvių tauta.

Tie du tarpukario dešimtmečiai, kai miestas buvo fundamentaliau pajungtas lietuvybei modernizuoti, deja, buvo tik istorinė valandėlė... Lietuviai, savo prigimtimi valstiečių tauta, gavusi nedidelį dviejų dešimtmečių atokvėpj, vis dėlto nespės pasiruošti globaliam urbanizacijos iššūkiui. O kas ir buvo padaryta – bus išblaškyta arba net sunaikinta... Pripažinkime: sovietų valdžios dešimtmečiai ši tą davė. Netgi pastebimai. Tačiau pats metodas buvo ydingas: gesinantis žmogaus galias, nedemokratiškas, netinkamas natūraliai sajungai su vakarietiško, krikščioniško tipo civilizacija.

Tai, apie ką čia kalbame, tarsi savaime bylotų, jog dera atsisakyti neretai rodomas (ypač jaunosis kartos autorių) negatyvios konotacijos, kai kalbama apie tradicinį lietuvio konservatyvumą. Teisingiau būtų įsigilinti į jį maitinusius šaltinius, pagaliau ir į rezultato pobūdį. Būtent to konservativizmo dėka kai kas buvo ir laimėta.

Mūsų išeivijos poetas Jonas Aistis yra rašęs: „...Gal ir mes klaidingai elgiamės, dėdami viltis vien į aukštasią ir kilniasią tautos būdo savybes. Gal mūsų trūkumuose, silpnybėse ir ydose kaip tiktais glūdi visas gyvastingumas ir stiprybė? Ir tai kalbu visai be ironijos. Margiris atsparsos tautiniu mastu neišsprendžia.“¹² Žinomas etnologas Jonas Trinkūnas mums primena, kad ir Vyduinas visa savo kūryba sprendė savo tautos „atsilikimo“ problemą, ieškodamas ir rasdamas savo kultūroje reikšmingų vertibių, kurios dažniausiai ir slypėjo tame atsilikime¹³. Tokį „atsilikimą“ taip pat lémė tautinio atgimimo laikais atsigavusi valstietiškoji, o ne dvarų kultūra. Valstybinei kalbai reikėjo skinti takus per užželusį ir kitų paniekinamai tryptą dirvoną...

Plėtodami mintį apie senlietuvių–lietuvių santykio su krikščionybe pobūdį galėtume kitu kampu pažvelgti ir į tai, kodėl vis dėlto mūsų aristokratija, įtvirtinusi Martyno Liuterio įsiūbuotai reformacijai, pasirinko būtent jos, o ne savo sąjungininkams („vyresniems broliams“) būdingos katalikybės kelią? Ieškodami atsakymo galime kelti įvairias hipotezes. Na, kad ir tokią... Natūralu, kad sulenkėjusi aristokratija krikščionybę pirmiausia vertino kaip modernybės, kaip valstybingumo įtvirtinimo skraigę. Tuo tarpu reformacija rodė didesnę pagarbą žmogaus laisvėms ir toleranciją kitoniškumui, t.y. tam, kas buvo arčiau baltiškosios kultūrinės tradicijos. Gal nederėtų suabejoti ir tuo, kad būtent reformacijos įtvirtinimu buvo siekiama sustiprinti ir LDK neprieklausomybę, jos savarankiškesnį kelią. Deja, vėlesni įvykiai, jungtinės respublikos su lenkais įtvirtinimas ir dėl to vykdomas karaliaus bei lenkų didikų ir bažnyčios spaudimas vertė lietuvių aristokratiją (kuri, natūralu, buvo labai suinteresouta savo dinastinėmis valdomis ir statusu valstybėje) atsisakyti reformacijos, nors jos paėsta sėkla atskiromis salomis dar ilgam išliko. Bet, kaip

žinome, net ir anuo pradiniu laikotarpiu aristokratija su savo pasirinkimu išliko vieniša, t.y. atsiplėšusi nuo tautos kamieno; savo etnokultūrinj ir net politinj potencialą išbarsčiusi suburtos imperijos išlaikymui. Vis dėlto, sekdamas kitų Europos šalių pavyzdžiu, ji paspartintai steigė parapijines mokyklas liaudžiai. Bet pastaoroji ir toliau užsispyrusi tebepraktikavo baltišką – senlietuvišką gyvenseną ir tikėjimą. Archajinė ausena buvo labai gyvai suleidusi šaknis. Tai bus dar viena iš priežasčių, kodėl lietuvių aristokratija, taip pat gana žymi dalis bajorijos, kartu su naujos formos valstybingumo įtvirtinimu ir modernizacija toliau tolo nuo savo tautos pagrindo – liaudies.

Bet, kaip žinome, jau vėlesniais laikais ir liaudyje būta labai aiškių katalikybės proveržių. Na, kad ir po 1831-ųjų, 1863-ųjų metų sukilimų. Po vyskupo Motiejaus Valančiaus pastangų paskleidžiant Blaivybės sąjūdį. Na, kad ir po Kražių skerdynių (1893 m.). Tačiau tuos proveržius galėtume vertinti dar ir kaip prigesusios, užslopintos senlietuvių dvasios prasiveržimą, tik kitu (modernesniu) rūbu aptaisytą.

Plėtodamas štai tokią, gal ir kontraversišką mintį, nenorėčiau be išlygų sutikti su teiginiais, kad XIX a. „Lietuvos valstiečiai buvo sąmoningi katalikai“, kad jau tame amžiuje „susiformavo saviti katalikiški agrariniai papročiai, perpinti ryškiomis krikščioniškomis apeigomis“, kad tokį katalikišką uolumą rodydavo valstiečių įprotis parsivežti kunių tam, „kad šis pašventintų žemę“; arba kad į laukus sėti nuėjės ūkininkas „sétuvėje smiliumi nubréždavo kryžių, grūdus pašlakstydavo švēstu vandeniu“ ir t.t., ir pan.¹⁴ Jokiu būdu viso to nenuneigiamo. Kaip nenuneigiamo ir to Lietuvą išgarsinusio fakto, jog būtent nuo XIX a. vidurio kaip iš sétuvės pasipylė kryžiai, koplytstulpiai ir stogastulpiai; rūpintojeliai ir šventųjų medinės skulptūrėlės... Neatmetame ir to akiavaizdaus fakto, jog kryžių iš tiesų buvo daug ir „ispūdingai ornamentuotų medžio drožiniai“, taip, kad jie „iš karto patraukdavo į šalį atvykusį užsieniečių dėmesį, kaip savitas, estetiškai vertingas Lietuvos peizažo komponentas“. Apie visa tai pamatuotai teigiamo tai temai skirtoje apibendrinančioje studijoje.¹⁵ Panašiais pavyzdžiais operuoja daugelis mūsų kultūrologų bei religijotyrininkų, pripažįstančių teiginį apie išimtinį lietuvių valstiečio katalikiškumą; apie Lietuvą kaip šv. Mergelės Marijos žemę...

Bet, siekdami būti savikritiški, susimąstykime: kur šiandien tas katalikiškumas? Argi jis panašus į lenkų, išgyvenusius tą pačią komunizmo – bolševizmo ideologiją, o dabar išgyvenančius tą patį supermodernėjantį pasaulį? Pasiliekame teisę ieškoti atsakymo, kodėl palyginti taip staigiai ištuštėjo kadaise, prieš kokį pusimtį metų, žmonių nesutalpinusios bažnyčios?

Kodėl nustojo gaudę, į dvasinėmis vertybėmis grindžiamą bendruomenę kvietę varpai? Tai kodėl atsakymo variantas (vienas iš pagrindinių!) negalėtų būti kad ir toks... Katalikišumas etninėje lietuvių tautoje gilesnių šaknų taip ir nesuleido. Kad jo proveržius galėjo „maitinti“ ne tik labai jau reali surusinimo, nuo senesnių laikų užsilikusi rytų slavų slinkimo baimė. Bet ir neužgesusi, it ugnis pelenų žarijose rusenusi prigimtinės (senosios) religijos ir gyvensenos dvasia. Kad toji dvasia buvo gyva ir tik laukė ar brendo legalizuotam, tuometinei civilizacijai priimtinam prasiveržimui, kartu šaukdamas žmogaus ir tautos laisvės obalsius. Gamtoškoji juslinė lietuvių prigimtis katalikybės rūbe prasiveržė palyginti staiga (žvelgiant istoriniu žvilgsniu), panašiai kaip potvynis, laužiantis vandens kelyje esamas užtvaras. Bažnyčiai noromis nenoromis teko pripažinti ir staiga masiškai paplitusius rūpintojelių ir šventujų „stabus“, ir saulutėmis išpintus Vinco Svirskio kryžius, ir berželiais puošiamas bažnyčias bei laidotuvų palydas, ir daugelį, daugelį iš „pagonybės“ užsilikusių kitų rudimentų.

Štai šioje vietoje matai aiškią būtinybę pastebėti, kad visa tai buvo dar ir pradžia gražaus, natūralaus bažnyčios ir etninės lietuvių tautos suartėjimo. Netgi susiliejimo... Taip, tas aktyvus, žmogaus dvasingumą gyvinantis dialogas atsikartojo jau mūsų ne per seniausiai išgyvento Atgimimo metais. Bet, dorai net ir nejsitvirtinės, užgeso... Apie tuos dalykus gal ir nekalbėtume, jei ne viena gana reikšminga aplinkybė... Intensyvių socialinių persitarkymų laikotarpiais visad kinta ir tautos tapatybė, jos etnokultūrinis veidas. Ir anie, ir vėlesnieji laikai lietuvių tapatybę labai ženkliai sudarkė. O dabar? Jis, ko gero, tapo laisvas nuo protėvių dvasios, nuo tradicijos... Betgi taip pat – ir nuo dorovinių įspareigojimų ne tik kitiems, bet ir sau. Katalikybės šaknų nebuvimas tokį atsipalaiddavimą nuo atsakomybės tik sustiprina. Kitais žodžiais tariant, „visuotinė laisvamanybė“ sustiprina lietuvių marginalumą, t.y. gyvenimą civilizuotos visuomenės pakraštyje, o gal ir jos užribyje...

Tai kodėl katalikybei drąsiau nepasisukus lietuviškosios tapatybės akcentavimo link? Kodėl nepaėmus pavyzdžio kad ir iš savo artimiausių kaimynų lenkų? Nesakau, kad per Bažnyčią būtų įtvirtinamas politikavimas bei nacionalizmas... Kalbu apie žmogaus dvasinio potencialo ištakų, tautinio kultūrinio sąmoningumo, o per tai – ir dorovinumo gaivinimą. O impulsas tam tikrai buvo. Bet jis buvo nejvertintas, atstumtas dar ir pačios bažnyčios nenaudai...

2007 m. rugpjūtis–rugsėjis.

NUORODOS:

1. *Paganus* sąvokai yra artima angliskoji *heathen* sąvoka, reiškianti barbarą, nemokšą, nekultūringą žmogų.
2. KURKLIETYTĖ, E., BUBNYS, V. *Slaptingoji Prema*. Kaunas: Santara, 1992, 252 p.
3. HĒGELIS, G. *Istorijos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 219–220.
4. MONTENIS, M. *Esė*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 133–134.
5. ŠLIOGERIS, A. *Būtis ir Pasaulis*. Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 210.
6. KURKLIETYTĖ, E., BUBNYS, V. *Slaptingoji Prema*. Kaunas: Santara, 1999, p. 268.
7. *Pasaulio religijos*. Vilnius: Alma littera, 1997.
8. GREIMAS, A. J. Tautos atminties beieškant. Vilnius–Chicago, 1990, p. 25.
9. DUNDULIENĖ, P. *Lietuvių liaudies kosmologija*. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 8.
10. Ten pat, p. 4.
11. VYČINAS, V. *Didžiosios Deivės epocha*. Vilnius: Mintis, 1994, p. 7.
12. AISTIS, J. *Milfordo gatvės elegijos*. Vilnius, 1991, p. 384.
13. TRINKŪNAS, J. Baltų civilizacija šiandien. Iš: *Romuva*, 2004, Nr. 2, p. 6.
14. USAČIOVAITĖ, E. Dėl senosios baltų religijos tyrinėjimo metodų. Iš: *Senovės baltų kultūra. Gamta ir religija*. Kultūros, filosofijos ir meno institutas. 2005, p. 43.
15. USAČIOVAITĖ, E. Ten pat, p. 47.

The Ancient Lithuanians and Christianity

Romualdas GRIGAS

The paper analyses the conflict between Christianity and “paganism” that weighed on and emaciated the ancient Lithuanian tribe over several centuries from socio-philosophical point of view. Based on theories of social organisation, social anthropology, hermeneutics and semiotics as well as using comparative analysis Grigas suggests that Jewish religious beliefs, their history and mythology, constituted the essence of Christianity of the time. Having appropriated this heritage Christianity was based on and promoted urban civilisation that was ideologically unacceptable to the ancient Lithuanians who perceived Nature as the highest creation of the Almighty and themselves as part of that creation. The Christianity of the time did not only ignore the essence of the ancient Lithuanian ethos but, according to the working concept of the Pope being the deputy of God on Earth, claimed supremacy over the Baltic lands and their inhabitants.

The adoption of Christianity in Lithuania modernised the State, but at the same time contributed to its slavification and thus divided the nation. The fragments of the “pagan” ethos that have survived and constitute elements of contemporary Lithuanian identity have done so thanks to the foundation of any nation, which is the people.

Pievų augalija istoriškai kintančiame Lietuvos kraštovaizdyje

Jūratė SENDŽIKAITĖ, Romas PAKALNIS, Dalia AVIŽIENĖ

Tyrimų objektas – pievų augalijos istorinė kaita Lietuvos kraštovaizdyje. Tikslai: apžvelgti pievų augalijos kaitą Lietuvoje žemdirbystės raidos, istorinių įvykių, socialinių bei ekonominių procesų kontekste; ivertinti dabartinę pievų bendrijų būklę ir jų perspektyvas. Metodai: istorinis lyginamasis (žemės naudmenų plotų kitimas Lietuvoje (1560–2005 m.) pateiktas remiantis K. Ėringio (45), Lietuvos statistikos metraščio (23) bei elektroninės Statistikos departamento duomenų bazės (15) duomenimis) bei geobotaninis (2000–2006 m. įvairiuose Lietuvos fiziniuose geografiniuose rajonuose ištirta natūralių ir pusiau natūralių pievų bendrijų būklę, nustatyta antžeminė fitomasė bei žolynų ūkinė vertė (27, 33, 42). Pievų bendrijų sintaksonominė nomenklatūra pateikta pagal Ciūricho-Montpelje mokyklos floristinius-fitosociologinius augalijos klasifikavimo principus (8, 9, 30). Augalų lotyniški pavadinimai pateikti remiantis botaninių vardų sąvadu (13). Išvados: 1. Pievų naudojimas ir jų užimami plotai kito kartu su žemdirbystės raida, žemės reformomis, istoriniais įvykiais Lietuvos teritorijoje. 2. Pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvos sumazėjus žolinių pašarų poreikiui iškilo pavojuς natūralių ir pusiau natūralių pievų bendrijų išlikimui. Nebenaudojamų pievų vietoje palaipsniui gali susiformuoti krūmynai ar miško jaunuolynai. 3. Didėnė tikimybė išlikti turi gana produktyvios bei geros ūkinės vertės žolynu pasižymintios pievų bendrijos, kurių naudojimas ūkiniu požiūriu yra ekonomiškesnis. Vis dėlto, biologinės įvairovės išsaugojimo požiūriu, ne mažiau svarbios ir nedidelė induočių augalų fitomasė teikiančios ar mažos ūkinės vertės pievos.

Įvadas

Geografinė padėtis, gausūs krituliai vegetacijos laikotarpiu, palankios žolėms žiemoti sąlygos, tankus hidrografinis tinklas (1 km / 1 km²) ir žmogaus ūkinė veikla nuo seno lėmė pievų paplitimą Lietuvos kraštovaizdyje (3). Lietuvos gamtiniai ištekliai naudojami jau daugelį šimtmečių, todėl pievų augalija išsvystė iškirstų ir išdegusių miškų, nusausintų pelkių vietoje. Prieš prasidedant Lietuvos žemdirbystei miškai dengė beveik visą teritoriją, išskyrus nedidelius aukštapelkių ir pievų plotelius. Ten, kur miškai buvo kertami arti gyvenviečių, žmogus sudarė palankias sąlygas pievų bendrijoms formuotis.

Todėl miškų zonas pievos savo kilme yra sinantropinės, t.y. atsiradusios žmogui paveikus pirminį kraštovaizdį (26, 45). Lietuvoje, kaip ir kitose vidutinių platumų šalyse, pievos gali egzistuoti tik ten, kur gamtos veiksnių (pvz., potvyniai užlejiamose pievose) ar žmonių veikla (šienavimas, ganymas, melioracija, ekologinio atkūrimo darbai) neleidžia jose išplisti medžiams ir krūmams. Todėl įvairių pievų tipų su joms būdingomis augalų ir gyvūnų rūšimis išlikimas labai priklauso nuo žmogaus veiklos (1 pav.). Gamta moka pasinaudoti menkiausiu visuomenės sutrikimu: vos tik žmogaus poveikis gamtinei aplinkai sumažėja, prasideda ekosistemų atskūrimo procesas. Augimo sąlygų kompleksas (mikroklimatas, reljefas, dirvožemių ir jų savybių įvairovė, antropogeninės apkrovos intensyvumas ir sugebėjimas adaptuotis prie gamtinės aplinkos kitimo) skirtinguose Lietuvos fiziniuose-geografiniuose rajonuose (5) sudarė galimybę atsirasti tam tikrai pievų bendrijų ir jų produktyumo įvairovei. J. Balevičienė (4) teigia, kad Lietuvos pievose auga 550 augalų rūšių, iš kurių net 70 įrašyti į Lietuvos raudonąją knygą.

Remiantis Braun-Blanquet (8) mokyklos augalijos tyrimo ir klasifikavimo principais, Lietuvos pievų bendrijos priskiriamos 35 asociacijoms, jungiančioms 5 klases: Cl. *Asteretea tripolii* Westhoff et Beeftink in Westhoff et al. 1962 (druskingos pievos; 2 pav.), Cl. *Molinio-Arrhenatheretea elatioris* R. Tx. 1937 (trąšios pievos), Cl. *Festuco-Brometea erecti* Br.-Dl. Et R. Tx. 1943 (stepinės pievos), Cl. *Trifolio-Geanietea sanguinei* Th. Müller 1961 (pamiškių, miško aikštelinių ir šlaitų pievos), Cl. *Nardetea strictae* Rivas Goday et Borja Carbonell 1961 (tyrulinės pievos) (30).

Europos Sajungos Gamtos buveinių, laukinės augmenijos bei gyvūnijos direktyvoje (92/43/EEC) numatoma beveik 200 retų ir sparčiai nykstančių Europos buveinių apsauga bei jų įjungimas į ES saugomų teritorijų tinklą (NATURA 2000) (16). Aštuonių Lietuvos pievų buveinių, įrašytų į europinės svarbos buveinių sąrašą, apsaugai išskiriamos specialios saugomos teritorijos (29).

Istorinė Lietuvos žemių naudojimo apžvalga

Dabartinių Lietuvos kraštovaizdžių suformavo gamtiniai (endogeniniai, pvz., žemės plutos judesiai ir kt.) ir egzogeniniai (pvz., dulėjimas, denudacija, erozija, glacialiniai,

kriogeniniai, fluuvialiniai, karstinių, eoliniai, biogeniniai ir kt.) procesai bei ilgametė žmogaus ūkinė veikla. Žmogaus santykiai su gamta formos ir juos atitinkančios ekonominės visuomeninės formacijos bei antropogeninio poveikio kraštovaizdžiui pobūdis ir intensyvumas ne kartą keitėsi per žmonijos istoriją (12).

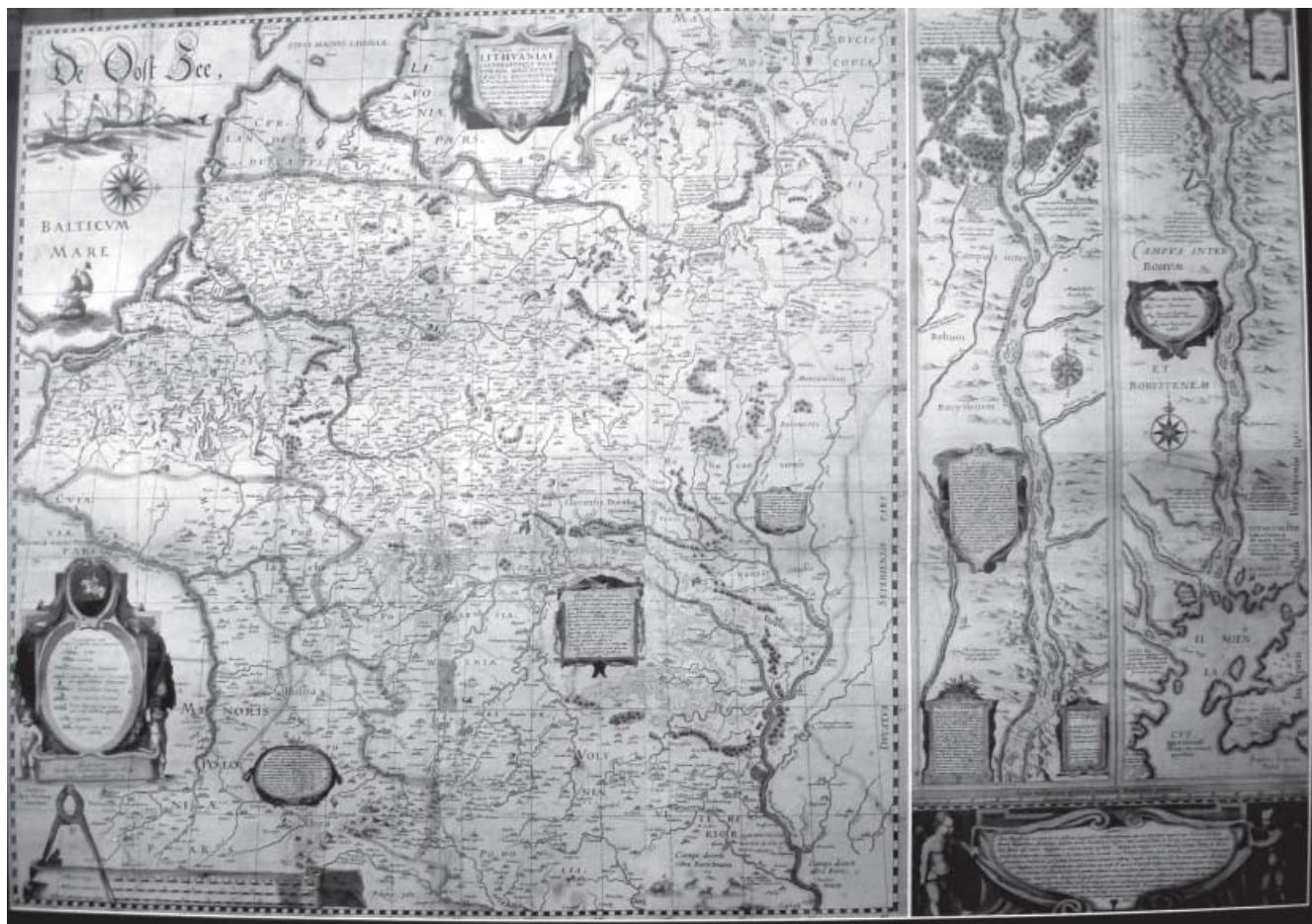
Žmogaus ūkinė veikla ir pievų augalija iki Lietuvos valstybės susiformavimo. Prieistorinio Lietuvos kraštovaizdžio komponentų (taip pat ir augalijos), žmogaus ūkinės veiklos pobūdžio kaitą bei poveikio aplinkai mastus liudija žiedadulkių ir sporų tyrimo duomenys. M. Kabailienė (19, 20) teigia, kad tiriant neolito metu (IV–II tūkst. pr. m.e.) susiklosčiusias ežerų ir pelkių nuosėdas išryškėjo gaisrų ar miško kirtimo sukelti augalijos pasikeitimai: miško vietoje plisdaavo krūmynai ir pievos. Lietuvos teritorijoje neolito bendruomenių gyvensenos pagrindą vis dar sudarė pasisavinamasis ūkis (žvejyba, medžioklė, rinkimas), į kurį palaiapsniui integravosi gamyba. Strateginės to meto žaliavos (titnagės, gintaras) padėjo plėstis gamybinio ūkio idėjoms, o vėliau ir mainams, kurių objektu tapo kultūriniai augalai ir naminiai gyvuliai. Tad šiuo laikotarpiu besiformuojančiose pievose jau, nors ir negausiai, ganėsi naminiai gyvuliai (ožkos, avys, kiaulės, arkliai, galvijai). Natūralių pievų buvo mažai – tik ežerų ar upių pakrantėse bei eroduojamuose plotuose, tad pirmosiomis ganyklomis galėjo būti retoki vešlaus pomiskio miškai ar degimų plotai bei upių ir ežerų pakrančių pievos. A. Girininkas (11) teigia, kad gyvulininkystės atsiradimas turėjo pakeisti gimininės bendruomenės gyvenimo pobūdį ir vietą: reikėjo ne tik ieškoti medžiojimui patogų vietų, bet ir paruošti bei prižiūrėti ganyklas, tad

1 pav. Lietuvos pievos – šimtamečių žemės naudojimo tradicijų rezultatas.

2 pav. Saugotinos druskingos pievos fragmentas su Lietuvos raudonosios knygos rūšimi (trispalviu astru, pajūrine pienažole ir druskiniu vilkšriu) Smeltės pusiasalyje (prie tarptautinės perkėlos Klaipėda–Mukranas).

3 pav. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapis (*Magni Ducatus Lithvaniae...*, 1613, M 1 : 1 290 000), išleistas vadovaujant Mikalojui Kristupui Radvilai-Našlaitėliui

apie gyvenvietes plito pievos. Neolito–ankstyvojo bronzos amžiaus laikotarpiu Lietuvos teritorijoje susiformavo dvi skirtingo ūkininkavimo būdo teritorijos: Rytų ir Pietryčių Lietuva (gyvulininkystės–žemdirbystės kryptis) ir Vakarų Lietuva (žemdirbystės–gyvulininkystės kryptis) (20). Lietuvos palinologų duomenimis (1, 20, 39), plečiantis bemiškiams plotams sumedėjusių augalų žiedadulkių kiekis ežerų ir pelkių nuosėdose mažėja, bet išauga ganyklinių augalų – siauralapių gysločių (*Plantago lanceolata* L.), valgomujų ir smulkių rūgštynių (*Rumex acetosa* L., *R. acetosella* L.), vėdrynų (*Ranunculus* sp.), kiaulpienių (*Taraxacum* sp.) ir kt. – žiedadulkių kiekis. Iš to matyti, kad padidėjo ganykloms tikusių pievų plotų. Siauralapių gysloti (*Plantago lanceolata*) danų palinologas I. Iversenas (1973) pripažino primityvių miškų ganyklų indikatoriumi. Šis pūdymuose greitai plintantis augalas ntiesiogiai patvirtina žemdirbystės plitimą, mat ankstyvai sisiais žemdirbystės etapais būtent užželiantys pūdymai palaiapsniui virsdavo ganyklomis (6). M. Kabailienė (20) teigia, kad neolite kito vyraujantis pievų ir ganyklų tipas: ankstyvajame–viduriniajame neolite didžiąją ganyklų daļą sudarė sausos miškų ganylos ir degimai, kuriuose kles-

tėjo šakiai (*Pteridium* sp.), viržiai (*Calluna* sp.) ir kada-giai (*Juniperus* sp.), o vėlyvajame neolite (prieš 4400–3700 metų) plėtėsi drėgnos pievos ir ganyklos, kuriose augo rūgštynės (*Rumex acetosa*, *R. acetosella*), siauralapiai gysločiai (*Plantago lanceolata*) ir įvairių rūsių migliniai (*Poaceae*) augalai.

Daugybė Pietų Lietuvoje randamų bronzos amžiaus akmeninių įtveriamųjų kirvių patvirtina, kad intensyviai turėjo būti kertami miškai, paupių augmenija, deginami krūmai – tokiu būdu plėsti pievų bei dirbamos žemės plotai (11).

M. Kabailienės (20) duomenimis, žalvario amžiaus (XVI a. prieš m. e. – V m. e. a.) nuosėdose, be kultūrinii augalų žiedadulkių, ypač gausu pievų bei ganyklų augalų žiedadulkių. Geležies amžiuje atvésus klimatui gyvulininkystė tapo dar labiau priklausoma nuo žemdirbystės, nes, pailgėjus žiemoms, reikėjo daugiau pašaro gyvuliams. Gyventojai gana intensyviai karto ir degino miškus, taip plėsdami ganyklų ir dirbamos žemės plotus. Stiprėjantį žmogaus poveikį gamtinei aplinkai liudija vėlesnių laikotarpių žiedadulkių diagramose randami vis didesni kiaulpienių (*Taraxacum* sp.), kiecių (*Artemisia* sp.), vėdrynų

(*Ranunculus sp.*), rūgštynių (*Rumex acetosa*, *R. acetosella*), didžiujų dilgelių (*Urtica dioica L.*), dėmėtujų rūgčių (*Persicaria maculosa Gray*), siauralapių gysločių (*Plantago lanceolata*) ir kt. augalų, būdingų ariamiems laukams, pūdymams ar ganykloms, žiedadulkų kiekiai (39).

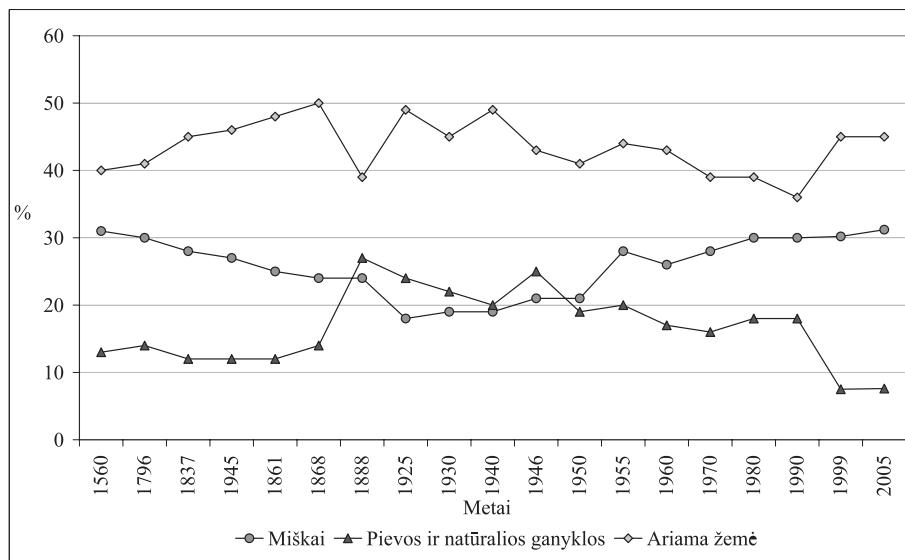
Žmogaus ūkinė veikla ir pievų augalija XIV–XIX a.

Lietuvoje. Pievų naudojimas ir jų užimami plotai kito kartu su žemdirbystės raida, žemės reformomis bei istoriniais įvykiais Lietuvos teritorijoje. Pirmieji rašytiniai šaltiniai apie Lietuvos žemių naudojimą išlikę iš XIV a., kuo met klestėjo Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. P. Kavaliauskas (21) teigia, kad šiuose dokumentuose skelbiamos taisykles, kuriomis nurodoma, kaip žemių savininkams de-rētū naudoti gamtinius išteklius bei kurti gyvenvietes. K. Ėringio (45) duomenimis, istoriniuose rašytiniuose šaltiniuose skelbiama, kad XVI a. Lietuvos žemvaldžiai reikalavo, jog valstiečiai rūpintusi gera pievų ir ganyklų būkle: laiku sienautų, tinkamai ganytų, šalintų krūmus ir kt. Taigi pusiau natūralios pievų bendrijos – šimtamečių žemės naudojimo tradicijų rezultatas, nulėmės didele induočių augalų rūšių įvairove pasižymenčių pievų bendrijų susiformavimą. Iki XVI a. žemės ūkis Lietuvoje buvo gana primitivus, nebuvvo vieningos matų sistemos, o ir tikslus žemės naudmenų plotas tuomet niekam nerūpėjo. To meto Lietuvos žemės ūkio būklę, žemės netvarką ir nesusitvarkymą vaizdžiai apibūdina A. Rimka (31): „*Isivaizduokime Lietuvą, išmargintą be jokios tvarkos išmėtytomis sodybomis... laukai – dirvos, pievos ir kt. visų tų žmonių ir ūkių išsimetę siaurais rėžiais, smailiais kyliais ir šaip beformiais plotais toli po visą apylinkę, susipynę ežėmis, takais ir keliais išmarginti, valdžios ir pono dvarų, šlėktos ir paprastų žmonių laukai susiprakeršavę... Beveik niekas tikrai nežino, kiek kas žemės turi, beveik niekas negali pasiekti savo žemės, nelietęs kito dirvų...*“.

Pirmieji Lietuvos žemės naudmenų plotų statistiniai duomenys surinkti Valakų reformos metu (1557–1570 m.), kai Lietuvoje jau išmokta matuoti plotą. Tuomet buvo išmatuota visa dvarų ir kaimų žemė. Valakų reformą valstybėje įdiegė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei Lenkijos karalius Žygimantas Augustas (1520–1572), kuris buvo įsitikinęs, kad darbas savo ūkyje yra daug produktyvesnis negu karaliaus, kunigaikščio ar bajoro žemėse, kad tokiu darbu sukuriama daugiau gėrybių, kad dėl to surenkama daugiau mokesčių, valstybė darosi tvirtesnė. Todėl 1557 m. Žygimantas Augustas išleido Valakų reformos įstaty-

mą, pagal kurį kunigaikščio ir kitų žemvaldžių žemės buvo išdalytos valstiečiams po 1 valaką (~20–21 ha). Ši reforma buvo labai svarbus įvykis, iš esmės paveikės visus žemės naudojimo aspektus ir nulėmės reikšmingus Lietuvos kraštovaizdžio pokyčius. Buvo įdiegta daug intensyvesnė ir efektyvesnė trilaukė žemdirbystės sistema. Reformos metu buvo išmatuoti valstybiniai žemės plotai ir atskirti nuo privačių savininkų žemės. Formuojant laukus ir juos dalijant į rėžius, nemaža dalis anksčiau nedirbamos žemės buvo parversta dirbama ir taip praplėstas ariamų žemės bei šienaujamų pievų plotas (2, 21, 40).

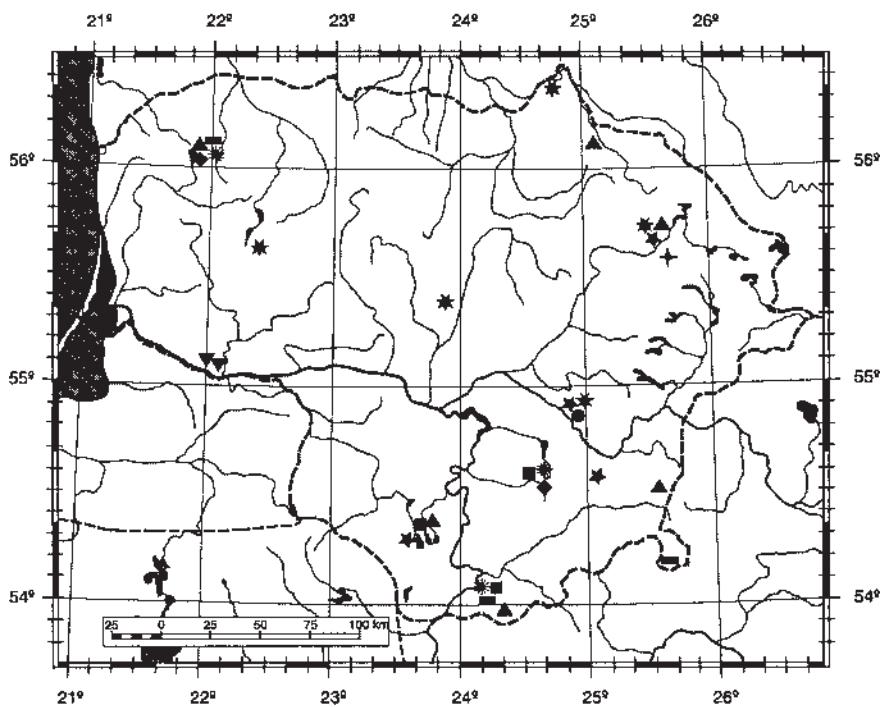
Valakų reforma paskatino atliliki Lietuvos teritorijos kartografavimą, kurio dėka 1613 m. Amsterdame išleistas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapis (*Magni Ducatus Lithuaniae...*, 1613, M 1 : 1 290 000). Tai buvo tiksliausias Renesanso epochos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapis (3 pav.), sudarytas vadovaujant įtakingam LDK didikui maršalui Trakų ir Vilniaus vaivadii kunigaikščiu Mikalojui Kristupui Radvilai-Našlaitėliui (1549–1616). Kunigaikštis buvo ne tik šio žemėlapio sumanytojas ir redaktorius, bet ir pats organizavo žemės kartografavimo darbus. Žemėlapio legendos ir tekstu autorius – Tomas Makovskis (1575–1630). 1613 m. LDK žemėlapis galėtų būti pavadintas ir ideologinės kovos prie-mone, mėginimu Vakarų Europai parodyti Lietuvos europietiškumą. Žemėlapio kartografavimo tikslumas, istorinių ir geografinių žinių turiningumas, grafinis ir meninis apipavidalinimas buvo pripažinti kaip vieni tobuliausių to meto pasaulyje, galėjo būti pavyzdys kitų valstybių kartografijos kūriniams. Ilga laiką tai buvo vienintelis tiksliausias Lietuvos ir kaimyninių teritorijų kartografinis vaizdas. Beveik du šimtmečius žemėlapiu rėmėsi kitos kartografijos mokslo ir meno kūrėjų kartos, deja, dažniausiai taip ir neprilygusios M. K. Radvilos-Našlaitėlio ir

4 pav. Žemės naudmenų kitimas Lietuvoje 1560–2005 m.

5 pav. Nepriziūrimos pievos užauga krūmai ar miško jaunuolynais.

6 pav. Natūralių ir pusiau natūralių pievų bendrijų (I–X) tyrimų vietos (2000–2006 m.)

- I – ■ Ass. *Cirsietum rivularis*; II – ▲ Ass. *Deschampsietum cespitosae*;
- III – ▼ Ass. *Alopecuretum pratensis*; IV – ◆ Ass. *Molinietum caeruleae*;
- V – ★ Ass. *Festucetum pratensis*; VI – * Ass. *Anthoxantho-Agrostietum tenuis*;
- VII – + Ass. *Festuco-Cynosuretum cristati*; VIII – ★ All. *Mesobromion erecti*;
- IX – ● Ass. *Trifolio-Agrimonietum eupatoriae*; X – — Ass. *Polygalo-Nardetum strictae*

T. Makovskio kartografijos šedevrui (22, 32, 41).

Remdamasis istoriniais šaltiniais, K. Ėringis (45) teigia, kad 1560 m. ariamos žemės užėmė apie 40 %, o pievos – apie 13 % tuometinės Lietuvos teritorijos (4 pav.), ir pastebi, kad pievų plotai mažai kito iki pat XIX amžiaus 7 dešimtmecio (1868 m. – 14 %).

Šiaurės karo (1700–1721 m.) metu, ypač po 1708–1711 metų maro, Lietuvoje išmirus apie 1/3 gyventojų, dalis anksčiau dirbamos žemės vėl apaugo miško jaunuolynais, užkrūmijo. Tad XVIII a. antrojoje pusėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždininko ir karališkųjų ekonomijų valdytojo Antano Tyzenhauzo (1733–1785) vykdyta reforma buvo siekta atkurti karų ir maro nualintą Lietuvos žemės ūkį: jau nuolai buvo siunciami mokytis agronomijos į Angliją, imta melioruoti laukus, intensyvaus ūkininkavimo pagrindu buvo laikomas galvijų bandos didinimas, o padidėjusi pašarų poreikį bandoma tenkinti plečiant ir tręšiant pievų plotus (40). XVIII a. buvo išleistos valstybinės instrukcijos, kuriomis buvo reikalaujama gerinti pievų būklę, naudoti sėklų mišinius, sausinti drėgnas pievas ir t.t. K. Ėringis (45) mini, kad 1766 m. buvo publikuota pirmoji Lietuvos pievininkystei skirta knyga (autorius nežinomas). Knygoje ne tik buvo teikiamos rekomendacijos, kaip pagerinti natūralių pievų būklę, bet ir siūloma įrengti kultūrinės pievas, išėjant pievinių žolių mišinius iš liucernų (*Medicago sp.*), daugiametį svidrių (*Lolium perenne L.*), baltuujį ir raudonujį dobilų (*Trifolium repens L.*, *T. pratense L.*), esparcetų (*Onobrychis sp.*) ir kt.

Viena iš Lietuvos žemės ūkio atgaivinimo priemonių buvo 1803 m. Vilniaus universitete išteigta Agronomijos katedra bei 1827 m. Pilaitės dvarelyje netoli Vilniaus įkurtas Žemės ūkio institutas, kuriam vadovavo profesorius Mykolas Očiapovskis (18). Anot J. Belinskio (7), tai buvo svarbus įvykis visos Europos agronomijos mokslui, kadangi iki 1831 m. niekur kitur agronomija pagal tokią plačią programą nebuvo dėstoma. Plėtojantis žemės ūkui Lietuvoje iki baudžiavos panaikinimo (1861 m.) vis didesnius plotus užėmė

pievos ir ariamos žemės. Tačiau planuojamą žemės ūkio kilimą sustabdė tuo metu Lietuvoje prasidėjęs 1863–1864 m. sukiliamas prieš carinę Rusijos valdžią. Po sukilių lydėjusių represijų bei 1868 m. prasidėjusios masinės emigracijos (apie 30 000 gyventojų, priklausančių beveik išimtinai sodžiaus luomui, išvyko iš Lietuvos į Vakarų Europą ir Amerikos šalis) Lietuvoje pastebimas ryškus ariamų žemių plotų mažėjimas (nuo 1868 m. – 50 % iki 1888 m. – 39 %), tačiau jų sąskaita padidėjo pievų ir ganyklų plotai (nuo 1868 m. – 14 % iki 1888 m. – 27 %) (4 pav.). Vis dėlto

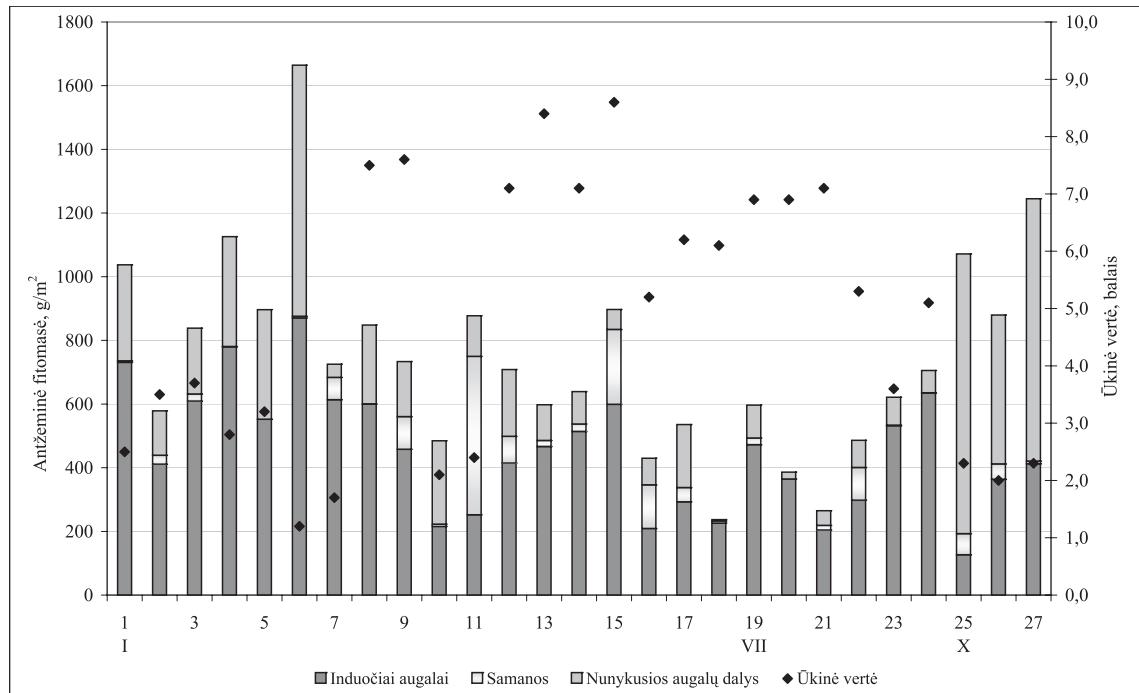
XIX a. dešimtmame dešimtmetyje Lietuvoje vėl išaugus ariamos žemės paklausai imta kirsti miškai bei pradėti žemės melioravimo darbai (ypač Vidurio Lietuvos žemumoje), kurių metu buvo nusausinta nemažai drėgnų pievų (2, 43).

I. Grybauskienė, N. Eitmanavičienė ir J. Milius (12) teigia, kad XIX a. antrojoje pusėje žemės naudmenų plotų transformacija iš esmės skyrėsi lyguminiuose ir kalvotuose kraštovaizdžiuose. Lygumose didėjo ariamų žemės plotai miškų ir pievų sąskaita, o kalvotose teritorijose atvirkščiai – pievų ir miškų plotai nežymiai didėjo ariamų, daugiausia eroduotų ir nualintų, žemų sąskaita.

Zmogaus ūkinė veikla ir pievų augalija XX–XXI a.

Lietuvoje. Po Pirmojo pasaulinio karo iš naujo atsikūrusi Lietuvos valstybė paveldėjo šimtametės žemdirbystės tradicijas: rėžių sistemą, išlikusią nuo Valakų reformos laikų (XVI a.), bei bendro naudojimo kaimo pievas ir ganyklas. Po 1922 metais iniciuotos žemės reformos (kai� išskirstymo į viensėdžius) Lietuvos teritorijos ūkinio išisavinimo mastas buvo didžiausias per visą jos istoriją. Žemės ūkio naudmenų plotai užėmė daugiau kaip du trečdalius teritorijos (4 pav.; 1925 m.: pievos ir ganyklas – 24 %, ariama žemė – 24 %) (2, 12, 24, 28).

Dėl sutrikusios ūkinės veiklos Antrojo pasaulinio karo metu Lietuvoje ariamų žemų sąskaita ėmė plėtis pievų plotai: nuo 20 % (1940 m.) iki 25 % (1945 m.). K. Ėrungio (45) duomenimis, per 10 pirmųjų pokario metų sunkiai atkuriant žemės ūkį apie 270 000 ha pievų ir ganyklų pamažu užaugo krūmais ir miško jaunuolynais. Nuo 1955 m. intensyvi žemės melioracija, ariamų plotų plėtimas,

7 pav. Išairios sisteminės priklausomybės (I–X) natūralių ir pusiau natūralių pievų bendrijų (1–30) antžeminių fitomasės (orasausė masė, g/m²) ir žolyno ūkinė vertė (balais), 2000–2006 m.

miškų atsodinimo darbai lėmė laipsnišką pievų ir ganyklų mažėjimą (1955 m. – 20 %, 1960 m. – 18 %, 1970 m. – 16 % ir t.t.) (4 pav.). Natūralias bendrijas ēmė keisti kultūrinės kilmės pievos ir ganyklos, įkurtos anksčiau žemdirbystei netikusuose plotuose (pvz., buvusių žemapelkių vietose), tad XX a. devinto dešimtmecio pabaigoje natūralių pievų ir ganyklų buvo likę vos 3,8 % Lietuvos teritorijos (25).

XX a. antrojoje pusėje Lietuvoje, kaip ir Centrinėje bei Rytų Europoje, buvo ryškūs 2 žemės naudojimo etapai (38):

1. Intensyvios žemės melioracijos laikotarpis (7–8 dešimtmeciai), kai paspartėjės žemės ūkio intensyvinimas (žemės melioravimas, ariamų žemės plotų stambinimas, pernelyg gausus trėšimas ir kt.) neišvengiamai paveikė visą gamtinę aplinką. Lietuvoje pradėjus esminius agrarinio kraštovaizdžio pertvarkymus buvo vykdomi intensyvūs žemės melioravimo darbai, kuriais buvo siekiama ne tik nusausinti žemes, bet ir suformuoti stambius sėjomainų laukus. Per tris dešimtmecius buvo numelioruota daugiau kaip 1,5 milijono ha pelkių, šlapų ir pelkėtų pievų, pelkinių miškų, t.y. melioracija tiesiogiai paveikė apie ketvirtadalį Lietuvos teritorijos (14). Sunaikinus vienkiemius ir juos supančius želdinius, pašalinus menkaverčius miškus ir krūmyrus, suarus nusausintas pelkes ir tarpukalnių pievas buvo suniveliuotas ir labai transformuotas agrarinis kraštovaizdis, o biologinė įvairovė nuskurdinta (10). Permainos paveikė ir pievų ekosistemas, ypač tas, kurios buvo svarbios ekologiniu požiūriu, o ūkiniai – mažiau vertingos. Iškilo grėsmė ne tik

8 pav. Saugotinos paupinio usnyno bendrijos ypač išspūdingos žydėjimo metu.

9 pav. Dobilinio dirvuolyno bendrijos įdomios kaip mažai ūkinės veiklos paveiktu pievų etalonai. Jūratės SENDŽIKAITĖS nuotraukos

natūralių (netgi užliejamų), bet ir pusiau natūralių pievų išlikimui bei jų biologinės įvairovės išsaugojimui. Daug pirminių natūralių užliejamų (Nemuno, Jūros, Minijos žemupių) pievų buvo sukultūrinta, suarta ar paversta polderiais (4). Kita vertus, pačių kolūkiečių asmeninėms reikmėms išskirtų kultūrinių pievų ir ganyklų šienavimui ir gyvulių gamymui pakakdavo ne visada, tad trūkstamus pašarus žemdirbiai pasiruošdavo naudodami nedideles natūralias pamiskių,

šlaitų bei paežerių pievas (14). Tokia ekstensyviu naudojimu pagrįsta pri-vati žemdirbių veikla tuomet nelcido išnykti (t.y. apželti krūmais, užaugti mišku) didele induočių augalų rūsių įvairove pasižymintioms natūraliomis pievomis.

2. Žemės privatizavimo ir biologinės įvairovės atskūrimo laikotarpis (nuo 1990 m.), kai dėl privatizavimo pasikeitus žemės nuosavybei, sumažėjus pašarų poreikiui ir žemės ūkio gamybai tapus nuostolina prasidėjo kraštotovaizdžio natūralėjimo, taip pat ir pievų biologinės įvairovės atskūrimo procesas. Ekstensyvaus ūkininkavimo sąlygomis kinta ne tik bendrijų struktūra, produktyumas, žolynų ūkinė vertė, bet padidėja augalų rūsių ir net pievų bendrijų įvairovė. Kita vertus, vidutinio klimato sąlygomis pievos yra nestabilios ekosistemos, tad visai neprižiūrimos pievos užauga krūmynais arba miško jaunuolynais (5 pav.) arba degraduoja (33, 37, 38).

Lietuvos pievų augalijos būklė XXI a. pradžioje

2000–2006 m. įvairiuose Lietuvos fiziniuose geografiniuose rajonuose (6 pav.) tirta natūralių ir pusiau natūralių pievų bendrijų būklę, nustatyta antžeminė fitomasė bei žolynų ūkinė vertė (36). Augimviečių ekologinių sąlygų ir žolynų naudojimo pobūdžio įvairovė atskirose tyrimo vietose lėmė gan didelę pievų bendrijų produktyvumo įvairovę (ypač – drėgnų ir šlapių pievų – *Molinio-Arrhenatheretea elatioris* R., Tx. 1937 klasės – bendrijų): nuo 240 g/m² (gardunytinis smilgynas – Ass. *Anthoxantho-Agrostietum tenuis* R. Tx. 1947) iki 1660 g/m² (kupstinis šluotsmilgynas – Ass. *Deschampsietum cespitosae* Horvatić 1930) orasausės fitomasės (7 pav.). Pastaraisiais dešimtmeciais Lietuvoje sumažėjus žolinių pašarų poreikiui iškilo pavojuj natūralių ir pusiau natūralių pievų bendrijų išlikimui. Nebenaudojamų pievų vietoje palaipsniu gali susiformuoti

krūmynai ar miško jaunuolynai. Didesnę tikimybę išliki turi pakankamai produktyvios bei geros ūkinės vertės žolynu (6,1–10,0 balų) pasižymintos pievų bendrijos (pievinis pašiaušelynas – Ass. *Alopecuretum pratensis* Regel 1925, tikrasis eraičinės – Ass. *Festucetum pratensis* Soó 1938), kurių naudojimas ūkiniu požiūriu yra ekonomiškesnis. Vis dėlto, biologinės įvairovės išsaugojimo požiūriu, ne mažiau svarbios yra ir nedidelę induočių augalų fitomasė teikiančios (melsvasis melvenynas – Ass. *Molinietum caeruleae* W. Koch 1926, gardunytinis smilgynas – Ass. *Anthoxantho-Agrostietum tenuis*, dirsynai – All. *Mesobromion erecti* Br.-Bl. Et Moor 1938, putokšlinis briedgaurynas – Ass. *Polygalo-Nardetum strictae* Oberdorfer 1957) ar mažos ūkinės vertės (iki 6,0 balų; paupinis usnynas – Ass. *Cirsietum rivularis* Noviński 1927 (8 pav.), kupstinis šluotsmilgynas – Ass. *Deschampsietum cespitosae*, melsvasis melvenynas – Ass. *Molinietum caeruleae*, dobilinis dirvuolynas – Ass. *Trifolio-Agrimonietum eupatoriae* Th. Müller (1961) 1962 (9 pav.), putokšlinis briedgaurynas – Ass. *Polygalo-Nardetum strictae*) pievos. Todėl labai svarbu stebėti ir įvertinti natūralių pievų būklę, palikti plotus biologinei įvairovei išsaugoti bei parinkti tinkamą jų naudojimo pobūdį.

Šiaisiai dešimtmečiais verta nuosekliai stebėti pievų atskūrimo procesus, transformuojantiesi sėtoms kultūrinėms pievoms į skirtinges sąlyginai natūralių pievų bendrijų stadijas. Natūralėjančių sétų pievų bendrijose kinta ne tik struktūra, produktyvumas, žolynų ūkinė vertė, bet padidėja augalų rūšių ir net pačių pievų bendrijų įvairovė. Atlikus daugiaumečius sétų ir pusiau natūralių pievų tyrimus Lietuvoje nustatyta, kad ekstensyviai naudojamos pievos transformuoja ir maždaug per 30–35 metus jų žolynų sudėtis tampa artima natūralioms pievoms, tačiau Lietuvos raudonosios knygos rūšių randama retokai (33, 37). Tokiu būdu natūralėjančios pievos sudaro galimybę skatinti biologinės įvairovės atskūrimą anksčiau intensyviai įšavintame kraštovaizdyje. Vidutinio klimato juostos sąlygomis pusiau natūralių pievų ekosistemų atkūrimas sétinių pievų natūralizacijos būdu, palyginti su kitais pievų atkūrimo metodais, turi išskirtinių privalumų: 1) palyginti pigus, nereikalaujantis per ilgą laikotarpį paskirstomų didelių investicijų ir darbo sąnaudų; 2) mažesnis pavojuj, kad teritorijoje įsi-kurs nebūdingi, prie ekologinių sąlygų menkai prisitaikę ir konkretiose vietovėse nepageidautinų genotipų augalai (išlieka invazinių rūšių plitimo pavojuj). Būtina atsižvelgti į tai, kad diasporos į natūralizuojamus plotus gali plisti iš gretimų teritorijų arba atsikurti iš dirvožemyje esančio sėklų banko; 3) nereikalauja visiško ekonominės veiklos ir pievų naudojimo sustabdymo (34–38).

Lietuvai išstojuj į Europos Sąjungą atsiveria galimybės išsaugoti išlikusias natūralių ir atsikuriančių pusiau natūralių pievų bendrijas. Todėl svarbu stebėti ir įvertinti ne tik natūralių, bet ir sétinių pievų būklę Lietuvoje, nu-

matyti jų kaitas, palikti minimalius pievų plotus biologinei įvairovei išsaugoti bei parinkti tinkamą naudojimo režimą. Ūkininkams skiriama parama už tvarkingai prižiūrimus pievų plotus skatina šeimininkus jų neapleisti, šienauti ir neleisti jiems užželti krūmynais bei menkaverčiais miškais. Botaninės įvairovės išsaugojimo požiūriu, būtų efektyvus ir nereikalaujantis didelių finansinių išlaidų ekstensyvus pievų naudojimas, kuomet visiškai atsisakoma trėšimo arba trėšiamai tik minimaliai, o pieva šienaujama bent kartą per sezoną.

Straipsnis parengtas vykdant projektą „Biologinės įvairovės tyréjų kompetencijos plėtra (BIOTYRA)“ (registracijos Nr. BPD2004-ESF-2.5.0-03-05/0025)

LITERATŪRA

- ANTANAITIS-JACOBS, I., STANČIKAITĖ, M. Akmens ir bronzos amžiaus gyventojų poveikis aplinkai ir jų ūkinė veikla Rytų Baltijos regione archeobotaninių tyrimų duomenimis. Iš: *Lietuvos archeologija*, 2004, T. 25, p. 251–266.
- BALČIŪNAS, V. *Lietuvos kaimų žemės tvarkymas. Istorijos, ūkio ir statistikos šviesoje*. Kaunas, 1938, 196 p.
- BALEVIČIENĖ, J. Bendros žinios apie Lietuvos pievas. Iš: Rašomavičius, V. (red.). *Lietuvos augalija*. 1. Pievos. Kaunas–Vilnius, 1998, p. 12–15.
- BALEVIČIENĖ, J. Pievų ir pelkių botaninė įvairovė ir jos apsauga. Iš: Jankevičius, K., Stasinas, J. (sud.). *Lietuvos aplinkosaugos raida*. Vilnius, 2000, p. 226–232.
- BASALYKAS, A. (red.). *Lietuvos TSR fizinė geografija*. 2. Vilnius, 1965, 504 p.
- BEHRE, K. E. The interpretations of antropogenic indicators in pollen diagrams. Iš: *Pollen and Spores*. 1981, V. 23(2), p. 225–245.
- BELINSKI, J. *Universytet Wilenski* (1579–1831). T. II. Kraków, 1899–1900.
- BRAUN-BLANQUET, J. *Pflanzensoziologie – Grundzüge der Vegetationskunde* (ed. 3). Berlin Wien New York, 1964, 865 p.
- DIERBEN, K. *Vegetation Nordeuropas*. Stuttgart, 1996, 838 p.
- ÉRINGIS, K., SENDŽIKAITĖ, J. Kraštovaizdžio transformacija keičiant augalinę dangą (dėl tarpusavyje nekoordinuotų įgyvendintų projektų). Iš: *Liaudies kultūra*, 2002, Nr. 1, p. 36–40.
- GIRININKAS, A. Neolitizacijos proceso ypatumai Lietuvoje. Iš: *Lituaniastika*, 2004, T. 58, Nr. 2, p. 22–38.
- GRYBAUSKIENĖ, I., EITMANAVIČIENĖ, N., MILIUS, J. Kraštovaizdis. Antropogeniniai kraštovaizdžio pokyčiai ir jo apsauga. Iš: Juknys R. (red.). *Lietuvos gamtinė aplinka. Būklė, procesai, tendencijos*. Vilnius, 1994, p. 90–98.
- GUDŽINSKAS, Z. *Lietuvos induočiai augalai*. Vilnius, 1999, 112 p.
- GUDŽINSKAS, Z., RYLA, M. *Lietuvos gegužraibiniai (Orchidaceae)*. Vilnius, 2006, 104 p.
- <http://db.stat.gov.lt/sips/dialog/statfile2.asp>
- http://ec.europa.eu/environment/nature/nature_conservation/eu_nature_legislation/habitats_directive/index_en.htm
- IVERSEN, I. The development of Denmark's nature since the last glacial. Iš: *Geological survey of Denmark*. 1973, V. 7-C, p. 1–126.
- JUČAS, A. Imperatoriškasis Vilniaus universitetas (1803–1832). Iš: Pavilionis, R. (red.). *Vilniaus universiteto istorija. 1579–1994*. Vilnius, 1994, p. 127–168.
- KABAILIENĖ, M. Žmogaus poveikis Holoceno gamtinės aplinkos raidai. Iš: Kabailienė, M. *Lietuvos Holocenas*. Vilnius, 1990, p. 163–172.

20. KABAILIENĖ, M. Žmogaus ūkinės veiklos pobūdis ir poveikis augalijai Lietuvoje vėlyvajame ledynmetuje ir Holocene žedadulkių ir sporų tyrimo duomenimis. Iš: Kabailienė, M. *Gamtinės aplinkos raida Lietuvoje per 14000 metų*. Vilnius, 2006, p. 433–442.
21. KAVALIAUSKAS, P. Land management in Lithuania: past and future. Iš: *GeoJournal*, 1994, No. 33(1), p. 97–106.
22. KUDABA, Č. Pastabos apie Lietuvos kartografavimą. Iš: Česnulevičius, A. (sud.). Kudaba, Č. *Geomorfologinių ir kartografinių straipsnių rinktinė*. Vilnius, 1996, p. 144–148.
23. *Lietuvos statistikos metraštis 2006*. Vilnius, 2006, 718 p.
24. MILIUS, J. Tarpukario Lietuvos kaimo ūkio atspindžiai statistiniuose šaltiniuose. Iš: *Geografijos metraštis*, 1997, T. 30, p. 323–329.
25. MILIUS, J., KAVOLIŪTĖ, F., PAKALNIS R. Įvairių augalijos tipų paplitimo gamtinė ir antropogeninė dinamika. Iš: Juknys, R. (red.). *Lietuvos gamtinė aplinka. Būklė, procesai, tendencijos*. Vilnius, 1994, p. 65–68.
26. NATKEVIČAITĖ-IVANAUSKIENĖ, M. *Botaninė geografija ir fitocenologijos pagrindai*. Vilnius, 1983, 280 p.
27. PETKEVIČIUS, A., STANCEVIČIUS, A. *Pašariniai pievų ir galykų augalai*. Vilnius, 1982, 176 p.
28. POVILAITIS, B. *Lietuvos žemės ūkis (1918–1940), jo raida ir pažanga*. Torontas, 1988, 368 p.
29. RAŠOMAVIČIUS, V. (red.). *Europinės svarbos buveinės Lietuvoje*. Vilnius, 2001, 138 p.
30. RAŠOMAVIČIUS, V. (red.). *Lietuvos augalija. 1. Pievos*. Kaunas–Vilnius, 1998, 269 p.
31. RIMKA, A. *Lietuvos visuomenės ūkio bruožai iki Liublino unijos*. Kaunas, 1924.
32. SAMAS, A. *Žemėlapiai ir jų kūrėjai*. Vilnius, 1997, p. 152–163.
33. SENDŽIKAITĖ, J. Perennial changes in extensively used sown meadow communities. Iš: *Botanica Lithuanica*, 2002, V. 8(3), p. 261–276.
34. SENDŽIKAITĖ, J., PAKALNIS, R. Extensive use of sown meadows – a tool for restoration of botanical diversity. Iš: *Journal of environmental engineering and landscape management*, 2006, V. 14(3), p. 149–158.
35. SENDŽIKAITĖ, J., PAKALNIS, R. Lithuanian meadow vegetation under changing socio-economic conditions. Iš: Bugr, G., Boltižiar, M. (eds.). *The 14th International Symposium on Landscape Ecology Research “Implementation of landscape ecology in new and changing conditions”*. Abstract proceedings. Starý Lesní, Slovakia, 4–7 October 2006. Nitra, 2006, p. 45.
36. SENDŽIKAITĖ, J., PAKALNIS, R. Natural and semi-natural meadows and their productivity in Lithuania. Iš: *IV Balcan Botanical Congress. Plant, fungal and habitats diversity investigation and conservation. Book of abstracts*. Sofija, Bulgaria, 20–26 June 2006. Sofija, 2006, p. 235.
37. SENDŽIKAITĖ, J., PAKALNIS, R. Naturalization of sown meadow communities and biological diversity restoration in Lithuania. Iš: *The World Conference on Ecological Restoration. Ecological Restoration. Ecological restoration: a global challenge. Conference abstracts, 12–18 September, 2005, Zaragoza, Spain*. Zaragoza, 2005, p. 138.
38. SENDŽIKAITĖ, J., PAKALNIS, R., GUDŽINSKAS, Z. An extensive use of sown meadows as a tool for restoration of biological diversity. Iš: *5th European Conference on Ecological Restoration. Land Use Changes in Europe as a Challenge for Restoration. Ecological, Economical and Ethical dimensions*. 21–25 August 2006, Greifswald, Germany. Greifswald, 2006, p. 162.
39. STANČIKAITĖ, M., KISIELIENĖ, D., STRIMAITIENĖ, A. Vegetation response to the climatic and human impact changes during the Late Glacial and Holocene: case study of the marginal area of Baltija Upland, NE Lithuania. Iš: *Baltica*, 2004, V. 17, No 1, p. 17–33.
40. VAITKEVIČIUS, B., JUČAS, M., MERKYS, V. (red.). *Lietuvos TSR istorija. 1. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*. Vilnius, 1986, 400 p.
41. ZEMLICKAS, G. *Senieji žemėlapiai kalba net ir tada, kai tauta tyli (I)*. http://ic.lms.lt/ml/208/senieji_zemel.htm
42. ЛАПИНСКЕНЕ, Н. *Подземная часть травянистых растений и фитоценозов в Литовской ССР*. Вильнюс, 1986, 176 p.
43. ЭЙТМАНАВИЧЕНЕ, Н. Изменение площади земельных угодий в ландшафтах Литвы (1865–1965 г.г.). Iš: Basalykas, A., Gudelis, V. (red.), *Geographia Lituanica. Straipsnių rinkinys XXIII tarptautiniam geografų kongresui*. Vilnius, 1976, p. 287–291.
44. ЭЙТМАНАВИЧЕНЕ, Н. Изменение структуры земельных угодий в различных агрогеосистемах. Iš: Соколов, В. У., Васильева, Т. В., Контримавичус, В. Л., Пакалнис, Р. Ю., Паулюкевичус, Г. Б., *Экологическая оптимизация агроландшафта*. Москва, 1987: p. 16–20.
45. ЭРИНГИС, К. *Долголетние культурные пастбища Литвы, их удобрение и использование*. Vilnius, 1964, 502 p.

Meadow Flora in the Historically Changing Lithuanian Landscape

Jūratė SENDŽIKAITĖ, Romas PAKALNIS,
Dalia AVIŽIENĖ

Forest meadows are sinantropic by nature. That is, they have resulted from humans affecting the original landscape. In Lithuania, as in other countries of middle latitude, meadows can exist only where natural factors (e.g. floods in flooded meadows) or human activities (e.g. haymaking, grazing, melioration, and ecological restoration) stop the spreading of trees and shrubs. Therefore, the survival of different types of flora and fauna very much depends on the human activity. Lithuanian natural resources have been used for many centuries, which is why meadow flora has developed where burned forests and inns used to be.

The paper focuses on historical features of meadow flora development as well as the development of areas currently covered with meadows. It explores these processes in relation to the development of agriculture, land reforms and historical events in Lithuania (from the Neolithic era up to the beginning of the 21st century). The paper assesses the current state of Lithuanian meadow communities and their future prospects. The fodder demand in Lithuania has currently decreased, and therefore a threat of extinction of natural and semi-natural meadow communities has occurred. Instead of abandoned meadows, areas overgrown with shrubs or trees can gradually form. Meadow communities with rather productive and economically valuable grassland (6.1–10.0 points) have more chances of survival. Nevertheless, to preserve biodiversity, meadows producing small amounts of vascular plant phytomass or those of low economic value (up to 6.0 points) are also important. Therefore, it is necessary to observe and evaluate the natural meadow status, and leave the areas for preservation of biodiversity as well as instigating a proper management system.

*Kraštovaizdžio ekologijos laboratorija, Botanikos institutas,
Žaliųjų Ezerų g. 49, LT-08406 Vilnius,
el. p. jurate.sendzikaite@botanika.lt*

Gauta 2007-03-30, išteikta spaudai 2007-12-12

Kada lietuviškų sutartinių sodauto tipo priedainiai prarado prasmę?

Romualdas Julius APANAVIČIUS

Tyrimo objektas: lietuviškų sutartinių priedainių (refrenų) „galūnė“ ir jos raida, sutartinių priedainių prasmės praradimas (desemantizacija). Tikslas: išaiškinti problemą – sutartinių priedainių „galūnės“ nesisteminių padėti ir su tuo susijusių jų desemantizaciją. Uždaviniai: remiantis Leskyno dēsniu paaiškinti nesisteminių lietuviškų sutartinių priedainių „galūnės“ raidą; sugretinti aptariamos galūnės skirtinės raidos rezultatus; patikslinti priedainių prasmės praradimo (desemantizacijos) laikotarpį. Metodai: lyginamosios istorinės kalbotyros, kalbinio datavimo. Išvada: lietuviškų sutartinių priedainiai buvo beprasmiai jau prieš Leskyno dēsnio veikimą XII–XIII amžiuje.

Įžanga

Lietuviškų sutartinių sodauto tipo priedainiai (refrenai) (pvz., *siūdo*, *laduto*, *lylio(j)*, *dauno*, *kadauso*, *čiūto(j)*, *tuto be-tuto*, *tatato*, *tūto(i)*, *linago*, *ratuto*, *ratūtoi*, *lioj* ir kt.) (1), be-maž vieningai laikomi beprasmiais (asemantiniai), istorinės kalbotyros atžvilgiu iki šiol beveik netyrinėti. Juos trumppai aptarė J. Čiurlionytė (2), Z. Slaviūnas (3), L. Sauka (4), apžvelgė D. Racīūnaitė-Vyčinienė (5), bene pirmą kartą, tačiau vargu ar moksliskai bei įtikinamai juos bando etimologizuoti D. Šeškauskaitė (6).

Nors kai kuriuos pavienius sutartinių priedainių (refrenų) pavyzdžius būtų galima iš pirmo žvilgsnio palyginti su atitinkamais prasmingais dabartinės lietuvių kalbos žodžiais, pavyzdžiu, *rūto*, *rūtela* su *rūta*, *linago* su *linu*, *dobilio*, *dobilėli* su *dobilu*, ir tai liudyti, kaip mano kai kurie tyrinėtojai, kad sutartinių priedainiai, matyt, yra buvę prasmingi, tačiau didžioji dalis priedainių negali būti įprastai analizuojami ir aiškinami pasiremiant dabartinės lietuvių ir kitų balto, slavų ir visų indoeuropiečių kalbų duomenimis, nepaiškinus jų išskirtinės (nesisteminiės) padėties dabartinės lietuvių kalbos sistemoje. Prieš imantis tirti galimybę rekonstruoti didžiumas lietuviškų sutartinių priedainių semantiką, pirmiausia reikėtų atkreipti dėmesį į sistemiškai pasikartojančią jų „galūnę“ *-o* (tarmių *-ā*). Atskirai galima paminėti priedainių atvejus (variantus) su priaugusiu **-i* ir įvardžiuotine forma *-ji*, pvz., *tatatōj* < **tatata-i*, *lylia lylōji* < **liliā-jī*, kuri leidžia ižvelgti tam tikrus sutartinių priedainių istorinės raidos pėdsakus ir chronologiją. Semantikos požiūriu, manoma, kad sutartinių priedainiai prarado motyvuotą prasmę palyginti neseniai (prieš šimtmecius), tačiau iš tolesnės analizės ir argumentų matyti, jog prasmę prarasti jie turėjo daug anksčiau, veikiausiai prieš tūkstantmečius.

Baltų akūtinė galūnė *-ā* sutartinių priedainiuose ir Leskyno dēsnis (XII–XIII a.)

Dalis apžvelgiamų sutartinių priedainių, galūnėj su bal- siu, lietuvių kalbai šioje pozicijoje dėsninga cirkumfleksine prieigaide *-ō* (Kupiškio ir Biržų r. užrašytose sutartinėse, pavyzdžiu, *sodautō*, *ladō*) arba atitinkamai aukštaičių uteniškių tarmėse *-ā* (Rokiškio r. užrašytose sutartinėse, pvz., *sadauta*), taip pat šaknyje kirčiuojamas *čiūto* ir kt., turi gretutines mažybines moteriškos giminės formas (pvz., *čiūtēla*, *čiutyte* ir pan.), kurios, kaip papildomi faktai, leidžia ižvelgti, jog sutartinių priedainių „galūnė“ *-ō* (arba *-ā*) (nors pasitaiko ir pora akivaizdžių vyriškos giminės formų, pvz., *dobilēli*, kurios, matyt, yra vėlesnio klodo elementai) gali liudyti, kad tai yra senoji baltų moteriškosios giminės vienaskaitos galūnės forma.

Iš tiesų, lietuvių kalboje moteriškos giminės *ā*-kamienai vardažodžiai (pvz., *šakā*, *rankā* ir kt) vienaskaitos var dininko linksnyje turi trumpą galūnę *-ā*, kuri dėsningai išsvyssiu iš bendrabaltiškos ir bendraindeuropietiškos ilgosios galūnės su akūtine intonacija (tvirtaprade prieigaide) **-ā* (< **-eH*). Ilgają akūtinę galūnę *-ā* liudija įvardžiuotinių būdvardžių forma *gerōji* (< **gerā+jī*). Lietuvių kalbos vokalizmo (balsyno) istorinės raidos procesą, kai ilgoji akūtinė galūnė *-ā* XII–XIII amžiuje virto trumpąja *-ā*, nusako Leskyno dēsnis (7), kurio veikimas apėmė visus tuo metinius galūnių akūtinius ilgumus (pavyzdžiu, balt. **galvā* virto liet. *galvā*, balt. **gerā* virto liet. *gerā*, balt. **nešō* > **nešūo* virto liet. *nešū*, tačiau negalūniniame skiemenyje minėtas akūtinis ilgumas išlaikytas, pvz., liet. *gerōji*, *nešūosi* ir t.t.). Kurie galūnių akūtiniai ilgumai nesutrumpėjo (daugiausia vienskiemeniuose žodžiuose), virto ilgaisiais cirkumfleksiniais balsais arba dvibalsiais (pvz., įvardžio *tās* vns. įnag. forma *tuō* < **tō*).

Sutartinių priedainių „galūnė“ *-ō* (arba *-ā*) atspindi moteriškos giminės *ā*-kamienų vardažodžių vienaskaitos var dininko galūnę. Rekonstruodami priedainio (*sodaut*)-*ō* galūnės praformą balt. *(sādaut)*-*ā* (ilgają akūtinę galūnę), susidurtume su **problema**, kodėl žodžio galo akūtinio ilgumo balsis nėra virtęs trumpuoju kirčiuotu balsiu *-ā*. Lietuvių kalboje dėl akūtinų galūnių trumpėjimo XII–XIII a. balt. *(galv)*-*ā* (akūto) tipo galūnės virto lie. (*galv*)-*ā*, o minimoms sutartinių priedainių „galūnėms“, nes kitaip darbar turėtumėme **sodaut*-*ā* (*-ā* trumpasis iš *-ā* ilgojo su akūtu), taip neatsitiko.

Sutartinių piedainių prasmės praradimas (desemantizacija)

Priežastis, dėl ko Leskyno dėsnis nepalietė sutartinių piedainių „galūnės“ -*ā* (arba -*ä*), veikiausiai buvo ta, kad dėsniu išveikiant (maždaug prieš 800 metų) minimi piedainiai (refrenai) jau nebebuvo suvokiami kaip moteriškos giminės vienaskaitos vardininko linksnio vardažodžiai, taigi nebepriklasė minėtos akūtinės galūnės *-ā atstovaujamai sistemai, ir jau tada buvo **beprasmiai**, suvokiami tik kaip tam tikros formulės ar šūksniai.

Schematiškai sutartinių piedainių „galūnės“ -*ā* (arba -*ä*) posistemio raidą galime pavaizduoti taip:

1 lentelė: Sutartinių piedainių „galūnės“ -*ā* (arba -*ä*) posistemio raida

Baltų akūtinis ilgumas - <i>ā</i>	(galv)- <i>ā</i>	(ger)- <i>ā</i> - <i>jī</i>	(sādaut)- <i>ā</i>
Baltų ilgojo akūtinio - <i>ā</i> (<i>moteriškosios</i> gimin. vns. vard.) virtimas lietuvių kalboje po Leskyno dėsnio veikimo	(galv)- <i>ā</i>	(ger)- <i>ā</i> - <i>jī</i>	
Desemantizuotų sutartinių piedainių nesisteminių nesutrumpėjusių „galūnės“ akūto virtimas cirkumfleksu			(sādaut)- <i>ā</i>

Mégindamai apytiksliai (nesileisdami į išsamius tyrimus) nustatyti, kada sutartinių piedainiai galėjo prarasti motyvuotą prasmę (desemantizotis), tapo **užkonservuotos asemantinės** leksikos dalimi, galime pasiremti baltų kalbų leksikos formavimosi datavimu.

Iš baltų ir slavų kalbų bendrybių (lie. *galvā*: rus. *голова*, pr. *assaran*, lie. *ežeras*: rus. *озеро* ir kt.) matyti, kad pagrindinis dabartinės baltų kalbų leksikos fondas yra ne „jaunesnis“ kaip 2000–2500 metų (iki atskiriant praslavų dialektams nuo bendrų prabaltų–praslavų dialektų) (8). Iš baltizmų Baltijos finougrų kalbose, turinčių atitmenų kitose indoeuropiečių kalbose (lie. *rātas*, s. ind. *rathas*, lot. *rota*: suom. *ratas* ir kt) matyti, kad nemaža dalis pagrindinės baltų kalbų leksikos fondo, išsaugoto iki mūsų dienų, yra ne mažiau nei 4000 metų senumo, nuo baltizmų skolinimosi Baltijos finougrų kalbose laikų (9).

Remiantis argumentu, kad baltų (ir lietuvių) kalbų leksika yra tokio, t.y. apie 2500–4000 metų, senumo ir *a priori* manant, kad sutartinių piedainiai susiformavę ne vėliau nei pagrindinis baltų kalbų leksikos fondas, galima daryti išvadą, kad sutartinių piedainių **prasmės praradimo** procesas, matyt yra labai archajiškas, vykės ne prieš pat XII–XIII amžių (nes prieš šį laikotarpį, kaip matyti iš „galūnės“ raidos analizės, minimi piedainiai jau buvo beprasmiai), o gerokai anksčiau. Tam pagrįsti būtų galima pasitelkti ir argumentą, kad pagrindinė kalbos leksika užmirštama ar kinta palyginti labai lėtai, o lietuviškų sutartinių piedainių leksikos savita semantika turėjo susiformuoti kartu su seniausiuoju baltų leksikos sluoksniu (kurio amžius skaičiuojamas tūkstantmečiais). Jei sutartinių piedainių semantika būtų išsitrėnusi prieš pat XII–XIII amžių, ji būtų užsikonservavusi daug atpažįstamiau, o tiriamos „galūnės“ akūtas veikiausiai būtų virtęs trumpajai -*ā* (t.y. šian dien turėtume *(sādaut)-*ā*).

Išvada

Prieš pat Leskyno dėsnio veikimą XII–XIII amžiuje lietuviškų sutartinių piedainiai (refrenai) jau buvo beprasmių, sudarantys nesisteminių asemantinių lietuvių kalbos leksinės sistemos pogrupį: tai matyti iš cirkumfleksinės ilgosios -*ā* (-*ä*) „galūnės“, nesutrumpėjusių iki dėsningos mot. g. vns. vard. galūnės -*ā*. Nagrinėjant toliau lietuviškų sutartinių piedainių diachroninę (istorinę) raidą, etimologiją ir semantiką, reikia atsižvelgti į jų archajiškumą ir nesisteminių padėtį dabartinės lietuvių kalbos sistemoje.

LITERATŪRA

1. *Aukštaičių melodijos*. Parengė L. Burkšaitienė ir D. Krištopaitė. Vilnius, 1990, p. 41–80.
2. ČIURLIONYTĖ, J. Lietuvių liaudies melodijos. Iš: *Tautosakos darbai*, t. 5, Kaunas, 1938, p. 35–38; ČIURLIONYTĖ, J. *Lietuvių liaudies dainų melodikos bruozai*. Vilnius, 1969, p.127.
3. SLAVIŪNAS, Z. *Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, T. 1–3. Vilnius, 1956–1959; SLAVIŪNAS, Z. *Sutartinių daugiabalsiškumo tipai ir jų chronologijos problema*. Iš: *Liaudies kūryba*, t.1. Vilnius, 1969, p. 9–27.
4. SAUKA, L. *Lietuvių liaudies dainų eilėdara*. Vilnius, 1978, p. 93–99.
5. RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, D. *Sutartinių atlirkimo tradicijos*. Vilnius, 2000.
6. ŠEŠKAUSKAITĖ, D. *Sutartinės – senovės apeiginės giesmės*. Kaunas, 2001, p. 22–41.
7. ZINKEVIČIUS, Z. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, t. 1. Vilnius, 1980, p. 104–108; KAZLAUSKAS, J. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius, 1968, p. 96–98.
8. SABALIAUSKAS, A. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius, 1990, p. 141.
9. KALLIO, P. Vanhojen balttilaisten lainasanojen ajoittamisesta [Apie senųjų baltiškųjų skolinių datavimą]. *Oekeeta asijoo. Commentationes Fennno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 228. Helsinki, 1998, p. 209–217.

When the *Sodauto* Type Refrains of Lithuanian
Sutartinė Folk Songs lost their meaning
Romualdas Julius APANAVIČIUS

It has been commonly assumed that *sodauto* type refrains of the Lithuanian *sutartinė* folk songs are non-semantic and have no actual meaning, although some of them could be associated with such Lithuanian words as *rūta* „rue“, *linas* „line, flax“, etc. Despite such similarity, it is the systematic „ending“ -*ā* (dial. -*ä*) in these refrains that deserves closer analysis. It could indicate the ancient Baltic and Indo-European singular Nominative feminine (sg. Nom. fem.) ending -*ā* with acute intonation.

As a rule, Lithuanian words with the ancient acute intonation in sg. Nom. fem. ending -*ā* were affected by the *Leskien Law* in the 12-13th centuries which changed them into a short -*ā* (or -*ō* in closed position, e.g. *(galv)-*ā* > (galv)-*ā*, *(ger)-*ā*-*jī* > (ger)-*ā*-*jī*). The „ending“ -*ā* (in dialects -*ä*) (with the *circumflex* intonation) found in refrains suggests that the refrains were already non-semantic (meaning free) before the *Leskien Law* came into force, because they were seen as no more belonging to the system of the words containing the feminine acute ending -*ā* that changed into -*ā* under the influence of this law. Otherwise, if these refrains had belonged to that same group of words with meaning (like *(galv)-*ā*) during the period of the *Leskien Law*, they would have been representing the ending of the type *(*sodauto*)-*ā*.

Thus, it can be assumed that the refrains could have lost the meaning much earlier than the *Leskien Law* came into force (12-13th century).

Algirdo Landsbergio kūrybos ir liaudiškosios kultūros dialogas

Ingrida RUCHLEVIČIENĖ

Straipsnio objektas – lietuvių išeivijos prozininko, dramatурgo Algirdo Landsbergio kūryba intertekstualumo, literatūrinių ir liaudies, tautosakinės kultūros tekstu koreliacijos aspektais. Tikslas – atskleisti sąsajų tarp aptariamos kūrybos ir liaudiškosios tradicijos, kultūros egzistavimą, ištirti bei apibrėžti šių sąsajų ribas (formas, kryptis, šaltinius, metodus, tikslus, rezultatus). Derinami analitis-interpretacinis ir aprašomasis metodai. Išvados pateikiamas straipsnio pabaigoje.

Algirdo Landsbergio (1924–2004) vardas daugeliui Lietuvos skaitytojų vis dar siejasi su vienintele čia išleista jo knyga *Kelionės muzika* (1992), apimančia romaną *Kelionė* (1954) ir novelių rinkinį *Muzika, įžengiant į neregėtus miestus* (1979), vadinasi, daugeliui jis pažįstamas tik kaip prozininkas. Lietuvių literatūrologams A. Landsbergis žinomas kaip gana produktyvus lietuvių išeivijos dramaturgas, prozininkas, eseistas, literatūros, dramos ir teatro kritikas, be jau minėtų kūrinių, atskiromis knygomis išleidęs novelių rinkinį *Ilgoji naktis* (1956), dramos žanro tekstu: *Meilės mokykla* (1965), *Penki stulpai turgaus aikštėje* (1966), *Vėjas gluosniuose. Gluosnai vėjuje* [dramų diptikas] (1973), *Trys dramos*: [pjesių *Barzda*; *Paskutinis piknikas*; *Sudiev, mano karaliav rink.*] (1980), *Du utopiški vaidinimai* [dramų *Komediantai* ir *Idioto pasaka rink.*] (1994). Nemaža kūrinių nepateko į šiuos leidinius – pavieniai rašytojo prozos teksta, bandymai kurti poeziją, dramų *Onos veidas*, *Šventasis narvas* fragmentai ir, žinoma, begalė kritikos straipsnių liko užfiksuoti įvairiose antologijose, rinkiniuose, periodikoje. Derėtū paminėti ir tai, jog daugelis jo kūrinių išversti į užsienio kalbas, premijuoti, o dramos tekstai kone visi realizuoti išeivijos ar Lietuvos teatro scenose.

Nors konvencionaliai A. Landsbergio kūrybos apibrėžčių lietuvių literatūrologija nėra pateikusi, tačiau dauguma tyrinėtojų, tiek atlikusių bendresnes šios kūrybos visumos ar atskirų tekstu apžvalgas bei interpretacijas (R. Šilbajoris, V. A. Jonynas, A. T. Antanaitis, V. Kubilius, A. Staknienė, J. Lankutis ir kt.), tiek aspektiškai ja tyrinėjusių (D. Kuizinienė, I. Vedrickaitė, V. Višomirskytė, V. Šeferis ir kt.) sutaria dėl vieno – jos daugiasluoksnis kūrybą, daugiareikšmiškumo, kitaip tariant, daugiabalsiškumo (žanrinio, stilistinio, idėjinio, estetinio ir kt.). Tokią kūrybos tendenciją galima būtų įvardyti artimais, šiančienos literatūrologijos pamėgtais terminais *heteroglosija*

bei *heterogenija*. Kalbėjimas apie heteroglosišką ir heterogenišką tekstą, koks šiuo atveju yra ir A. Landsbergio meninis tekstas, implikuoja teiginį, jog tokas tekstas neapsiriboją vienakryptė savęs eskalacija, jis yra atviras, asociatyvus, dialogiškas, kalbantis daugybe įvairios prigimties balsų. Ši tendencija sietina ir su *intertekstualumo* principais (šiam terminui eksplikuoti apsiribosime siauriausia jo prasme, pagal kurią *intertekstualumas* – „dviejų ar daugiau tekstu egzistavimas viename tekste“ (7), *intertekstų*, t.y. kitų tekstu, galinčių pasireikšti įvairiais pavidalais: kaip akivaizdi ar paslėpta citata, aliuzija, įvaizdis, motyvas, siužetas, vertimas, parafrazė, epigrafas, plagiatas ir t.t., „išimtų“ iš kitų kontekstų (tekstu) ir įterptų, įmontuotų į pagrindinį tekstą, dėka. Manytume, jog tokia terminų *intertekstualumas*, *intertekstas* apibrėžtis adresatui turėtų būti pakankama, kadangi šios krypties konkretizacija bei svarytymai nėra esminis darbo tikslas, nors minėtos sąvokos čia bus vartojamos dar ne kartą. Intertekstų ir autoriaus kūrybiškumo dėka tekstas (ypač žvelgiant į XX–XXI a. meninius tekstus) tampa estetiniu dialogu ar polilogu, savotiška kultūrine biblioteka, kalbančia adresatui daugybė įvairialypės prigimties balsų.

Manant, kad minėtos sąvokos yra taikytinos ir kalbant apie šio darbo objektą – Algirdo Landsbergio meninę kūrybą, kurią galima pavadinti heterogeniška, intertekstualia ar daugiabalsė (tai būtų svarbu analizuojant dažną jo tiek prozos, tiek dramos, ypač vėlyvojo laikotarpio, teksto), kad jos tyrinėjimams aktualus intertekstualumo aspektas, darbui pasirinkta šios kūrybos aptarimui svarbi ir su intertekstualumo principais susijusi kryptis – A. Landsbergio literatūrinių ir liaudies, tautosakinės kultūros tekstu koreliacijos aspektas. Darbo tikslas – atskleisti sąsajų tarp aptariamos kūrybos ir liaudiškosios tradicijos, kultūros egzistavimą, ištirti bei apibrėžti šių sąsajų ribas (formas, kryptis, šaltinius, metodus, tikslus, rezultatus).

Darbe keliami uždaviniai:

1. Bendrais bruožais apibrėžti tapačias (t.y. sąsajos su liaudiškaja kultūra, šių sąsajų formos ir tikslai ir t.t.) tendencijas literatūriniame A. Landsbergio kūrybos kontekste, nustatyti šio rašytojo tos pačios krypties tekstu vietą jaime, aptarti kai kurias istorinių kontekstų tendencijas kaip galimas prielaidas minėtų sąsajų atsiradimui A. Landsbergio kūryboje.

2. Apibrėžti *ekologinės estetikos* (terminas ir reiškinio esmė bus išplėtoti tam skirtoje straipsnio dalyje) koncepciją, jos svarbą XX a. moksliniam ir meniniams bei Landsbergio kūrybiniam ir kritiniams diskursams. Aptarti *ekologinės estetikos* sąsajas su tautosakinės/liaudiškosios kultūros estetika, numatant pirmają kaip sėlygiską prielaidą antrosios lokalizacijai mene.

3. Teigiant, jog A. Landsbergio kūryba kultūriškai daugibalsė, bus siekiama šiame estetiniam poliloge išryškinti vieną leitmotyvinių jos „balsų“ – liaudiškosios tradicijos apraiškas, ženklus ir nustatyti jų ištakas, formas ir lokalizacijos lygmenis, kokiais pavidalais jie figūruoja rašytojo tekstuose, jų naudojimo principus, metodus, paskatas bei savytikį su jais (pozityvus ar ironizujanties, vertybiškai deklaratyvus ar, žinant, jog A. Landsbergis naudojosi ir avantgardinio, ir postmodernaus meno metodais, antagonistiskas (šis terminas literatūrologiniame diskurse vartotas nusakyti gana priešiškam avangardistų savykiui su praeities vertybėmis, klasika, tradicijomis), nihilistinis (senųjų, tradičiškai įsigalėjusių vertybių griovimas siekiant kurti naujas, individualias)).

4. Paminėti tuos A. Landsbergio tekstus, kuriuose savytikis su liaudiškosios kultūros tekstais (plačiąja prasme) nėra paradigmatis, o tik asociatyvus, fragmentiškas, tačiau šiemis tekstams nemažiau reikšmingas, apibrėžti šio savykio ribas.

Darbe atsisakoma imanentinės tekstų analizės, šiandienos literatūrologijoje dar populiarios orientacijos i „autoriaus mirties“ idėją (6), pripažįstamas kontekstų (taip pat ir autorinio) vaidmuo tekstui, apie ką byloja ir išdėstyti uždaviniai.

Manytume, kad šios linkmės darbas suteiks galimybę prisiminti Algirdo Landsbergio meninius tekstus, kurie vis dar retai pasiekia savo adresatą ir nūdienos kritiką, pažvelgti į juos kitu žvilgsniu (darbe nagrinėjamas aspektas ryškus, tačiau Landsbergio kūrybos žinovų mažai tetyrinėtas), dar kartą įvertinti liaudiškojo paveldo aktualumą tiek aptariamo rašytojo kūrybai, tiek kai kuriems literatūriniams kontekstams apskritai, apsvarstyti, kiek šiu kultūrinių komponentų (grožinės kūrybos ir folkloro) sąveikos realizacijai, jos formoms ir šiu formų kaitai aktualus istorinius kontekstus (pavyzdžiui, žvelgiant į išeiviskąjį kultūrą/literatūrą, Rytių Europos literatūrą). Visa tai galima apibrėžti kaip šio darbo aktualumo, naujumo motyvus.

Liaudiškosios kultūros apraiškos istoriškai motyvuotuose A. Landsbergio kūrybos kontekstuose

Kalbėdami apie istorinių kontekstų svarbą A. Landsbergio kūrybai, nesiekame aptarti visos istorinės XX a. raidos, visų krizinių jos momentų, neabejotinai paveiku sių ir koordinavusių tiek visą šios epochos kultūros raidą,

tieka kiekvieno žmogaus pasaulėjautą (Algirdo Landsbergio kūryba laiko atžvilgiu lokalizuota XX–XXI a. pr. ribose, t.y. chronotope, kurį ženklina modernizmo ir postmodernizmo dvasia, radikalūs visa ko pokyčiai: visuomeninio, mokslinio, kultūrinio ir kt. diskursų, istorijos krizes (pasauliniai karai, trečiojo – atominio – karo grėsmė, tremtys, emigracijos, totalitarinių ideologijų įsigalėjimas ir kt.), dėl mokslinių, techninių atradimų, ideologijų, kanonų kaitos sukeltų akibrokštų dinamiškai kintančios vertebinės dominantės, pasaulėžiūrinės, mąstymo (filosofinių diskursų) linkmės. Visa tai koordinavo XX a. meno, o Jame ir individualaus menininko kūrybos raidą. Cia turima galvoje ypatinga rašytojo istorijoje pozicija, t.y. rašytojo – egzilo (išeivio) statusas. XX a. dinamiška, paradoksaliai, tragiski patirtis ženklino kiekvieną modernų žmogų, kiekvieną naujujų laikų intelektualą (ne tik egzilą). Būties ir viso, kas harmoninga, stabili, krizės žyme paženklintas visas modernus (ir postmodernus) būvis. Anot V. Kavolio, kiekvienas XX a. žmogus (ne tik išeivis) „yra nužemintas – atplėštas nuo žemės ir nuo prigimties. Tai šiandieninėje civilizacijoje beveik universalus išgyvenimas“. Tačiau, pasak kultūrologo, būtent egzilis „ši išgyvenimą paryškina“ (8, p. 71).

Šiuo atveju svarbu bendrais bruožais aptarti, ar ir kiek konkretus istorinis – egzilo (išeivio) – statusas veikia literatūros savyjas su liaudiškuoju paveldu. Egzodo literatūros tyrinėjimai ir net paviršutiniška pažintis su ja iliustruojama akivaizdū ſių savyų suintensyvėjimą. Tai iniciuoja būtent rašytojo egzilyje (išeivijoje) pasaulėvoka, savivoka ir pastarosios sėlygoti motyvai – saviidentifikacijos ir savo statuso istorijoje samprata. Nepaisant sunkios adaptacijos svetimame krašte, nutrukusių ryšių su tauta, gimtaja žeme, kultūrinėmis tradicijomis jausenos, patekusieji į Vokietijos DP (*Displaced persons*) stovyklas mėgina atkurti tai, kas buvo prarasta. Daugelis iškilo savo ypatinga misija – išsaugoti tai, kas bus sunaikinta gimtinėje – nacionalinę kultūrą, tradicijas. Anot H. Wymano, egzilai tiki, kad būtent jie yra savosios tautos reprezentantai, tautos dviosios saugotojai ir reiškėjai, nes dabar tik jie – ideologiskai laisva tautos dalis, kadangi gimtajame krašte likę tautiečiai neišsaugantys nepriklausomybės dviosios (14, p. 157). Taip savo – egzilu – istorinę funkciją įsivaizduoja kone visų Vokietijos stovyklose atsidūrusių tautų atstovai: „Mes gimtojo krašto viltis!“ – rašo latvių poetas A. Eglitis. „Mes kuriame ir stengiamės išlaikyti savo kultūrą“, – akcentuoja ukrainiečių poetas J. Klenas (14, p. 156).

Galima teigti, jog būtent minėtų motyvų (tautinio identiteto ir tikslo išsaugoti ir reprezentuoti nacionalinę literatūrą/kultūrą) vedini lietuvių išeivijos rašytojai (ypač tai pasakyta apie vyriausiąjį egzodo rašytojų kartą) savo kūryboje atsigrežia (tieki gyvendami Vokietijos stovyklose, tiek ir vėliau) ne tik į tautos, tėvynės, tėviškės, namų temas, bet ir į nacionalinę folklorinę tradiciją, kaip tam

tikro stabilumo, tautos esmės, jos ištakų, didingos tautos praciës ir kt., t.y. tam tikro vertybinių absoluto reprezentantę. Anot lietuvių išeivijos literatūrinį gyvenimą Vokietijos DP stovyklose tyrinėjusios literatūrologės D. Kuzinienės, „dauguma lietuvių buvo kilę iš kaimo, ir ryšys su žeme, archajinė liaudies pasaulėjauta buvo jų įkvėpimo šaltinis, iš čia jie sėmėsi jėgų savo kūrybai. Neatsitiktinai jau nuo pirmųjų metų tremties (išeivijos – I. R.) literatūroje randame itin daug žemės mistikos, žemės mitologijos“ (10, p. 11). Čia vėl aktualizuojama senojo kaimo ir jo papročių tematika (V. Ramonas, A. Vaičiulaitis, J. Jankus, V. Krėvė, N. Mazalaitė, P. Tarulis, K. Bradūnas, J. Mekas ir kt.), regioninės savasties specifika (M. Katiliškis, P. Andriušis, Alė Rūta ir kt.), neoromantinė estetika (J. Aistis, B. Brazdžionis ir kt.), glaudžiai susijusi su tautosakinio pasaulėvaizdžiu ir stilistika (*neoromantizmo* literatūros arčumas tautosakos tradicijai ryškus tiek kūrinių tematikoje, tiek stilistikoje, tiek žanrinėse sąsajose: rezignuojančio šio meno subjekto, išgyvenančio krizinę savo ir pasaulio konfrontaciją (romantizmui būdinga subjekto pozicija), savivokos, pasaulėjautos ir kitos temos (meilės, vienatvės, tėvynės, gamtos ir t.t.) dažnai išreiškiamas tautosakos – liaudies dainų, raudų, pasakų, legendų ir kt. – įvaizdžiais, stilistika, siužetais. Kūrinių forma taip pat priartėja prie šių žanrų. Subjektui svetimai nūdienos realybei priešinama vertybiskai idealistinis, jaukus, svajonių, iliuzijų, dar išsaugojo absoliutą pasaulis, igijęs pasakos, liaudies dainos pasaulėvaizdžio formas, atsisukama į įvairiausius tautosakos žanrų tekstus: dainas, pasakas, legendas ir t.t., jie stilizuojami, naujai interpretuojami ar tiesiog tampa įkvėpimo šaltiniu naujiems to žanro kūriniams (pavyzdžiu, intensyvus literatūrinį pasakų kūrimas: J. Kaupas, A. ir J. Mekai, J. Jankus ir kt.).

Tačiau jau DP stovyklose išryškėja ir kita išeiviškosios literatūros tendencija – tarp egzilų atsiranda rašytojų, kurie sugeba pozityviau pažvelgti į emigraciją. Tai kai kurie viduriniosios išeivijos kartos (jai priskiriamas ir A. Landsbergis) rašytojai, kurie tėsė studijas Vokietijoje, Austrijoje, paniro į Vakarų kultūrą – lankësi muziejuose, kultūriuose renginiuose, skaitė Vakarų klasikus ir modernistus originalo kalbomis, patys ēmësi juos versti ir t.t. Daugelis jų ir pasuko vakarietiškojo modernizmo, neoavangardizmo, postmodernizmo keliais. Anot V. Kavolio, „daug kas joje (išeivijos literatūroje – I.R.) liko inertiska, atsivežta iš tarpukario Lietuvos ir nedaug tepakite. Gyvenant 50 metų Vakarų kraštuose, per mažai buvo išmokta, tikta keli autoriai – A. Škėma, A. Nyka-Niliūnas, A. Landsbergis, K. Ostrauskas, dar vienas kitas – iš esmës giliau susijo su Vakarų gyvenimo gelmine struktūra, iššūkiai, tačiau tai nebuvu charakteringa visai išeivijos literatūrai. Dažniausiai rašytojai gyveno savo pasaulyje ir nebandė giliau žvelgti į Vakarų civilizaciją, su kuria turėjo ypatingai palankią galimybę susipažinti geriau“ (9, p. 109).

Šių rašytojų santykį su folklorine kultūra koordinavo ne tik ir ne tiek istorinis kontekstas, bet jau ir vakarietiškieji literatūriniai kontekstai, individualios kūrybinės intencijos, sprendimas atsiriboti nuo subjektyvios patirties mene ir nacionalinės literatūros laimėjimus sintezuoti su atsivėrusios naujos kultūros/literatūros privalumais. Tokių motyvų skatinamas A. Landsbergis dar Vokietijoje kartu su broliais Mekais ir L. Lėtu (V. L. Adamkevičiumi) leistuose avangardiniuose *Žvilgsniuose* nubrėžė savo išeivijos literatūrai ir savo kūrybai: „Metas mūsų tautos didvyri – užpečkyje lindintį svajingą Jonelį kuriam laikui pakeisti jaunu galiūnu, išeisiančiu platujin vieškelin, savo mėlynomis akimis drąsiai ir atvirai aprępsiančiu platumas ir nebriosiančiu susiimti su kitu šalių galiiūnais“ (2, p. 55).

„Išlaikyti nuolatinį kontaktą su Vakarais“ rašytojus kvietė ir modernistinės krypties *Literatūros lankai* (11), kuriuose, beje, bendradarbiavo ir Landsbergis, laisvės ir ryšio su Vakarų kultūra privalumas egzilo padėtyje įžvelgė K. Ostrauskas (13, p. 26) ir t.t. Taip A. Landsbergis pasuko į aukštajį modernizmą, paveiktas egzistencializmo, atsigréž į neoavangardinę, absurdo dramą ir peržengę postmodernizmo slenkštį. Kaip ir daugelis kitų, žengusių koja į kojų su vakarietiškos kultūros pokyčiais: pavyzdžiu, J. Mekas pasuko į avangardinį kiną, A. Nykos-Niliūno poezija lietuvių literatūroje reprezentuoja klasikinio modernizmo aukštumas, A. Škėmos kūryba – egzistencializmo koncepcijas, K. Ostrauskas jau pačioje individualaus kūrybinio proceso pradžioje ištvirtina neoavangardizmo (absurdo dramas) ir postmodernizmo valdose ir t.t. Salygotas pasirinktų kūrybinių krypčių, kinta ir santykis su liaudiškosios kultūros tradicija. Ji tampa tam tikro – rimto (pvz., A. Škėmos novelė *Žilvinėli*, A. Landsbergio drama *Vai-kai gintaro rūmuose*, brolių Mekų pasakų rink. *Knyga apie karalius ir žmones*), ironiško (pvz., A. Landsbergio pjesė *Paskutinis piknikas*), groteskiško (pvz.: A. ir J. Mekų pasakų rink. *Iš pasakų krašto*), absurdžiško (pvz., K. Ostrausko *Gyveno kartą senelis ir senelė*) ar žaidybiško (pvz., K. Ostrausko *Raudonkepuraitė*, jo mikrodramas, tapę savo išeivijos moderniomis tautosakinės frazeologijos (patarlių, priežodžių), tradicinės etninės pasaulėvokos, stilistikos parafrazėmis) ir kt – transkultūrinio dialogo, polilogo, lokaliuoto šių autorių tekstuose, dalimi.

Reziumuojant šią straipsnio dalį galima teigti, jog konkretus istorinis kontekstas (išeivija) galėjo salygoti A. Landsbergio kūrybos sąsajas (jų spektras bus atskleistas vėliau, analizuojant konkretius tekstus) su liaudiškosios kultūros tradicijomis. Šių sąsajų raiškos formas, be abejonių, koordinavo ir atsigréžimas į tam tikrus literatūrinius (modernizmo – neoavangardizmo – postmodernizmo paradigma rašytojo kūryboje) kontekstus, jų estetiką, kūrybinę techniką.

Ekologinė estetika

Ši straipsnio dalis iš dalies plėtoja A. Landsbergio kūrybai artimų ir konkrečios tendencijos – dėmesio liaudiškajam paveldui – joje atsiradimui svarbių kontekstų aptarimą, tačiau manome, kad čia gildenamus dalykus verta akcentuoti. Tyrinėdamas moderninistę Rytų Europos literatūrą, kuri jam buvo tiek pat artima, kiek ir vakarietiškoji ar lietuviškoji (jos tyrinėjimams skirtas ne vienas kritiko straipsnis), A. Landsbergis apsistoja ties keletu aspektų: ties šios literatūros ir tautosakos sąsajomis bei ties modernizmo ir tautosakos ryšiais (3). Literatūrą, implikuojančią tautosakinės kultūros kodus, rašytojas definuoja šiandienos moksliniuose ir kultūrinuose diskursuose aktualiu terminu – *ekologinė estetika*. Eksplikuosime šį terminą ir jo ryšį su darbo objektu.

Ekologinė estetika XX a. kultūroje. Tikrojo *ekologinės estetikos* termino ir už jo glūdinčio reiškinio atsiradimą sąlygojo keletas veiksnių: technokratinėje postmodernijoje kultūroje suaktyvėjęs dėmesys estetikai apskritai, jau nebenaujas gamtos pripažinimas estetiniu objektu, estetine vertė by ir įvairių kultūrinių, mokslinių diskursų dėmesys šiam estetiniam objektui.

Viena ryškesnių XX a. meno (ir visos kultūros) tendencijų iliustruoja jo ypatingą pasitikėjimą, susižavėjimą mokslo ir technikos/technologijų pažanga. Tai atspindi jau amžiaus pradžioje iškilięs avangardinio modernizmo/avangardizmo menas, sureikšminęs urbanistinę tematiką, daug pradžią technicistiniams meniniams tekstams. Ilgai niui ši tendencija modifikuojasi į postmodernizmui (XX a. antroji pusė) būdingą kompiuterinį meną (kompiuterinę grafiką, muziką, poeziją, videomeną), *algoritminę estetiką*, kuri pretenduoja ne tik apmąstyti minėto meno tendencijas, bet ir suformuluoti naujas kultūros tyrinėjimo teorijas, metodus, kuriems būtų būdinga filosofinių ir matematinių, informacijos teorijos principų dermė. Teigdami, jog kūrybai ir meno kritikai būdinga specifinė algoritminė logika, algoritmų struktūra, šios estetikos atstovai siekia tekstuose atrasti minėtas struktūras, jas išryškinti, aprašyti, charakterizuoti, taikyti kitų kūrinių analizei bei lyginamiesiems tyrinėjimams ir t.t.

Savotiška algoritminės estetikos, meno/kultūros technicizmo, racionalėjimo tendencijų, susižavėjimo tuo, kas tam tikra prasme nenatūralu, negyva (pvz., 1950 m. viduryje postmodernizmo pirmtakų susidomėjimas plastiku, aliuminiu, stiklu kaip meno medžiaga), atsvara ir galima būtų laikyti paraleliai besivysčiusią, o postmodernijoje kultūroje tapusią itin aktualia, čia aptariamą *ekologinę estetiką* (arba *ekoestetiką*). Ekoestetika, kalbanti apie pagarbą, estetizaciją ir išsaugojimą aplinkos, kurioje žmogus gimsta, t.y. gamtos, kultūros ir kt., siekė kompensuoti kultūros „meilę“ technologijoms, kompiuterinio meno euforią, tapti grandimi, leidžiančia kalbėti apie bendrą ir lygia-

vertę gamtos, kultūros ir technikos koegzistenciją. Šios estetikos fone kūrėsi politekologija, „žaliųjų“ judėjimai, ekologinis menas (kinas, literatūra, „ekologinis džiazas“ ir t.t.) ir kt. Dėl šios estetikos įtakos greta urbanistinių ir ultraurbanistinių motyvų mene vis dažniau ima atsirasti regioniniai motyvai, nuo modernizmo dievintų Rytų žvilgsnis vis dažniau krypsta į periferines, mažųjų tautų kultūras ir jų tradicijas, imama kalbėti apie intelektualų tautų dialogą mene, kuris pakeistų ilgalaičių narcizišką didžiųjų kultūrų monologą. Ekologinės estetikos, pretenduojančios tapti savarankiška ir nauja klasikinės filosofinės estetikos atžvilgiu, tikslas – savitai tyrinėti žmogaus ir gamtos sąveiką kultūros kontekste, sukurti konceptualų filosofinį gamtos estetikos modelį. Anot N. Mankovskajos (12), ekoestetika domisi trikryptė problematika ir dėl to ji skiriama į keletą atšakų: 1) teorinė ekoestetika, apimanti teorinius gamtos, aplinkos kaip estetinio objekto, ekologinės estetikos ir meno filosofijos santykio, grožio, estetiškumo, meniškumo gamtoje ir mene specifikos tyrinėjimus; 2) ekologinė metakritika, susitelkusi į estetinio idealo, estetinės vertybės, harmonijos kategoriją, estetinių fenomenų paiešką aplinkoje, jų aprašymą, interpretaciją ir vertinimus; 3) praktinė ekoestetika domisi kompleksišiu estetiniu, ekologiniu ir teisiniu asmenybės auklėjimo, estetinio skonio, estetikos ir etikos, estetikos ir mokslinės bei techninės pažangos sėrišio klausimus. Šiuolaikinė ekoestetika ieško transkultūrinių vertybų gamtoje, technikoje, mene, žmogaus gyvenime, domisi tradicijos ir inovacijos problema tiek ekologinėje estetikoje, tiek estetikoje apskritai.

Ekoestetikos atstovai, akcentuodami gamtos ir meno, kaip dviejų estetinių objektų, sėrišingumo idėją, yra patiekę nemažai savitų gamtos bei meno tyrinėjimų, vertinimų, esmės, raidos ir kt. konceptų, kurių detalų aptarimą, deja, riboja straipsnio apimtis ir tikslai (tai galėtų būti atskiro darbo medžiaga). Galima tik paminti, jog vienos šių teorijų atskiria minėtus objektus ir pripažista tik tam tikrus tarpusavio sėlių taškus, kitos teigia, kad jie – lygiaverčiai, jiems galioja tie patys vertinimo ir tyrinėjimo kriterijai. Ekologinė estetika pretenduoja tyrinėti žmogaus santykį su aplinka/gamta, analizuodama meninius: literatūros, skulptūros, tapybos, fotomeno, kinematografijos ir mokslinius: geografinių tyrinėjimų, filosofijos ir kt. tekstus, domisi estetinėmis žmogaus ir gamtos sąveikos formomis, atispindinčiomis žmogaus suformuotuose, estetinė paskirti turinčiuose gamtos objektuose – parkuose, alėjose, fontanuose ir t.t.

Egzistuoja ir netiesioginės, metaforinės ekologinės meno teorijos, apibrėžiančios gamtą kaip globalų, gerai suderintą kūrinių, kilusų iš regimųjų, girdimųjų, skonio ir kitų pojūcių sintezės arba kaip dieviškos kūrybos rezultatą. Todėl svarbu suvokti, kokios intencijos skatina A. Landsbergi (šiuo atveju kaip literatūros kritiką) taikyti *ekologinės*

estetikos terminą minėtai (Rytų Europos) literatūrai, kokiaj prasmę įgyja ši savoka kritiko vartosenoje (tiesioginę ar metaforinę), kiek ši estetika svarbi pačiam Landsbergui.

Ekologinė estetika XX a. Rytų Europos literatūrose. Tyrinėdamas modernistinę (terminą rašytojas vartoja plačiąja prasme, net ir neoavangardinio, postmodernaus meno reiškiniams aptarti) atskirų Rytų Europos tautų literatūrą ir meną, Landsbergis nurodo vieną specifinę, esminę, visų kūrėjų tekstams bendrą – simbiozės su tautosaka – tendenciją, kurią jis fiksuoja ir ironiškame, stereoskopiskame čeko M. Kunderos romano *Pokštas* naratyve, implikuojančia me netikėtus metatekstualius „liaudies dainos, tautosakino pasaulio apmąstymus“ (3, p.143), ir vengrų mene: A. Jozefo poeziijoje, perėmusioje liaudies dainų stilistiką; futuristinėje F. Juhaszo poemoje, pagarbai intertekstualizavusioje Transilvanijos legendos siužetą, tautosakines magiškas formules, stebuklinių pasakų elementus, tiek nacionalinėms šamanistinėms dainoms, tiek lietuviškajai tautosakai būdingą „saulės elnio“, laikančio pasaulį savo raguose, motyvą; kompozitoriaus B. Bartoko avangardinėje muzikos, integravusioje liaudiškosios dainos savastį; ir lietuvių literatūroje: egzistencialistiškai „klaikiame“, „vulgariame“, „destruktyviame“ (3, p. 143) A. Škėmos *Baltosios drobulės* pasaulėvaizdyje, intertekstualiai talpinančiame ir oponiškai – liaudies dainų – chronotopą ar, anot A. Landsbergio, gėtiškai „kitą pasaulį“, kuriame „išnyksta nesandara tarp intelekto ir emocijos, plyšys tarp žodžio ir melodijos, atgyja kosminio visos gyvasties solidarumo jausmas“, kaip savotišką atsvarą „kllastingam“, „blogio kupinam“ šiandienos pasaulliu (3, p. 144–145) ar neoavangardinėje S. Gedos poeziijoje, sulydžiusioje eilėdaros inovacijas ir pasakų fantaziją, liaudies dainų formules; ir latvių poeto Ziedonio „tautosakinio-modernistinio žanro“ (3, p. 150) tekstuose; ir esto J. Kaplinskio poemose, kvestionavusiose utopinį – istorijos – mitą, pasitraukusiose i gamtos, tautosakos, archajinio mito pasaulli. Būtent šią tendenciją, būdingą tiek „modernistinei“ Rytų Europos literatūrai, tiek antrosios XX a. pusės Rytų Europos literatūrologijai, itin palinkusiai i tautosakos ir literatūros sąsajų paieškas, Landsbergis ir vadina „ekologiniu sąmoningumu“ (3, p. 147), arba ekologine estetika.

Eksplikuodamas Rytų Europos literatūros sąsajų su tautosaka spektrą, motyvus, ištakas, Landsbergis atskleidžia ir asmenines nuostatas (atsispindėjusias ir jo meninėje kūryboje, kurią nagrinėsime sekanciame skyriuje) šių sąsajų, tautosakos atžvilgiu. Anot jo, būtent tautosaka, folkloras, liaudiškosios tradicijos gelbėja šiuolaikinį Rytų Europos meną nuo visiško išsišėmimo, niveliacijos, destrukcijos, „žodinio nuovargio, tos neapykantos žodžiui, kartais išsiveržiančios Vakarų avangarde“ (3, p. 149), o amerikiečių kūryba ir Vakarų Europos literatūra, atigrėžusi į jai tolimal Tolimųjų Rytų estetiką, į seniai mirusią graikų klasiką ir mitus, nebenturi gyvybės šaltinio, todėl pasmerktos balan-

suoit ant nemeniškumo ribos, tapti absurdisku, košmarišku „juoduoju humoru“. Vakarietiška literatūra, nuo civilizacijos ir istorijos besigelbstinti *palingenetine estetika* (vai-kystės pasaulio vaizdavimas kaip „meninė reakcija prieš ultraurbanizaciją ir cinizmą bei prieš tokias filosofijas kaip mokslinį pozityvizmą bei determinizmą“, kaip spontaniškumo ir nostalgijos kultas, kaip pesimistinės pasaulėjautos atvara) yra skurdesnė nei Rytų Europos, galinčios rinktis tarp tautosakinio ir vaikiškojo pasaulėvaizdžio.

Reziumuojant galima teigti, jog Rytų Europos literatūra, reprezentuojanti pagarbą natūralų simbiotinį ryšį su folkloru, tautosakine tradicija, ne tik šiuo atžvilgiu imponavo A. Landsbergui, bet ir buvo stipriausiai tapačių tendencijų jo kūryboje atsiradimą veikusiu literatūriniu/kultūriniu kontekstu. Juos vienija ta pati „ekologinė estetika“ – atsigréžimas į nacionalinę kultūrą, tradicijas, gamtos kaip estetinio objekto traktavimas, atsigréžimas į ši estetinį objektą nukreiptus metatekstus – tautosakos tekstus, kaip į tam tikrus pozityvius estetinius objektus, įkūnijančius jau minėtą civilizacijos, istorijos chaoso nepažeisto, nesuteršto pirmapradžiuko idėją, vertybiniu tikrumo, stabilumo ir kt. konceptus bei šių objektų aktualizavimas individualiuose tekstuose. Beje, verta pabrėžti, jog tautosakos tekštai šiuo atveju turėtų būti vertinami ne tik kaip ekoestetikos atstovų tyrinėjimų objektas, t.y. ne tik kaip gamtos pasaullio teminė, vaizdinė, jutiminė (gamtos pasaulliu artima raiškos ekspresija tautosakos tekstuose: natūralistinė gamtos garsų imitacija, vaizdo gyvumas, taigi turinti poveikį tiek vizualiniams, tiek akustiniams žmogaus pojūčiams, o paveikumas pojūčiams, anot ekoestetikos atstovų, ir yra lemantis kriterijus nustatant estetinius objektus) ir kt. realizacija kūryboje (kolektyvinėje), bet ir kaip savarankiški ekoestetikos tekstai. T.y. juos pačius reikėtų suvokti kaip tam tikrą ekologinę estetiką, skirtą ne pateikti fotografines gamtos vaizdinių, motyvų kopijas, o perduoti tam tikrą pirmapradę gamtos pasaullio, visatos ir žmogaus egzistencijos filosofiją, savitai apibrėžiančią, analizuojančią ir interpretuojančią jų esmę ir tarpusavio santykį. Taigi tautosaka jau yra tam tikras dialogas su visata, aplinka, t.y. tam tikras ekoesetetinis metatekstas.

To, ką pats rašytojas pavadinio „ekologine estetika“, aktualizacijos formos jo paties kūryboje išryškės kitame darbo skyriuje, nagrinėjančiame konkretius tekstus.

Liaudiškosios kultūros ženkli A. Landsbergio meniniuose tekstuose

Tradicių konfliktas *Paskutiniame pikniuke*. A. Landsbergio triveiksmės dramos tekstas *Paskutinis piknikas* (4) jau savo paantraštės semantika – *Senosios Lietuvos gegužinė Naujojoje Anglijoje* – suponuoja tam tikrą disharmoniją, konfliktiškumą, sąlygotą joje ryškėjančios *senas – naujas* opozicijos, skirtingu kultūriniu tradicijų (*Lietuva-Naujoji*

Anglia) derinimo, pastebimo ir lyginant paantraštę su antrašte (*gegužinė-piknikas*). Ši konfliktiška nedermė pereina į pjesės loginjį{idėjinį lygmenį, į jos problematiką, demonstruojančią skirtinę kartą žmonių, skirtinę pasaulėžiūrų, pasaulėvokų, skirtinę tradicijų konfliktą.

Dramaturgo orientacija į senųjų liaudiškųjų tradicijų poetizavimą išryškėja išoriniame, teminiame pjesės lygmenje. Jos siužetas sutelktas į vieną centrinę įvykį – renčiamasi gegužinei, kasmet suburiančiai visą „tirpstančią išeivijos lietuvių parapijos“ (4, p.49) bendruomenę. Jau įvadinės remarkos nurodo, jog visi šios „melotragikomedijos“ personažai – išeivijos lietuvių. Iš jų aiskėja ir personažų statusas: *Baltramiejus* (autoriaus žaismingai pavadinės „*Piknikų Generallisimu*“), *Vincas ir Morkus* dramoje atstovauja vyriausiajai išeivijos kartai ir, kaip dramos eigoje paaikėja, tradicinės, senosios, patriarchalinės bendruomenės pasaulėžiūrai, *Baltrus-Bart, Jr.* (*Baltramiejus* sūnus), *Arūnas-Rooney* ir *Mr. Spock* – jaunajai išeivijų kartai ir, kaip matyti iš vardų, kitai kultūrinei ir pasaulėžiūnei tradicijai, *Kunigas* reprezentuoja ir kitą išeivijų kartą (nurodyta, kad jis gimės Amerikoje), vadinas, ir kitą kultūrinę tradiciją, ir kitą pasaulėžiūrą bei socialinį statusą (jis – kunigas), *Morta, Mėta* ir *Anelė* – moteriškosios lyties atstovės, besiskiriančios amžiumi – *Mėta* taip pat priklauso jaunajai išeivijų kartai. Jau pirmojoje I-o veiksme scenoje, implikuojančioje *Mėtos*, *Anelės* ir *Kunigo* dialogus, išryškėja pagrindinio dramos konflikto užuomazgos: moterų džiugus ruošimasis artėjančiam kasmetiniam piknikui erzina ir piktina naujają kunigą. Jam šis piknikas su visa jo atributika (laimės ratu, fantais) kelia panieką, jis – šių dienų žmogus: „*Kunigas*: Laimės ratai, relikvijos, atlaidai... Viduramžiai!“ (4, p. 56). Jis nesupranta, koks simboliškas šis piknikas į jį kasmet susiburiantiems: „*Morta*: Piknikas mūsų gyvenime kaip Velykos, kaip Liepos ketvirtoji...“ (4, p. 59) *Kunigas* to negali suprasti ir uždraudžia rengti piknikus, o tai reiškia tradicijų sulaužymą, pabaigą.

Konfliktas plėtojamas antroje scenoje, kada atvykės *Baltramiejus*, vadovaujantis pikniko pasirengimui ir atliekančius svarbiausią pareigą, sukantis laimės ratą tame, sužino apie kunigo sprendimą. Pokalbis tarp jo ir kunigo demonstruoja visiškai skirtinges pasaulėžiūras, suformuotas skirtinę kultūrinę tradiciją, ir visišką nesusikalbėjimą. *Baltramiejus* šneca senosios lietuviškos pasaulėjautos ir tradicijų kalba: jis dainuoja liaudies dainas, jam piknikas – simbolinis kasmetinio atsinaujinimo, apsivalymo, bendruomenės subūrimo, suvienijimo aktas, laikas – cikliškas (būtent tokia yra ir jų laimės rato prasmė), pieva, kur vyksta piknikas, – šventa; *Kunigo* gi laiko suvokimas – linijinis, istorinis (anot jo, viskas praeina ir pasensta), jis kalba, kad šventų pievų nėra (*Kunigas*: Pievų garbintojai! Pradžioj Aukso Veršis, o dabar neo-pagonizmas! Kas toliau? Kraujo auka?“ 4, p. 72), kad pikniką į jį susibūrusiems žmonėms puikiausiai pakeisių mišios. *Kunigui* artimesnė „*Rolling Stones*“ muzi-

ka ir hipiu judėjimas, kuriam priklauso ir čia kartu su *Baltramiejum* užsukęs jo sūnus su draugais. Būtent dėl jų dramoje susiformuoja jau trilypis konfliktas – ankstesni papildo *Baltramiejaus* ir *Baltraus* konfliktas. Tai ne tik pasaulėžiūrinė, kultūrų konfrontacija, bet ir tévo – sūnaus santykų konfliktas. Tévas bando iškieptyti savają pasaulėžiūrą sūnui: savają kalbą, pagarbą tradicijoms, liaudies dainai, tautinį identitetą, perduoti pikniko idėją. Sūnus visa tai supranta kaip ideologinį spaudimą, piknikui jis abejingas, kalba ir dainuoja jis daugiausia angliskai, o tévo pasaulėvoka jam juokinga. I pikniką jis užsukęs tik pakeliui į roko koncertą, nes iki jo norėjęs su draugais sukurti kokią nors višiskai naują, autentišką dainą. Tolesnis pjesės siužetas vysto šio trinario konflikto liniją – konfliktiškas senosios kartos (*Baltramiejaus*, *Vinco ir Morkaus*) pastangas (tam net imituojama mirtis) išsirovoti kunigo leidimą piknikui surengti bei senosios kartos ir jaunuju konfliktus. Konfliktais išsprendžiami kunigui leidus paskutinį kartą surengti šventę, ir nors tai rodo tam tikrą tradicijų mirtį – šventę įvyks paskutinį kartą, tačiau jos įgauna tēstinumą kitu būdu – *Baltramiejus* sūnui, niekaip nerandančiam žodžiu savo ypatingajai dainai, „atiduoda“ savają: „Kur tas šaltinėlis, / Kur aš jaunas gėriau? / Kur ta mano mergužėlė, / Kur mane myléjo?“ (4, p. 144). Sūnus ir tévas susitaiko, pajutę vienas kitam artumą. Taip dar kartą akcentuojama esminė – harmonizuojanti – liaudiškojo žodžio galia.

Nors pjesė plėtoja keletą probleminių konceptų: išeivijos kartų konflikto, atotrūkio tema, vaikų ir tévų santykų problemiškumas (demonstruojamas tévo ir sūnaus nesusikalbėjimas, santykų šaltumas, sūnaus ir tévo pasaulėžiūrų nedarna), kultūrų konflikto, kultūrinės niveliacijos tema (vaizduojamas kičinės, populiariosios kultūros skverbimas iš kitas kultūras, lietuviškosios ir amerikietiškos kultūros susiliejimo tendencija), socialinės tragedijos (kunigo priešikumas žmonėms, kylantis dėl vaikystėje patirto smurto, gyvenimo skurdžiame didmiesčio rajone, kenčiančiame nuo narkomanijos, alkoholizmo, alklio) ir t.t., tačiau šiuo atveju svarbiausias jos motyvas – liaudies daina, harmonizuojanti visą dramos pasaulėvėazdį, sutaikanti skirtinę pasaulėžiūrą, skirtinę kartą, skirtinę kultūrinį patirčių žmones. Liaudies daina, pjesės tekste pasirodanti interteksto pavaldai, įgyja vertybinių absoluto konotaciją.

Mitopoetika dramoje *Vaikai gintaro rūmuose*. Šioje dramoje aktualizuojamas ir individualiai interpretuojamas pasakos Eglė žalčių karalienė siužetas, o kartu – jos pagrindu tapęs archajiškasis Eglės mitas. Jau dramos įvadinėse remarkose įvedama landsbergiška – išeivijos – tematika: kaip ir beveik visų jo meninių tekstų, taip ir šio personažai – išeivijos lietuvių. I akis krenta vieną akcentas – nurodoma, kad vienas personažas – *Motina* – „neapibrėžto motiniško amžiaus“ (5). Tai Landsbergio ir visos neoavangardinės bei postmodernios dramaturgijos pamėgtą emblemiškumo technika – tokiu personažu–emblema siekiama

pabrėžti jo charakterio universalumą, konceptualumą, t.y. šiuo atveju *Motina* įkūnija kiekvienos motinos tipą, tai, kas visose kultūrose stereotipiškai suvokiamas kaip „motina“, tai, kas įkūnija motiniškumo idėją. Abstrakčia nuo roda „neseniai ir kadaise“ (5) universalizuojamas ir dramos laikas. Konkretnesnė tik erdvės apibrėžtis – „JAV-ės. Priemiesčio gimnazijos teatrėlio scena“ (5). Pirmoji I-o veiksmo scena skirta jaunuųjų dramos personažų, jauniosios išeivių kartos atstovų, gimnazistų *Vilijos*, *Rūtos*, *Audronės*, *Tomo*, *Vito* ir *Rimo* santykiams charakterizuoti. Jų dialoguose išryškėja ne tik artumas amerikietiškajai savo meto kultūrai, bet ir panicā savo „Lietuva tebesergantiems“ tévams bei suaugusiesiems apskritai, norintiems juos valdyti. Antroje šio veiksmo scenoje užsimetęgza siužeto kreivė – *Motina*, siekianti „išgelbēti savo vaikus, kad jie nepavirstų amerikietiškom karikatūrom“ (5, p.10–11), pasikviečia *Režisieriu*, idant jis gimnazijos scenoje pastatyti kokį nors lietuvišką spektaklį, kurį suvaidinti pakviesętų vaikus ir taip juos „investu pro auksinius vartus į stebuklų šalį“, taip pat „gražintų į gerą kelią“ (5, p. 11). Paklausta, kas galėtų juos „ištaisyti“, *Motina* vienareikšmiskai konstatuoja – „liaudies menas“ (5, p. 11), taip demonstruodama savo tikėjimą apvalančiąja jo galia. Trečioji veiksmo scena rodo, jog tévų užmačios vaidinimu grąžinti vaikus lietuviybę šiemis kelias juoką: *Rūta* (sekdamas *Vito* pavyzdžiu, vaidina savo motinos karikatūrą): „Vaidinimas tau padės atrast savo šaknis! (Savo balsu) „Aš ne ridikėlis!“ (5, p. 12) Šioje scenoje ryškėja ir pačių jaunuolių tarpusavio nesantaika (*Rūtos* pavydas *Vilijai*). Ketvirtijoje scenoje *Režisierius* bando vaikams papasakoti būsimo vaidinimo „scenarijų“ – pasaką „Eglė žalčių karalienė“, atskleisti visą pasakos paslaptinumą, groži, mitines įtampas, tačiau kiekvieną jo žodį lydi vaikų replikos, iliustruodamos begalinę kultūrinę distanciją tam, kas pasakojama, aiškų nesusikalbėjimą:

REŽISIERIUS. Įsivaizduokit tą sceną: vieną vieną, juoda skara apgaubus savo žalią jaunystę, palikta piktam žalčiu.

TOMAS. Su snorkeliu ir naro apdaru?

REŽISIERIUS. Pasaka, Tomai, pasaka! Mes galim nusileist į jūrą ar pakilt į debesis... Ir taip ji įėjina į gintaro rūmus po vandeniu.

TOMAS. „I'm mademoiselle Jacqueline Cousteau. May I drop in? Monsieur Žalčys? Aš jūsų povandninė nuotaka“.

AUDRONĖ. Ir tada... jis ją praryja?!

REŽISIERIUS. Ne. Seka Meilė. Santuoka, Vaikai... Mirtis.

TOMAS. Kaip jie gali?... Nesąmonė!

REŽISIERIUS. Kodėl ne?

TOMAS. Ką jie gali turėti bendro?!

REŽISIERIUS. Tai ir bus mūsų uždavinys – parodyt... (...)-Parodyt, kaip jų pasauliai susijungia. (5, p. 18),

priešiškumą: „*Režisierius*: (...) Mes turėsim atrast kitas duris į tą mūsų ypatingą pasaulį. *Tomas*: (...) O gal mes nenorim būt įsprausti į jūsų pasaką, jūsų mitą?!“ (5, p. 20). Paskutinėje I-o veiksmo scenoje išykkęs *Vilijos* (jai paskirtas Eglės vaidmuo, o *Režisierius* imasi vaidinti Žilviną) ir *Režisieriaus* susitikimas iliustruoja bundantį šios merginos susidomėjimą savo vaidmeniu ir už jo slypinčiu savo mitiniu vaidmeniu. Merginos susižavėjimas, pasitikėjimas *Režisieriumi* paskatina ši prabili apie savo, teatralo, „žaltišką“ prigimtį: „Niekad nepasitikėk teatralais. Mes paleandom po bet kuria oda ir vėl nusišeriam, kaip žalčiai“, apie teatro meno ir mito paralelę: „Kai pakyla uždanga... (...) Gimsta kitas, šventas laikas ir, staiga, mes laisvi nuo pasaulio korupcijos. (...) Ant šių paprastų lentų gimsta naujas, fantastiškas pasaulis“ (5, p. 29). Beje, tai jau nebe pirmas *Režisieriaus* ir žalčio sulyginimas. *Tomas*, pajutęs pavydą, jog *Vilija* (jo mergina) vaidins poroje su *Režisieriumi*, taip pat prasitaria: „(...) Jis... kaip tas žalčys iš tos prakeiktos pasakos“ (5, p. 24). Ši paralelė taps leitmotyvine ir labai reikšminga dramos eigai.

Antrame dramos veiksme jaunuoliai repetuoja vaidinimą, bando išsiausti į vaidmenis, tačiau kultūrinis atotrūkis trukdo tai padaryti. *Režisierius* kantriai bando paaškinti pasakos ir mito savastį:

TOMAS. Ji nieko nepasirašė. (...) Kas gali ją priverst?

REŽISIERIUS. (...) Yra vienas išstatymas, kursai gali priversti Eglę išpildyt savo pažadą – gamtos išstatymas. Eglė ir jos motina priklauso gamtai, kaip ir žalčiai, pušys, undinės.

TOMAS. Bet ji pati netikėjo, ką ji sakė! Ji vien tik norėjo atskiratyt to glitaus, svetimo padaro!

REŽISIERIUS. Mūsų pasakos pasauly duotas žodis yra šventas. Jo nebegalima atsiimt. (5, p. 37),

arba:

TOMAS. Kodėl žalčiai negali kalbėti anglų kalba? (...) Kam iš viso reikia lietuvių kalbos? (...)

REŽISIERIUS. (...) Be lietuvių kalbos nebūtų „Eglės“. Kai kuriuos dalykus galima išreikšti tik lietuvių kalba.

TOMAS. O kas jei jie liks neišreikšti?

REŽISIERIUS. Gal be „Eglės“ visas pasauly būtų skurdesnis. (5, p. 40)

Trečiajame, kulminaciname dramos veiksme jaunuoliai imasi patys, be režisieriaus žinių suvaidinti pasaką. Bandymas pažadina tamsiasias mito ir vaikų pasąmonės puses. Išlaisvintos chaotiškosios mito jėgos visiškai sujaukia ir taip nestabilų personažų pasaulį. Jaunuoliams pakartojuς pasakos išvykių eigą, išsivaduoja tamsioji mito galia, perkeldamas personažus į fantastišką, groteskišką mito erdvę – čia iškviečiamas dievas Bangpūtys, sudraskoma *Motina*, užmušamas *Režisierius*, netikėtai įgavęs Velnio pavidalą (taip aktualizuojamas ankstesnis žalčio motyvas ir išvedama

nauja, tautosakai būdinga žalčio-velnio paralelė). Vaikų surgižimas į realybę nieko nepakeičia – jaunuolių nepalietė apvalančioji mito, ritualo galia, iš chaoso negimė harmonija. Personažai vėl grįžta prie savujų – šiuolaikinio pasaulio mitų: *Tomas* vėl kalba apie Vudstoko atėjimą, *Rūta* vėl garbina disco muziką, *Rimas* – „atsigręžia“ į Rytų filosofiją, o *Vitas* – į technologijų progresą. Jie ir vėl tarpusavyje nesusikalba. Prie jų prisijungia ir *Režisierius*, nusprenčę iškeisti lietuviškos gimnazijos sceną į Brodvėjų. Bandymas grąžinti jaunuolius prie savo šaknų nutrūksta galutinai.

Ši Landsbergio drama suponuoja mintį, jog ir archajinių mitų galia nėra pajėgi įveikti nūdienos mitų, harmonizuoti destruktyvią žmogaus egzistenciją, išspręsti šios epochos žmogaus problemų.

Tautosakinės aliuzijos Barzdoje. Neoavangardistų pjesei *Barzda*, kitaip nei prieš tai aptartosios, neiliustruoja jokių išoriškai ryškių ryšio su tautosakine, folklorine tradicija ženklą. Čia daugiau atsigręžiamą į nūdienos mitus. Šis draminis kūrinys – groteskiška šiuolaikinės kultūros utopiją, ideologijos žlugdomo individu absurdiškos (netekusios tiksls, išeities) egzistencijos iliustracija.

Jos personažai – *Kiekvienis*, *Tėvas*, *Motina*, *Vadas*, *Kareivis* ir *Onytė* (1) tėra universalizuotos socialinio statuso emblemos. Chronotopas – reliatyvus ir nekonkretus – universaliai nuoroda į „visur“ ir „visada“. Pradžios remarkose nurodoma, jog *Vadas* ir *Kareivis* į sceną ateitų iš žiūrovų salės („teatro teatre“ principas). Sudaroma aliuzija į tai, jog vykstanti scenoje drama – kiekvieno žiūrovo gyvenimo drama, kad išėjusieji į sceną egzistuoja tikrovėje. Pjesės prologas apima *Vado* dialogą (arba monologą, nes kalbama be adresato) su Dievu (nors tiesioginio kreipinio nėra, tačiau adresatas numanomas iš nyčiškojo „Dievas mirė“: „*Vadas*: (...) Aš ką tik skaičiau apie Tavo mirtį“ (1, p. 9)). Šis monologas iliustruoja ir kalbančiojo „asmenybę“ – ji atpažįstama iš užuominų apie kanopas ir mefisto-feliškos pretenzijos – sugundyti „mažiausią iš mažiausiu“, sukurtą „pagal tavo paveikslą“. Šiuo prologu pagrindžiamas antrasis pjesei reikšmių sluoksnis – siužetas „turi“ mitologines ištakas. Tai – aukštųjų mitų desakralizacijos iliustracija.

Remarkose „demonstruoojamas“ pasiruošimas būsi-miems įvykiams. Sceniniai epizodai „charakterizuoj“ personažus: *Kiekvienis* bučiuoja *Onytę*, *Tėvas* tarškina skaitytuvaus (materializmo emblema), *Motina* sėdi prie „vaikiško gardelio“ ir laiko „naktinį rūbelį (meškiuką“ (stereotipiška perdėto motiniškumo emblema), *Vadas* ir *Kareivis* besiruošiantys „gundymui“ – *ilgabarzdžių* kaukių ir uniformų, kardo ir šautuvo motyvai asociatyviai informuoja apie „modernius“ gundymo metodus. Čia aktualizuojama neverbalinė dramos raiška – daiktai, vizualiniai efektai, akustiniai – muzikiniai motyvai (pastoralissimo besikaitaliojantys su himno garsais) sureikšminami.

Pirmaoji veiksmo scena apima *Kiekvienio* tėvų dialogą, kuris atskleidžia šių personažų charakteristikas, patikslina tai, kas ryškėjo scenovaizdyje: *Motina* – prietaurų ir pranašiškų sapnų kamuojama moterėlė, kuriai sūnus – amžinas vaikas, *Tėvas* – pragmatikas, gyvenantis pagal stereotipinius „tamsaus“ materializmo standartus. Dialoge ryškėja jų reprezentuoojamas emblemas atitinkantis santykis su sūnumi: „*Tėvas*: (...) jis bus daktaras. Žodis dabar – doleris vėliau, lotyniškas žodis – penki doleriai. (...) *Motina*: Daktarų skruostai aksominiai, kaip kūdikių“ (1, p. 12).

Antrojoje scenoje pristatomomi kiti du personažai: nieko bendra su klasikinės dramos herojumi neturintis *Kiekvienis* ir jo *Onytė*, dėl kurios *Kiekvienis* užsiaugino barzdą. *Onytė* – modernaus jauno žmogaus stereotipas. Jos dialogai atskleidžia stereotipinę pasaulėžiūrą – be barzdos jai nereikėtų *Kiekvienio*: „Kas tu? Be barzdos? (...) Smulkūs pinguinai“ (1, p. 12). Stereotipinė įvaizdžio, o ne asmenybės garbinimo išraiška. Barzdos hiperbolizuotas sureikšminimas, materijos sugyvinimas atskleidžia *Onytės* dialoguose: „Tu tiek prilipęs prie barzdos – kitaip vėjas ją nupūs, maitink ją, laikyk, augink. Kasdien atnešk man, palenk ją prie manęs...“ (1, p. 13) ir absurdikuose jos šūkčiojimuose: „Nuskust mano barzdą?! Barzdžaudystė!“ (1, p. 13). Ryškėjantis *Kiekvienio* bruožas – bevališumas, asmenybės neturėjimas – dėl *Onytės* jis užsiaugino barzdą, o dėl tėvų ją nusiskuišas: „Mane tėvai iš namų išvarys“ (1, p. 13). Jis teturi tik vieną savastį – barzdą: „Dėl tavęs aš ragus užsiauginčiau. (...) Bet barzda dar mano...“ (1, p. 13).

III scena – *Kiekvienio* grįžimas namo. Personažai atlieka savo stereotipines roles: *Kiekvienis* slepia barzdą, t.y. elgiasi kaip kūdikis. *Motina* ji pasitinka – „Kūdikėliukelyt!“. *Tėvas* išdėsto jo viso gyvenimo perspektyvas. Ironiškai demonstruoojamas jo racionalizmas: „Treji su puse metų pasiliko. Po septynerių su puse metų – daktarystė. Po vienuolikos – žmona (...) Trys vaikai; du berniukai“ (1, p. 15). Išdrįsusį suabejoti sūnų *Tėvas* sudraudžia nacionalinius stereotipus įkūnijančiais pamokymais: „Lietuvis žino, ko nori“, „Rytų rytą, pailejės, tu kalbėsi kaip jaunas blaivus lietuvis“ (1, p. 16). *Kiekvienio* bevališumas ir *Motinos* liguistas santykis su sūnumu hiperbolizuojamas *Kiekvienio* gulstymo į kūdikio lovelę su epizodu: *Motina*: „Jei tikrai myli mane, tilpsi [lovelėje – I. R.]“ (1, p. 16). Scenos pabaigoje demaskuojama *Kiekvienio* paslaptis – aptinkama barzda. Komiška tėvų reakcija – tėvai suabejoja, ar tai jų sūnus. Sužaidžiama nacionaliniai stereotipais: „Lietuvaitė niekad neglaus kasų prie barzdos“. Sūnaus greitomis sugalvotas poelgio pateisinimas: „Aš norėjau būt kaip mūsų *Vadas*! (...) įpjaut savo rėži istorijon! (...) būsiu mūsų *Vado* paveikslas“ ... – implikuoja keletą prasmų: taip *Kiekvienis* visai netyciai kilsteli save tėvų akyse, kurie didžiuojasi, jog sūnus seká nacionalinių stabų pėdomis, taip eksponuojama jo beidentiškumo idėja ir taip jis išpranašauja savo likimą – „aš būsiu (...) vado paveikslas“ atkartoja epilogu akcentus, tik

Kiekvienis nesijaučia esąs Dievo atvaizdu ir netrokšta juo tapti, jis linksta „gundytojo“ – *Vado* – pusėn: nacionalinai „dievai“ aukščiau „mirusių“ – nematomų.

IV scena – *Kiekvienio* susitikimo su *Barzdotu Vadu* epizodas. Kalbinės aliuzijos: „Tautai reikia ažuolų“, „Pavojaus valandoj, bomboms širstant virš mūsų prinokusių galvų“ iliustruoja konkrečią laikmetį ir *Vado* personą – tai Nepriklausomybės laiką patriotinės ideologijos emblema. Laikmečio realiųjų parodijos: vietoj šautuvo *Kiekvieniui* padaudamas „kermošinis saldainis“. Ši scena – pirmasis bandymas gundyti *Kiekvienį*, kad jis taptų *Vado* paveikslu. Šis atsisako beveik nesąmoningai – „bet mano barzda kitaip raitos“ (1, p. 21).

V scenoje – antrasis bandymas sugundytį *Kiekvienį*. Ši kartą *Vado* kaukę galima interpretuoti kaip nacizmo emblemą. Scena modeliuojama grotesko principais (mirties tankioms barzdoms (nepaklūstantiems) himnai, skeletų šaudymas, totalitarinė „filosofija“ – „tas, kursai atrodo kaip priešas, yra priešas. Tas, kursai neatrodo kaip priešas, yra persirengęs priešas“ (1, p. 25), absurdžios teismo scenos – barzdos deginimas kartu su ščimininku, barzdos plauko, kaip rasinės kilmės, tyrinėjimas per mikroskopą ir plauko sušaudymas), kurie šiurpius istorijos faktus pateikia jau ne tragiškai, tik su šiurpaus komizmo, absurdo atspalviu. Ši kartą *Kiekvienis* jau sąmoningai nesileidžia sugundomas – atsiranda identiteto užuomazgos.

VI scena – trečiasis bandymas sugundytį *Kiekvienį*. Gundytojas jau su *Dvišakabarzdžio* vado kauke, įkūnijančia sovietinio totalitarizmo schemą, žaidžiama sovietinio laikmečio stereotipais. *Kiekvienio*, griežtai pasipriešinusio paklustyti *Vado* ideologijoms, laukia stereotipiška bausmė – jis ištremiamas „Šiaurėn“. *Kiekvienio* tėvai ir *Onytė* prisitaikėliai pasidavę gundymams, tik *Vadui* jie visai ne reikalingi. Jis dar bando savo galią siūlydamas *Kiekvieniui* Krymo krašto smėlio malonumus, American Express kortelę, moteris už vieną ištartą „Taip“. Tik *Kiekvienis* jau išmokęs pasakyti „Ne!“

Melodramatiška dramos atomazga – viskas, kas lieka *Kiekvieniui*, yra šis „Ne!“, tačiau ar jis prasmingas? Personožas kreipiasi patvirtinimo į Dievą, bet šis tyli. *Kiekvienis* pasensta ir miršta vienas, turėdamas tik „Ne!“ ir savo barzdą.

Užsklandoje – du epizodai: *Gilette* skustuvų reklama, kaip nuoroda į „gundymų“ tēstinumą, tik naujieji stabai dar galingesni, ir pavėluotas Dievo atsakymas *Kiekvieniui* – iš dangaus leidžiasi angelai.

Barzda – absurdo teatro bandymai lietuvių literatūroje. Nors jos konceptai atskleidžia tragiską bendražmogišką (ir tautinę) istorinę patirtį ir egzistencialistinę pasaulyo gnuždomo *absurdo žmogaus* idėją, tačiau čia nėra vietos tragedijai – jis įvelkamas į groteskiškas, ironiškas konceptų raiškos formas. Kaip ir absurdo dramaturgai, Landsbergis

renkasi personažų nuasmeninimo, daiktų sureikšminimo konceptus. (Anti-) dramai simptomika ir pabaiga – tam, kas vyksta, nėra pradžios nei galio, nėra vilties, kad bus kitaip, *Gilette* reklamos – nuoroda į amžiną tēstinumą. Postmodernizmo strategijas tekste atspindi ta pati ironiška, žaisminga problemos traktuotė, parodijinis didžiųjų naratyvų traktavimas (nėra hierarchijos, nėra autoritetų), postmoderni intertekstinė kūrinio heteroglosija.

Vienas iš šio transkultūrinio polilogo balsų čia prikluso ir tautosakai. Jis pasireiškia kaip paslėptas, aliuzinis intertekstas loginiame/idėjiniame ir kompoziciniame teksto lygmenyse. Personažo gundymų ir sąmoningėjimo kelią galima būtų traktuoti kaip iniciacijos ritualo pakartojimą. Kaip stebuklinių pasakų (kurios ir yra tam tikros minėtų apeigų projekcijos) herojus, taip ir Landsbergio dramos žmogus turi išlaikyti tris išbandymus, kad pasiekštų dvasinę brandą, kad taptų tikra asmenybe, vyru. Išbandymai išlaikyti, branda palaiapsniui pasiekti – *Kiekvienis*, dramos pradžioje buvęs tarsi tradicinis pasakos Kvailys, visų apgaudinėjamas ir stumdomas, dvejojantis ir negalintis apsispręsti, plaukiantis pasrovui, pabaigoje, kaip ir jo pasakiškasis prototipas, jau ryžtingai pasako „Ne“, t.y. tampa asmenybe. Tačiau antagonistai čia – nūdienos stabai, išbandoma ne fiziškai ar gudrumu, o autoritarinėmis ideologijomis. Šiuolaikinis pašaulis negarantuoja laimingos pabaigos – herojus miršta. Dramaže akivaizdūs egzistencializmo konceptai – sartriška individu laisvė priimti sprendimus ir tendencinga pabaiga – kūrinys baigiasi personažo mirtimi.

Landsbergio kūrybos bei liaudiškosios tradicijos simbiozės ženklus galima fiksuoti ir kituose jo tekstuose, kur jie mažiau ryškūs, tačiau atsekami. Jo romaną *Kelionė*, kaip ir *Barzdą*, galima apibrėžti savotiška individu iniciacijos ritualo, kelionės į savęs pažinimą, raiška. Ir čia herojus išbandomas ideologijomis, pamažu brėsta kaip asmenybė ir galiausiai suvokia savajį aš. Tai dvasinė iniciacija. Panašias idėjas suponoja kone visi jo kūriniai (tai vienas iš beveik visus juos vienijančių bruožų), pavyzdžiui, novelės (*Duetas moters balsui ir smuikui Venecijoje*, *Senjora su katėm*, *Dainos gimimas*, kur personažas minėto praregėjimo akimirką užtraukia liaudies dainą, t.y. prasiveržia tikroji jo esmė) ir kt. Kartojama ta pati kompozicinė struktūra: pasitelkiamas kelionės motyvas, t.y. pakeičiamas erdvė – abejojantis herojus palieka namus ir patenka į svetimą erdvę (pasakų miško atitinkmuo), ten personažas išbandomas ir pasieka praregėjimą, suvokimą, t.y. išgyvena dvasinę iniciaciją. Tokia fizinė emigracija tampa viena iš subjekto dvasinės iniciacijos sąlygų.

Ištyrus Algirdo Landsbergio kūrybą ir jos literatūrinius/kultūrinius kontekstus sąsajų su liaudiškuoju paveldu aspektu, galima daryti tokias išvadas:

1. A. Landsbergio kūrybai, kaip ir visai XX a. literatūrai, būdingas simbiotinis ryšys su liaudiškaja (tautosakine,

folklorine) kultūra. Ypač tai akivaizdu žvelgiant į išeiviškają ir Rytų Europos literatūrą, kur tautosaka tampa natūraliu literatūros segmentu. Tapačios tendencijos Landsbergio tekstuose leidžia teigti, jog minėti literatūriniai kontekstai ir buvo jam reikšmingiausi.

2. A. Landsbergio kūrybai būdinga ekologinė estetika – ypatingo dėmesio ir prioritetinio vertybinių statuso tautosakinei kultūrai suteikimas.

3. A. Landsbergio meniniuose tekstuose tautosakinės/liaudiškosios tradicijos apraiškos iškyla tam tikrais ženklais – išoriškai akivaizdžiai: kaip siužetinės sasajos; liaudiškosios kultūros, jos estetikos, vertybų tematizavimas, akcentavimas; aiškūs intertekstai: tautosakinių tekstų (dainų, pasakos ir t.t.) citatos, parafrazės, motyvai ir t.t.; ir numanomais, sąlyginiais, asociatyviais, reikalaujančiais adresato bendradarbiavimo juos ižvelgiant ir dešifruojant: intertekstualūs, tačiau itin minimalistiniai, polisemantiniai įvaizdžiai; kompozicinės, struktūrinės sasajos; loginio (idėjiniu) teksto lygmens konceptai, sietini su folklorine estetika, pasaulėvoka, o per ją ir su dar ankstyvesnėmis kultūros bei mąstymo formomis ir t.t. Raiškos formas koordinuoja ir orientacija į tam tikrų XX a. literatūros reiškinių (neoavangardizmo, klasikinio/aukštojo modernizmo bei postmodernizmo) estetiką.

LITERATŪRA

- LANDSBERGIS, A. Barzda. Iš: LANDSBERGIS, A. *Trys dramos*. Chicago: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1980, p. 8–46.
- LANDSBERGIS, A. Dirvonuojantys plotai ir lietuvių literatūra. Iš: *Žvilgsniai*, 1948, Nr. 4, p. 46–55.
- LANDSBERGIS, A. Ekologinė estetika Rytų Europos raštijoje. Iš: *Metmenys*, 1973, Nr. 25, p.143–154.
- LANDSBERGIS, A. Paskutinis piknikas. Iš: LANDSBERGIS, A. *Trys dramos*. Chicago: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1980, p. 47–147.
- LANDSBERGIS, A. *Vaikai gintaro rūmuose*. Chicago: Ateities literatūros fondas, 1985.
- БАРТ, Р. Смерть автора. Iš: Барт, Р. *Избранные работы: Семиотика. Поэтика*. Москва, 1994, с. 384–391.
- GENETTE, G. *Palimpsestes: La littérature au second degré*. Paris, 1982, p. 467.
- KAVOLIS, V. Nužemintųjų generacija. Iš: KAVOLIS, V. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994, p. 63–120.
- KAVOLIS, V. *Vyrų ir moterys lietuvių kultūroje*. Vilnius: Lietuvių kultūros in-tas, 1992.
- KUIZINIENĖ, D. Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 metais: Rašytojų draugijos veikla, kultūrinė spauda, literatūros debiutai. Vilnius: Versus Aureus, 2003, p. 518.
- Literatūros lankai*, 1952, Nr. 1.
- МАНЬКОВСКАЯ, Н. Б. *Эстетика постмодернизма*. Санкт-Петербург: Алтей, 2000, с. 347.
- OSTRAUSKAS, K. Ketvirtoji sieną: Kūryba – kritika; Kritika – kūryba. Chicago: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1996, p. 192.
- WYMAN, M. Cultures in Exile. Iš: WYMAN, M. *Europe's Displaced Persons*, 1945–1951. Philadelphia, 1989, p. 156–177.

The dialogue between Algirdas Landsbergis' literary works and folk culture

Ingrida RUCHLEVICIENE

In the history of Lithuanian literature Algirdas Landsbergis (1924-2004) emerges as a productive Lithuanian playwright, writer, essayist, and literary and theatre critic in exile.

Creative works of Landsbergis are heterogeneous, intertextual, and polyphonic. One of the leitmotiv "voices" of his creative output consists of signs of folk culture that are captured in his texts. Symbiotic relations between his creative work and folk heritage are detectable in his works through a number of indicators that can be classed as obvious and implicit. The obvious ones are: the plot coherence; subjects that are to do with folk culture, engage with folk aesthetics and emphasize folk values; clear inter-texts such as quotations, paraphrases, and motifs of folklore texts (songs, tales, etc.). The implicit indicators are associative and conditional and require the involvement of the reader when envisaging and decoding them. They can be intertextual, albeit very minimalist and polysemic images; compositional and structural associations; and logical (ideological) concepts of the text that are associated with folklore aesthetics and folk world-outlook that reach out to even more ancient cultures and forms of thought. Means of expression in his work are also related to his affinity with the aesthetics of some literary phenomena of the 20th century such as neo-avant-gardism, classical or high modernism and postmodernism all of which are interested in folkloric refection.

His special status as a writer, that is the status of a writer in exile, should also be seen as a pre-condition for a more intense creative relationship with national folklore and the old folk tradition. This can be said about all the artists in exile of the time, because the national folklore in their work symbolized their independent, ideology- and civilization-free creativity and became a guarantee of their national identity and arguable inner stability.

Although Landsbergis' creative personality developed under the influence of Western, that is American culture and literature (he left Lithuania in 1944, when he was very young), Eastern European literature which he studied intensely as a literary critic had a big influence on him as a writer. It represented his respectful yet natural relationship with folklore and the folk tradition. It not only influenced Landsbergis personally, but also served as a cultural-literary context that gave birth to other identical tendencies in his writings. Eastern European literature and Landsbergis' work are united by the same *ecological aesthetics*. According to Landsbergis, it is folklore and folk traditions that save contemporary Eastern European art from absolute burn-out, dissolution, and destruction, "from verbal tiredness, from that hate of the word that sometimes breaks-forth in Western avant-garde". This kind of *ecological aesthetics* manifests itself in Landsbergis' plays *Paskutinis piknikas* (*Last Picnic*), *Vaikai gintaro rūmuose* (*Children in the Amber Palace*), *Barzda* (*Beard*) and in his prose texts, the romance *Kelionė* (*Voyage*) and in his novels, where they are expressed in more conditional, associative form.

el. p. ingrida.ruchleviciene@gmail.com

Gauta 2005-06-23, įteikta spaudai 2007-12-12

Folklorinės bei mitologinės reminiscencijos Prospero Mérimée novelėje „Lokys“¹

Marija ZAVJALOVA

Lokys: *Kai kuri nors pirma pasitaikiusi karalaite mane pamils ir pabučiuos, aš iškart pavirsiu lokiu ir pabėgsiu į savo gimtuosius kalnus.*

Šeimininkė: *Dieve mano, kaip tatai liūdna!*

Šeimininkas: *Va tai tau! Vėl nej tikau... Kodėl gi?*

Šeimininkė: *O apie karalaite jūs nepagalvojote?*

Jevgenijus Švarcas „Nepaprastas stebuklas“.

Autorinį kūrinį vertindami per liaudies kultūros prizmę mes neišvengiamai susiduriame su problema, kaip atskirti rašytojo meninę išmonę, jo vaizduotės žaismą nuo tam tikros archetipinės tikrovės, šiaip jau glūdinčios po bet kokios fantazijos pamatais. Mérimée novelė „Lokys“ kaip tik priklauso tokiem kūriniams, kuriuose fantazija, žaismas (su geroka dalimi ironijos) ir folkloras persipynę į neišardomą visumą. Folklorinis bei mitologinis kūrinio pamatas akivaizdus. Neabejotina, kad autorius sąmoningai siekė panaudoti jam žinomus duomenis iš lietuvių liaudies tradicijos (žr. apie tai nuodugnus tyrinėjimus: Urbšienė-Mašiotaitė 1930; Venclova 1969; Nastopka 1998). Tačiau ne mažiau įdomu ir tai, kas, galimas daiktas, liko už rašytojo racionalaus suvokiimo ribos, bet vienaip ar kitaip atispindėjo kūrinyje – kai kas, matyt, autoriaus intuicijos dėka, kai kas, galbūt, nesąmoningų archetipų lygmeniu.

Žinoma, kad Mérimée domėjosi liaudies tradicijomis, ypač necivilizuotų „laukinių“ tautų, kuriose jis tikėjosi aptikti „grynos“ žmogiškos prigimties pavyzdžių. Novelėje „Lokys“ rašytojas irgi įkūnijo nuolatinis savo „natūralaus“ žmogaus, tikrosios žmogaus prigimties ieškojimus. Nenuostabu, kad savo ieškojimų vieta jis pasirinko Lietuvą – tolimą ir ne suprantamą jam Europos pakraštį su išlikusia sena

kalba bei savitais tikėjimais. Nenuostabu ir tai, kad pagrindinis novelės veikėjas yra lokys – daugelyje pa-saulio tradicijų ryškus folklorinis bei mitologinis personažas. Novelės fabula bei pagrindinė idėja atrodo paprasta ir lengvai perregima: „laukiniam“, „barbariškam“ kraštui su stipriomis pagoniškomis tradicijomis bei pirmykste gamta priešpriešinamas civilizuotas krikščioniškas bei mokslo pasaulis, kuriam atstovauja profesorius kalbininkas ir kartu pastorius, atvykės jo „apšvesti“, t.y. mirštančiai kalbai duoti raštą, o tamsiai liaudžiai – Dievo Žodij. Novelės serdis, kaip ir kitų Mérimée kūrinių, – dvilypė žmogaus prigimtis, kurioje pirmapradis laukiniškumas grumiasi su civilizuotumu, instinctai bei jausmai – su logika bei protu, „žvériška“ prigimtis – su žmogiškaja. Šiuo atveju grafo Mykolo Šemetos figūra įkūnija pagoniškąjį Lietuvą, o profesoriaus Wittenbacho figūra – krikščioniškuosis Vakarus. Tyrinėtojai (Nastopka 1998) pabrėžia, kad opozicija „laukinis“ – „civilizuotas“ novelėje turi ne tik bendrą kultūrinį bei konfesinį, bet ir lingvistinį aspektą: kalbos (arba rašto) neturėjimas vs. literatūra, kalbotyra, išsilavinimas. Šią priešpriešą galima ižvelgti net pagrindinių veikėjų varduose: profesoriaus Wittenbacho pardėje ataidi tokios leksemos kaip vo. *wittern* „uos-ti, justi“, *Witterung* „uoslė, jutimas, jautumas“ (plg. sen.vok.aukšt. *wiʒʒan*, go. *witan* „žinoti“, ang. *wit* „protas, sąmojus“, sen. ind. *vid-* „žinojimas“) ir *Bach* „upelis (versmė, šaltinis)“, todėl ją būtų galima interpretuoti kaip „žinojimo, žinių versmė“ ar „šaltinis“. Tuo tarpu grafo Šemetos pavardė mena leksemas bendra reikšme „neaiškūs garsai, neriski kalba, šnabždesys“: plg. lie. *šemēti* „šiugzdėti, šlamėti, šnarėti“, *šamatūoti* „plepēti“, *šamatà* „kas niekus šneka, šamatuoja“, *šamatākas* „plepys, pagyrūnas“ (LKŽ XV, 630, 498, 497), ru. *шамать* „šnarėti, šiugzdėti“,

„*шамашуримъ „шнабžдёти“, шамаша „пле́пыс, мелаги́с“, шамашумъ „шнабžдёти, пле́пёти*“ (Фасмер IV, 402–403).²

Taigi Žemaitija su jos „nykstančia“ kalba ir beraščiais gyventojais statoma į vieną polių, o išsilavinusi Europa, siekianti duoti jai Tikėjimą ir Žodį (t.y. Evangeliją vietas kalba) – į kitą. Tai, kaip vyksta kultūrų sąveika, galima stebeti ir vieno žmogaus – pagrindinio novelės veikėjo Mykolo Šemetos – vidinės dramos pavyzdžiu: tame nuolat grumiasi civilizacija ir laukinumas. Šioje įtemptoje vidinėje kovoje „žvériškoji“ prigimtis galiausiai paima viršu, ir jos auka tampa nekalta mergaitė, įkūnijanti išsilavinusią aukštuomenę („lietuviškoji mūza“), o sukrėstas profesorius grįžta į savo pasaulį, stengdamasis paaiškinti įvykius jam būdingu logišku būdu – per žvėries vardo etimologiją.

Bet ar tikrai šiame siužete viskas taip vienareikšmiai paprasta? Kodėl vis dėlto Mérimee pasirinko Lietuvą, nors lokio kultas buvo žinomas visoje Europoje ir ne tik joje? Juk apie Lietuvą jo žinios buvo skurdžios, kur kas geriau jis pažinojo Lenkiją bei Rusiją, iš kur ir sėmėsi medžiagos novelei (iš Mickieviciaus bei Puškino kūrybos ir iš susirašinėjimo su Turgenevu). Kita vertus, kodėl rašytojas pasirinko būtent lokio įvaizdį, nors pirmu pagal populiarumą iš „pasivertėlių“ tradiciškai laikomas vilkas? Siekdamai atsakyti į šiuos bei kitus klausimus pirmiausia atkreipsime dėmesį į kai kuriuos netikslumus, neatitinkimus tikrovei, pastebėtus daugelio šio Mérimee kūrinio tyrinėtojų.

Visų pirma į akis krinta neatitikimas tarp istorinio laikmečio ir novelėje aprašomų realijų, ką nuodugnai išanalizavo rašytojo kūrybos tyrinėtojai (žr., pavyzdžiui, Venclova 1969). Mérimee prūsų kalbos egzistavimo laiką pratęsė daugiau nei 100 metų, nors tuo pat metu žemaičių kalbą, tebegyvuojančią ligi šiol, pavadino nykstančia. Mérimee taip pat mini nebūtas knygas bei leidinius. Neatitinka tikrovės ir novelėje vaizduojami socialiniai santykiai: po 1863 m. sukilimo (apie kurį Mérimee negalėjo nežinoti, nes po šio sukiliimo daug lietuvių emigravo į Prancūziją, ir esama liudijimų, kad su kai kuriais iš jų jis buvo pažistamas) lietuvių diduomenė negalėjo bendrauti su rusų generolais ir paprasčiausiai pakviesči juos pietų, kaip kad ir panelė Ivinska negalėjo linksmintis karininkų baliuje Vilniuje. Ne visai tikroviškai atrodo ir tai, kad grafas Šemeta vaizduojamas protestantu, nors Žemaitijoje protestantizmas nebuvo paplitęs, veikiau tai būtų aktualu Prūsijai, t.y. Mažajai Lietuvai (Nastopka

1998). Žinoma, kad Mérimee domėjos, kokių dar religijų, be katalikybės, esama Lietuvoje. Matyt, šiuo atveju grafas Šemeta autoriaus buvo sąmoningai „atverstas“ į kitą tikėjimą, skirtą nuo paplitusio, – tuo būdu jis atsiduria viename lygmeny su profesorium Wittenbachu, protestantiškosios Europos atstovu, kad šitaip dar labiau išryškėtų visi kiti jų skirtumai.

Gana daug neatitikimų Mérimee piešiamuose būties, ritualų bei folkloro paveiksluose. Kaip pažymi K. Nastopka, rašytojas spalvingai aprašo Lietuvos mišką – neįžengiamą girią, kurioje viešpatauja „žvérių karalystę“, tačiau tarp žvérių mini ir tuos, kurie seniai išnykę. Galimas daiktas, jis to griebesi siekdamas sukurti iškritusio iš laiko ir erdvės pirmynštės gamtos kampelio įspūdį. Koloritui pastiprinti Mérimee įveda burtininkės su gyvate aprašymą – tai labai vykės žingsnis, nes gyvačių kultas Lietuvoje iš tikrujų buvo itin populiarus ir išliko gana ilgą laiką. „Švelnūs“ santykiai su gyvatėmis Lietuvoje ne retenybė, nors neįmanoma įsivaizduoti, kad kas nors būtų kreipėsis į gyvatę pagonių griaustinio dievo Perkūno vardu. Kaip žinoma, griaustinio dievas ir gyvatė indoeuropiečių mitologijoje atstovauja dviems priešingiemis pradams – ar Mérimee, įnikej į mitologiją bei folklorą, galėjo to nežinoti? Galbūt šis nesutikimas turi pridėti siužetui dar daugiau paradokslumo, nors jis ir taip pasižymi laiką bei faktų sumaišymu ir priešybų sudūrimu. Realijų neišmanymu bei tradicijų sumaišymu, lietuvius lyg ir tapatinant su slavais, galima laikyti ir daugybę rusų kultūros faktų (sarafanas, žaidimas „Kvailelis“, šokis „Rusalka“). Nors tai jau atrodo pernelyg pritempta, kad būtų galima laikyti atsitiktinumu.

Julkos šokis novelėje turi lemiamą reikšmę: lyg ir turintis imituoti liaudies papročius, jis iš tikrujų skirtas grafui suvilioti ir pražudyti – praradęs protą bei savitvardą jis yra priverstas sekti paskui rusalką į „juodają pelkę“. Štai ką apie jį sako Julka: „Rusalka – tai vandens nimfa. Kiekvienoje iš šių pelkių su telkšančiais jose juodaisiais vandenimis, kurios puošia mūsų girias, gyvena rusalka. Siukštū neikite artyn! Nes iš vandens išnirs rusalka, dar gražesnė negu aš, jei tai įmanoma, ir nusivilks jus į gelmes, o ten tikriaujaisi jūs sukrimi...“ „Jisai, – pasakojo toliau panelė Ivinska, rodydama į grafą Šemetą, – jaunas žvejys, naivokas jaunuolis, patekės man į nagus, o aš, kad pasigardžiuočiau malonumu, užbursiu jį, šokdama aplinkui jį...“ (Mérimee 1998, 34). Taigi iš nekaltos aukos panelė Ivinska pavirsta į klasingą suviliotoją iš

ano pasaulio, siekiančią nusitempi paskui save grafa, kuris pats savo ruožtu atlieka nekaltos aukos vaidmenį, o baigiamuoju šokio akordu turėtū būti be klapo parkritęs grafo kūnas. Tačiau jis netikėtai pakeitė veiksmo eigą bei vaidmenis: iš aukos jis tampa nugalėtoju ir užvaldo klastingą koketę (t.y. bučiuoja ją). Be abejo, šis epizodas išspranašauja visą tolesnę šižeto raidą.

Mérimée kūrybos tyrinėtojos Clarise'os Requena'os nuomone, šis epizodas siejasi su Puškino poema „Rusalka“, kurią Mérimée, be abejo, žinijo (Requena 2000). Puškino „Rusalkos“ siužetas kitoks, tačiau vestvių motyvo esama, kuriame nekalta auka, be to, trokšta keršto (būtent suvilioti ir nusitempi į dugną išdavusį ją kunigaikštį). Kokią įtaką Mérimée padarė Puškino poema, neaišku, tačiau visiškai aišku, kad rašydamas novelę Mérimée domėjosi, kaip Lietuvoje vadinamos fējos, burtininkės ir ar esama ten rusalkų (tai akivaizdu iš jo susirašinėjimo su lenkų literatu Edmundu Chojeckiu – Venclova 1969, 76). Be abejo, rusalkos įvaizdis yra susijęs su tikėjimais demoniška, kenksminga (vyrams) moters prigimtimi. Reikšminga ir tai, kad rusalkomis, liaudies tikėjimu, tapdavo merginos, mirusios prieš sužadėtuves ar vestuves, taigi dar nepatyrusios susijungimo su vyriškuoju pradu ir todėl tebeturinčios nepaliestą, „tikrą“ moteriškąją esmę. Vadinas, rusalka vienomet yra ir auka, ir demoniška būtybė, pražudanti virus. Vyras (šiuo atveju – ir Puškino kunigaikštis, ir Mérimée Mykolas Šemeta) tampa moteriškos klastos, *a priori* priklaušančios anam pasauliui, auka.

Vestuvės – kaip priešingų pradų jungtis, vyro ir moters, šio ir ano pasaulių sajunga, kaip simbolinė mirtis ir prisikėlimas – Mérimée kūrinyje įgauna archetipinį, mitinį skambesį, ir lokio motyvas čia itin pritinka. Kaip žinoma, lokio kultas daugelyje tautų buvo susijęs su vaisingumo, gyvybės pratėsimo idėja, ir tai ryšku vestvių apeigose. Lietuvių apeiginėse vestvių dainose „meška“ dažnai vadintas piršlys ar net pati jaunoji, vestuvėse apsilankę svečiai persirengėliai dažnai pasirodydavo su meškos kaukėmis (Vėlius 1987, 102). Folklorinių duomenų apie tai daugiausia išliko Žemaitijoje: plg. vestuvinės dainos žemaitišką variantą *meška mamuzė kraitelj klojo* (Vėlius 1987, 59). Jaunavedžiams vaisingumui pakelti pirmą vestvių naktį patiekdavo keptus lokio arba ožio pautus (Repšienė 1997, 104). Dar XX a. viduryje Lietuvoje gimdyvę vadindavo meška (Gimbutienė 1989, 34). Gimdyvei po gimdymo pirmasyk einant

pirtin, ji būdavo pasitinkama šūksniais: *Meška ateina! Moterys, išeikite, nes meška ateina! Meška ateina, eikit iš pirties!* (LTR 780, Zarasų apyl., Žiukliškių km., užr. A. Mažiulis 1936 m.). Lokio įvaizdis turėjo aiškių seksualinių konotacijų ir Latvijoje: čia „esama daug tekštų iš nepadorių dainų skyriaus, kuriose juodo lokio nužudymo motyvas reiškia lytinis santykius, o *lācis* (lokys) tampa moters lytinį organų (ju) plaukuotosios dalies) ekvivalentu“ (Reidzanė 1992, 194). Taigi meška aiškiai simbolizuoją moterį, įkūnija moteriškajį pradą, motinystę. Pažymėtina, kad ir slavų tradicijoje išliko tikėjimų, liudijančių meškos ir gimdyvės tarpusavio ryšį: lokj manyta turint gydomosios galios, apsaugančios gimdyvę nuo burtų grėsmės; žinomas pasakų motyvas apie mešką, išauginusią vaikus, kuriais moteris buvo nėščia susitikimo su meška metu; tikėta, jog iš to, kaip elgiasi nėščios moters maitinama meška, galima spręsti apie vaiko lytį (Иванов, Топоров 1965, 160). Tačiau pastarieji duomenys teliudija kitados gyvavusio meškos-gimdyvės kulto pėdsakus, tuo tarpu Lietuvoje jie akiavaizdesni.

Meškos-motinos kultą Lietuvoje patvirtina ir tie tautosakos duomenys, kuriuose meškos iščios prilyginamos žmogaus gyvenimui, o pati meška yra ne tik namų šeimininkės, bet ir pačių namų, krosnies, avilio metafora. Plg. patarlę: *Mirė meška, mesk šalin ir dūdas* (mirus žmonai, nutrūksta draugystė ir su jos giminėmis) (Balsys 2000, 87); mjsles: *Meška stovi, grobai kruta* (LMD I 723/121); *Meška tupi, viduriai (žarnos) kruta* (LTR 4513/21) = troba;³ *Guli meška negyva, viduriuose kruta* (LTR 4511/478) = pirtis; *Meška guli, meška tijo, meškos pilve jomarkas pyška* (LTR 1609/166) = avilys. Kaip kad meškos viduriai prilyginti žmonių (ar bičių) gyvenimui, kitos jos kūno dalyms savo ruožtu prilyginamos namo dalims: *Augulis ant augulio, augulis ant augulio, o ant augulių meška guli* (LMD I 733/40) = stogas; *Meškos nagas duonos praso* (LTR 1001/441-2); *Meškos kojos surakintos* (LTR 421/540-23) = namo sąsparos. Pažymėtina, kad rusų mīslėse namo metafora vietoj meškos dažnai eina jautis: *Стоит бычище, проклеваны бочица „Stovi jautis prakapotais šonais“* (Садовников 1901, № 17). Retais atvejais greta jaučio rusų mīslėse sutinkama ir lokio metafora, plg.: *Медвежий глаз в избе „Lokio akis troboje“; Медвежий глаз на полке лежим „Lokio akis ant lentynos guli“; Бык в хлеве, рога в стene „Jautis tvarte, ragai sienoje“* (Садовников 1901, № 36г, 36д, 37). Tačiau čia lokys

(jautis) mena tik šakelę, kuri su visa troba bei žmogaus gyvenimu teturi netiesioginį ryšį.

Dažniau rusų mišlėse lokys prilyginamas kai kuriems ūkio objektams, ir tokiu atveju jos yra analogiškos lietuviškosioms, plg.: *Dvi meškytės susipjovė, balti kraujai bėga* (LTR 323/192-7); *Bėga meška maura dama, baltas pusnis (sniegą) pustydama* (LTR 5247/167); *В темной избе медведь ревет „Tamsioje troboje меška mauroja“* (Садовников 1901, № 1094) = girnos; *Медведь стоит, а уши пляшут „Меška stovi, o ausys šoka“* (Садовников 1901, № 1112) = grūstuvė; *Meškos papai (nagai, subinė) taukuoti* (LTR 366/158-51; 1039/1188; 784/36) = kaušas; *Meškos snukis (kūnas) taukuotas* (LTR 2078/85; 1912/15-8) = svirtis; *Meška senyn, nagai aštryn* (LTR 4527 56/8) = šluota; *Медвежья лана в избе „Меškos letena troboje“* (Садовников 1901, № 318) = skujinė (krosnies šluota).

Tęsiant meškos/lokio tapatinimą su aplinkos objektais, būdingesnį lietuvių tradicijai, galima prisi minti lokio pavadinimo kai kuriose indoeuropiečių kalbose etimologija, grindžiamą kailio semantika (žr. Топоров 1986, 220) ir galiausiai susijusią su sąvokų kompleksu, priklausančiu šaknai ide. *uel-, tarp kurių vedinių ir hetitų *hulana-* „vilna“, *hulaleššar* „apvalkalas, akiratis, horizontas“ (Иванов, Топоров 1974, 50–52). Taigi kailio semantika, sudaranti pagrindinį reikšmės „lokys“ komponentą, turi ryšį ir su globalia visa ko gyva talpa – su tam tikru apvalkalu, kurio viduje užsimezga gyvybė. Tai gali pasireikšti ir kaip moters gimda, ir kaip visas pasaulis (plg. Grižulo ratų žvaigždyno paplitusį pavadinimą „Didžioji lokė“ ir susijusius su juo tikėjimus). Lietuvių tautosakoje irgi esama į dangų perkeltos meškos vaizdinio, plg. mišlė: *Vidury dvaro meška kabø* (LTR 5304/236) = saulė arba ménulis. Pažymétina, kad slavų tradicijoje lokiui paprastai prilyginamas ménulis (o ne saulė), kas galbūt mena lokio ryšį su anuo pasauliu, plg. ménilio pavadinimą „lokio saulutė“ (Иванов, Топоров 1965, 164), mišlė: *Девка коровку доит, а медведь в подворотню глядит* „Merga karvę melžia, o lokys pro vartus žiūri“ = ménulis (Садовников 1901, № 1833) arba rusų užkalbėjimą, kuriame podraug su lokiu pasirodo ménulis bei numirėlis: *Месяц в небе, медведь в лесу, мертвец в гробу; когда эти три брата сойдутся вместе, тогда пусты болят зубы у раба (имя рек)* „Ménuo danguje, lokys miške, numirėlis karste; kai šie trys broliai susieis, tada tegu

skauda [Dievo] tarno (vardas) dantys“ (Майков 1994, № 75).

Grįžtant prie lokio įvaizdžio kaip žmogaus namų metaforos, verta ypač pabrėžti lokio ryšį su židiniu, krosmimi, ugnimi. Lietuvoje „meška“ vadintas gulščias dūmtakis nuo krosnies į kaminą; taip pat žabų kūlys, varto jamas plūkiant krosnį (LKŽ VIII, 86, 87). Plg. mišles, kuriose per meškos metaforą užmenama krosnis, ugniaivietė: *Meška šakaliuota* = krosnis (Lipskis 2002, 59);⁴ *Kur tupėjo meška, liko vieta juoda* = ugniaivietė (Lipskis 2002, 122). Pastarajame pavyzdyje meška tiesiog asocijuojama su ugnimi, dar plg. tikėjimus, kad „jei sodyboje pamatai meška, ji kada nors degs“ (Vėlius 1987, 104), arba „jeigu sapne matysi lokį (mešką), toje vietoje, kur matei, bus gaisras“ (Elisonas 1932, Nr. 2556). Taigi lokys prilyginamas ir pačiam žmogui, pramotei, gyvybę gimdančioms iščioms, ir gyvybę saugančiam židiniui, namams. Lokys taip pat yra namų turto, pritekliaus, gerovės simbolis. Lietuvoje būta papročio apvesti aplink namus lokį, kad juose klestetų gerovė; į naują trobą įvesdavo lokį, sakydavo, kad naujas gryčias seniau šventindavo meškos; lokys buvo gerovės garantas, plg. posakį: *Ramiai gyvena, kaip meškos ausyje* (Vėlius 1987, 103-104). Meškos ausis kaip turtų šaltinis pasirodo ir populiarijoje pasakoje apie nemylimą podukrą, kuri atsidūrė gироje lokio būste ir kurią tasai apdovanojo dovanomis, pasipylusiomis iš jo ausies (AT 480).

Tokio siužeto pasakos, žinomas ne vienoje tradicijoje, Lietuvoje yra itin paplitusios. Tačiau čia mes jau susiduriame su priešinga lokio apraiška: su jo priklausymu kitam pasauliui, giriai, žvérių karalystei. Pagal tradicinę siužeto eigą podukra, piktos pamotės išvaryta girion tikrai pražūčiai, patenka pas mešką, kuri jai liepia užkurti krosnį, išvirti košę, pamelžti mešką (!) ir užlieti košę pienu. Toliau siužete pasirodo pelė, kuri prašo merginos duoti jai šiek tiek košės, bet meška podukrai tai daryti uždraudžia. Podukra slapta papeni pelę, ir ta pažada jai padėti. Meška liepia podukrai gultis ant priekrosnio ir, jai pašaukus, atsiliepti, tačiau pelė pataria pasislėpti po priekrosniu. Meška pašaukia podukrą ir sviedžia nuo krosnies akmenį, ketindama podukrą užmušti, bet už ją atsiliepia pelę, todėl podukra lieka gyva. Tada meška prašo podukros paieškoti jai galvą, ir ausyje ji randa karietą su septyniais arkliais, kuria išvyksta namo (LMD I 840/10). Pasaka vadinasi „Ragana meška“⁵ ir kalba, be abejo, apie „mešką-moterį“. Siužeto detales: trobelė, krosnis, pienas, ausis su turtais mena

meškos-pramotės idėją, nors guria ir kenksminga meškos prigimtis (ji juk ketina podukrą užmušti) sieja ją su anuo pasauliu.

Šiame siužete nėra seksualinių konotacijų, bet jos atsiranda kitame labai paplitusiame siužete apie lokio pagrobą moterį ir sugyvenimą su ja vaiko – pusiau žmogaus, pusiau lokio (lietuvių tradicijoje jo lokiškos prigimties ženklu vėlgi eina ausis, ką liudija ir pats jo vardas *Meškausis*), pasižyminčio nepaprasta galia ir tolesnėje siužeto eigoje pasireiškiančio kaip kultūrinis herojus. Šiuo atveju akivaizdus lokio vaidmens ir kartu lyties pasikeitimas: dabar jis veikia ne kaip pramotė gimdytoja bei židinio saugotoja, o kaip jaunikis, vyras, vaisintojas bei miško šeimininkas (nors esama varianto, kuriamе meška pagrobia kunigą ir sugyvena su juo vaiką [LTR 768/428, 429], vis dėlto siužetas apie lokio pagrobą moterį neabejotinai populiarnesnis). Jo funkcija šiuo atveju – tik pradėti nepaprastą žmogų, po to jis paprastai užmušamas (ir padaro tai jo paties sūnus, pranokstantis tėvą ir jėga, ir kitomis savybėmis). Siužeto detalės (lokys papras tai gyvena oloje, užverstoje akmeniu, o moteris, tapusi jo žmona, nuo jo pabėga perplaukusi upę, valtini arba žvejų padedama) liudija chtonišką lokio prigimtį ir tuo priešpriešina jį žmonių pasauliui.

Čia tiktu prisiminti lokio tapatinimą su miškiniu, velniu ir Velesu – griaustinio dievo priešininku, paliudytą slavų ir baltų tradicijose (apie tai žr.: Воронин 1960; Иванов, Топоров 1965; 1974; Успенский 1982). V. Ivanovas ir V. Toporovas tokį tapatinimą susieja su jau minėta lokio pavadinimo per „kailį“ etimologija. Su šiuo konceptu susijusios savokos – plaukai, galvijai, vandenys (vilkys), valdžia – mena griaustinio dievo priešininką, galvijų ir apatinio pasaulio valdovą. Toks lokio vaidmuo, matyt, atsispindi ir minėtose pasakose: pasakoje apie podukrą jo oponentu eina pelė, kuri, kaip parodė V. Toporovas, yra vienas iš griaustinio dievo vaikų, už bausmę paverstę chtoniniai personažai, įsikūnijimų (MHM 1997, II, 190); pasakoje apie sugyvenimą su moterimi lokys gyvena už upęs, oloje, kurią, pagrobęs moterį, užverčia akmeniu (plg. galvijų bandos slėpimo oloje motyvą). Lietuvių tradicijoje chtonišką lokio prigimtį patvirtina ir jo izofunkcionalumas su velniu: kai kuriuose siužetuose jie tarpusavy sukeičiami. Nors esama ir tikėjimų apie tai, kad lokys atbaido velnią.

Lokio chtoniška prigimtis ryškiai atsispindi ir sakmėse apie jo kilmę: arklininkai (variantuose: artojas, žydas, muzikantas) nutarė išgąsdinti praeivius, pasi-

slėpdami po tiltu (var.: šalikelėj, už krūmų, už akmens), ir apsigaubė išverstais kailiniai; per tiltą éjo Kristus su savo mokiniais, arklininkai išlindo iš patiltės ir émė šleivoti kaip lokiai; Kristus pasakė, kad jie ir būtų lokiai; pavirtę lokiai, arklininkai išbėgo į griarią (LTR 1118/79; 989/15; 1405/165).

Inversiška lokio apraiška sutinkama tose sakmėse, kur jis prilyginamas kunigui ar net Dievui: *Žiemos laike per miškus (apie Gruzdžius) važiavo žmogus. Mešką užpuolė vilkai. Meška išoko pas žmogų į roges. Arklys bėgt, kiek galėdamas, o vilkai vejas. Žmogus iškrito iš rogių. Tas žmogus, eidamas paskui savo keliu, sutiko žydą ir klausia, ar nesutiko ko bevažiuojant. – „Ui, jūsų kunigas, su meškom apsilirkęs, vazoj, o tie avinukai paskui jam tutų tutais bėga“...* (var.: meška stveriasi kryžiaus ir jį išrauna... atvažiavo meška su kryžium į kaimą, o bobos pagalvojo, kad tai Dievas, ir pradėjo prašyti palaiminimo) (LMD I 483/6).

Taigi lokys tuo pat metu pasireiškia ir kaip chtoniškas, ir kaip dieviškas personažas, lemiantis tiek mirtį, tiek gerovę, įkūnijantis kartu ir pramotę židinio saugotoją, ir miško bei apatinio pasaulio šeimininką, griaustinio dievo priešininką. Toks dualizmas atsispindi ir senuosiuose su lokiu susijusiuose kultuose, jo šaknų, matyt, reikia ieškoti archajiniuose religiniuose tikėjimuose. Baltų senovės tyrinėtoja M. Gimbutienė baltų dievų panteone išskiria du lygmenis: indoeuropietiškajį (kuriam atstovauja pirmiausia dangaus dievai, tarp jų griaustinio dievas) ir senosios Europos (priešindoeuropietiškajį), susijusį su žemės kultu bei matriarchatu, tarp kurio dievų pirmą vietą užima deivė pramotė. Lietuvių mitologijoje pastarają įkūnijanti Laima, nuo kurios priklausė ilgas ir laimingas gyvenimas ir kuri dažnai buvo vaizduojama meškos pavidalu (Gimbutienė 1985, 155). Podraug būta miško deivės Medeinos, miško šeimininkės, irgi turėjusios meškos pavidalą (Dundulienė 1990, 115). M. Gimbutienės duomenimis, „Meška, kaip motinystės simbolis, gerai žinoma iš V tūkstantmečio pr. Kr. skulptūrų. [...] Folklore užsi-konservavę daug informacijos apie anksčiau gyvavusią mešką ainę ir mešką motiną, duodančią naują gyvybę“ (Gimbutienė 1996, 179). Išeina, kad meška kaip tik savo moteriškaja lytimi atstovauja archajiskiausiam Europos kultūros klodui. O lokio priešpriešinimas žmonių pasauliui bei priskyrimas prie chtoniškųjų personažų, matyt, yra velyvesnis.

Grįžtant prie Žemaitijos, verta pažymėti, kad būtent čia lokio kultas buvo ypač populiarus. Meška

laikyta Žemaitijos pramote; Žemaitijos herbe, žinomame nuo XV a., pavaizduota ant užpakalinių kojų stovinti juoda meška. Žinios apie šio herbo kilmę gana miglotos. Lietuvių heraldikos tyrinėtojas E. Rimša rašo: „Manoma, kad Žemaitijos herbo ištakos susijusios su legendine Lietuvos kunigaikščių romėniškosios kilmės teorija. Pagal ją viena iš Italijos į Lietuvą atsikėlusį giminį buvo vadinama Ursinais (lot. ursus – meška). Jeigu taip, tai viena šioje versijoje neaišku, ar romėniškosios kilmės teorija pasakino šio herbo atsiradimą ir įsitvirtinimą Žemaičių žemėje, ar Žemaitijoje iki tol naudotas meškos simbolis Lietuvos metraštininkų buvo gudriai įpinatas į legendinį pasakojimą“ (Rimša 1998).

Įdomu, kad panašų klausimą mums kelia ir Mérimée novelė. Yra žinoma, kad netrukus po novelės paskelbimo paaiškėjo, kad Lietuvoje iš tikrujų gyvena kažkokie Šemetos, savo giminės istorijoje turintys liūdną epizodą, susijusį su lokiu: vienas iš Šemetų savo namuose esą laikęs lokį, kuris kartą išgąsdinęs jo nėščią žmoną, ir todėl jiems gimės nenormalus kūdikis. Mérimée pradžioj buvo kaltinamas novelėje pavaizdavęs tikrą šeimą, savaip perkeitęs jos istoriją, nors iš Mérimée laiškų paaiškėja, kad apie esamu laiku gyvenusią šeimą tokia pavarde jis nežinojęs ir prašęs jam atleisti už tai, kad „padarė gėdą“ dorai giminėi (Venclova 1969, 78). Iš tikrujų niekas ir negalvojo įsižeisti, o istorija apie lokį tikrųjų Šemetų buvo išdidžiai priimta kaip šeimos padavimas. Kad pagrindas legendai atsirasti buvo novelė, akivaizdu, bet įsidėmėtina tai, jog istorija buvo priimta labai noriai.

Žemaitiją autorius iš tikrujų pasirinko neatsitiktinai: būtent čia lokio kultas išliko savo pirmynkščiu pavidalu, ir daugelis pagoniškų papročių ilgą laiką leido laikyti ją „laukiniu“ kraštu, smarkiai atsilikusiu nuo civilizuoto pasaulio. Štai ką apie savo kelionę po Žemaitiją 1589 m. rašė Johannas Davidas Wundereris: „Toliau nuvykome į Žemaitiją per tankias ir nepapras-tai dideles girių, kuriose įvairiu metu šviesią dieną regimos baisingos vizijos ir šméklos. Mokslo vyrai mano, kad šitaip dedasi dėl to, jog ligi pat šiolei daugelis žmonių gyvena kaip žvėry, be tikėjimo ir religijos, ir ne tik garbina gyvulius bei kitas gyvačių baisenybes, bet dar ir dėl to, kad jie su velnio pagalba pasiverčia vilkais ar meškomis, taigi šétonas, kaip matome, pas juos tebeturi didelę galią; jie tada visokiausiais pavida-lais pasirodo keleiviams, juos vilkais pasivertę gali užpulti ir sudraskyti“ (BRMŠ II, 637–639). Archeologinių kasinėjimų duomenimis, lietuvių kunigaikščiai

buvo laidojami kartu su lokio bei lūšies nagais – manysta, kad su jais velionis lengviau užlips stačiu kalnu į mirusiuju karalystę. Pragręžtų šerno arba meškos ilčių randama kasinėjant senuosius lietuvių kapinynus (Vélius 1987, 103). Visa tai neabejotinai liudija lokio kultą tarp senovės lietuvių buvus giliai įsišaknijusi.

Lietuva, lokio kulto požiūriu, žinoma, nėra unikali – žinomas jis ir kitose Europos kraštuose, ir Sibire, vis dėlto lietuvių tautosaka bei mitologija iš tikrujų išsaugojo daugybę archaiškų detalių, susijusių su lokio garbinimu. Kai kurie tyrinėtojai netgi mano, kad pasakos apie podukrą svečiuose pas mešką po visą slavų bei Šiaurės Europos arealą paplito iš baltų tradicijos: „V. E. Robertsas, mėgindamas nustatyti AT 480 tipo pasakos archetipo bei subtipų kilimo ir paplitimo arealus, teigia, kad pasaka ‘Podukra meškos trobelėje’ yra atsiradusi baltų kraštuose arba Rusijoje ir iš čia perėjusi į kitas šalis (W. E. Roberts. *The Tale of the Kind and the Unkind Girls*, Berlin, 1958, p. 149). [...] Gausūs pasakos ‘Podukra meškos trobelėje’ užrašymai rodo, kad ji lietuviuose iš visų pasakų apie nekaltai persekiojamą podukrą buvo viena populariausiai“ (Seselskytė 1985, 43). Tarp kita ko, A. Afanasjevo pasakų rinkinyje téra vienintelė pasa-ka, iš dalies atkartojanti ši siužetą (su tuo skirtumu, kad dvi merginas meška užmuša ir išciulpia jų kraują [!], o trečia, pelēs padedama, išsigelbsti), ir užrašyta ji Baltarusijoje (HPC 1957, № 557). V. Ivanovas ir V. Toporovas irgi pažymi, kad lokio kulto liekanų išli-ko daugiausia Baltarusijoje (Иванов, Топоров 1965, 161), o tai velgi paremia priešaidą apie baltišką įta-ką slavų tradicijai.

Grįžtant prie Mérimée novelės, reikia pabrėžti, kad, nepaisant daugybės aukščiau minėtų netikslumų, autorius genialiai pagavo lietuvių liaudies tradicijos esmę, pastebėjo svarbius jos bruožus bei ypatybes, o kai ką, matyt, tiesiog intuityviai nujautė. Tai pasireiš-kia ne tik pagrindiniame siužete, bet ir atskiruose epi-zoduose, kuriuose ataidi lietuvių mitologijos bei fol-kloro motyvai. Antai žaidimas su medaus puodyne,⁶ neabejotinai turintis aliuzijų į pagrindinio veikėjo pri-gimtį, lietuvių papročių kontekste įgauna papildomą prasmę: kaip kad pažymi K. Nastopka, medus nau-dojamas lietuvių vestuvių apeigose, nuotakai medumi patepamos lūpos ir užrišamos akys, užrištomis akimis ji vedinėjama prie visų namo durų, kurias turi ranka paliesti ir dešine koja pasibelsti. Tai susiję su tikėjimu, kad „jaunamartę iš tėvų namų išvilioja demoniškas bičių dievas Bubilas, besaikis vartotojas ir

smaguriautojas. Peržengdama savo būsimųjų namų slenkstį, jaunamartė išsprūsta iš Bubilo valdžios ir per-eina į bičių deivės Austėjos, gėrybių gamintojos ir saikingos šeimininkės, globą“ (Nastopka 1998, 60). Netgi veiksmo vietas pavadinimas *Medintiltai* mena aukščiau aptartas sakmes apie pasislėpusį po tiltu žmogų, Kristaus paverstą lokiu. Kraują geriančio lokio motyvas, taip pabrëžtinai apžaidžiamas Mérimée,⁷ be savo simbolinės reikšmės, turi dar ir paralelių lietuvių tautosakoje: esama sakmės, kurioje meška, norëdama žinoti, ką pjauti, klausia uodo, kieno kraujas skanesnis – žmonių ar gyvulių. ...*Uodas išragavo. Skaniausias artojo kraujas. Meška nuėjo ton vieton, kur buvo artojas, bet jau neberado. Dabar už tai meška viską ir pjauna, kad nežino, kieno kraujas gardesnis. Kad būtų radus žmogų tuo kartu, būtų vien žmones ir piovus* (LTR 1248/51). Pagal kitą sakmę, lokys miške pagavo moterį ir *pradėjo draskyti rūbus, radus papą, pradėjo ji žisti, net su kraujais. Boba ištraukė peilį ir nukovė mešką* (LTR 1438/328). Pagal liaudies tikėjimus, *meška žmonių nepjauna, o tik juos sugavus laižo su liežuviu. Bet meškų liežuvis yra toks smailas ir kietas, tai giliai poskūru įlenda ir taip su juo meška visq žmogaus kraują išciulpią* (LTR 1675/26). Šis tikėjimas tiesiog pažodžiu i kartoja Mérimée novelės pabaigą.

Įdomu, kad novelės tyrinėtojai lietuviai pagrindinio herojaus poelgį interpretuoja taip pat nevienareikšmisi, kaip nevienareikšmis yra jo provaizdis lietuvių folklore: „Kaip chtoniškas gyvūnas, lokys pasirodo pavasario ritualuose, kur jis pažadina ir apvainina žemę. Tautosakinio motyvo dviprasmiškumas – vienu sykiu tai ir žvérinis, ir kultūrinis herojus – leidžia dvejopai interpretuoti ir grafo Šemetos lokiškumą“ (Nastopka 1998, 56). „Gerdamas panelės Ivinskos kraują grafas lokys atlicka tą patį ritualą kaip ir vestuvių apeigų dalyviai, geriantys ‘marčios kraują’, kad būtų pratęsta giminė. Tai, kas profesoriaus dienoraštyje vertinama neigiamai, kaip žvérės pergalė priež žmogų, mitiniame kontekste įgyja teigiamą prasmę. Virsdamas lokiu, grafas tampa šventu gyvūnu. Prisiemės lokio lemtį, jis pradeda suprasti, kad greta Šventojo Rašto yra ir kitų šventų tekštų, kuriuos taip pat dera gerbti ir vertinti“ (Nastopka 1998, 57). Kaip matyti, tyrinėtojas postuluoja lietuvių pagonių archaijiskujų pažiūrą, pateisinusių kruvinąsių aukas, šventumą ir krikščioniškąją pasaulėžiūrą priešpriešina savo protėvių tikėjimams, linkdamas būtent juos laikyti teisingais. Mérimée kūrybos tyrinėtojai prancūzai pabrëžę jį buvus įsitikinusį, kad apjungti du žmogaus

pradus neįmanoma, ir bet kokie bandymai juos suartinti yra pasmerkti; pavyzdžiui: „‘Lokyje’ Gamtos ir Sąžinės pusiausvyra pasirodo neįmanoma. Žvėrys, ištremti pas žmones, žūna taip pat kaip ir žmonės, atėjė į girią... Bet koks bandymas suderinti gyvuliškajį gamtiškumą ir civilizaciją yra pažeidimas, dėl to jis yra pražūtingas, pasmerktas pralaimėti... Tikrasis ‘Lokio’ pesimizmas pasireiškia tuo, kad žmogus yra priverstas pasirinkti arba gyvybingas, bet pragaištingas jėgas, arba abejingą, bekrauję civilizaciją ir kad šių dvių polių sintezė tuo pat metu yra ir būtina, ir neįmanoma“ (Simonsen 1994, 95). Tuo tarpu lietuvių literatūrologai mano kitaip. Pasirinkimas, kuris tyrinėtojui prancūzui atrodo neįmanomas, lietuviui nesudaro jokios problemos, jis priskiria tokį pasirinkimą ir profesoriui Wittenbachui, ir pačiam Mérimée: „Pateikdamas savają *lokio* etimologiją profesorius Wittenbachas ne tik įmena grafo istorijos mislę kaip Edipas, kurio vaidmens jis nenorejo prisiiinti, bet tam tikra prasme pats tampa vaidilučiu – lietuvių bardu. Ši vaidmenį, nerasdamas geresnio lietuviško atitinkmens žodžiui ‘profesorius’, Wittenbachui priskiria grafas. Prosperas Mérimée pateikia abu požiūrius – krikščioniškajį ir pagoniškajį – vengdamas pasakyti, kuris iš jų teisingas. Jis skatina manyti, kad pasaulis atskleidžia žmogui ne tik kaip Šventojo Rašto parabolę, bet ir kaip Sfinkso mislę“ (Nastopka 1998, 57–58). Taigi net nūdien, XX a. pabaigoje (cituotieji tyrinėjimai parašyti 1994 ir 1998 m.) galime kalbėti apie žemaitiškojo (lietuviškojo) pasaulio priešpriešą europietiškajam, ir pagoniškojo pasaulėvaizdžio, kai kur tebegyvojančio iki šiol, – krikščioniškajam.

Tyrinėdamas Lietuvos stereotipus Virgilijus Savukynas pažymi ypatingą miško vaidmenį, kuris „žymi necivilizuotumą, nurodo antikultūrinę erdvę, kurioje gali atsitikti netikėtų dalykų, kurioje gali nutikti įvairiausią gamtos išdaigų. Miškas jau nebéra religiškai konotuotas (velnio vieta), tačiau neigiamas reikšmes išlaiko: tai nemalonų reiškinį ir būtybių vieta. Tačiau jau XIX amžiaus antrojoje pusėje lietuvių nacionalinis judėjimas vis labiau įsisiūbuoja. Lietuviai patys pradeda apie save kalbėti. Kartu perimamos ir metaforos, kuriomis buvo rašoma ir mąstoma apie Lietuvą. Lietuviai pradėjo kurti savas mitologijas, kuriose neigiamos miško konotacijos buvo keičiamos teigiamomis“ (Savukynas). Taigi tai, ką pažymėjo Mérimée, remdamasis iš dalies padrikomis žiniomis apie Lietuvą, iš dalies savo prasimanymais, tebera aktualu ir šiandien, ir žmogaus bei civilizacijos

dvilypumas Lietuvai tebéra gyva problema, nes ir mūsų laikais čia greta sugyvena tiek veržimasis prie europietiškos civilizacijos, tiek poreikis grįžti prie savo senųjų šaknų, pranykstančių neįžengiamų Žemaitijos girių tankmėje.

Darsyk atsigreždami į dvilypumo problemą prisi-minkime Mérimée novelės pabaigą, kai profesorius Wittenbachas savo klausytojams aiškina lietuviškojo lokio pavadinimo etimologiją. Mérimée, domėjėsis kalbotyra ir neabejotinai davęs savo personažams „kalbančius“ vardus, grafo varde užkodavo kitą meškos pavadinimą – *Miszka, Mykolas*. Vis dėlto tikroji šio vardo etimologija – „kaip Dievas“. Tuo tarpu panelės Ivinskos vardas, *Julka*, reiškia „garbanotas, pūkuotas; kūlys, gabužas, pluoštas“, taigi semantiškai kaip tik mena lokio etimologiją. Čia reikia atsižvelgti ir į novelės epigrafą (*Miszka su Lokiu, abu du tokiu*), kuriame žaidžiama dviem lietuviškais lokio pavadinimais, nors reikšminga ir tai, kad šiedu žodžiai skirtin-gos giminės” *meškà* – motriškosios, *lokys* – vyriškosios. Pirmasis – slavizmas, antrasis – savas lietuviškas, kilęs iš indoeuropietiškojo provaizdžio. Plačiau vartojamas lietuvių kalboje pirmasis, kaip kad populiarienės ir meškos-motinos kultas, o ne lokio patino. Vis dėlto būtent pirmasis pasirinktas pagrindinio herojaus, vyro, vardui, o antrasis – iškeltas į pavadinimą ir pabrėžtas pabaigoje, be to, jo etimologinė reikšmė siejasi su pagrindinio novelės moteriškojo personažo – Julkos vardu. Ar tai ne dar vienas paradoksalaus Mérimée žaidimo „priešybų vienybe“ aspektas? Šiaip ar taip, novelėje jungiasi ir persiskiria, vienijasi ir kovoja tarpusavyje ne tik žvériškasis ir žmogiškasis, laukinis ir kultūrinis, pagoniškasis ir krikščioniškasis pradai, bet ir moteriškasis ir vyriškasis, auka ir nusikaltėlis, gundytojas ir suvedžiotasis, deivė Motina ir velnias miškinis, ir visa tai persmelkia du lietuvių kalbos žodžius (savą ir skolini), žyminčius lokį.

NUORODOS:

1. Dėkoju Andrejui Dmitrievičiui Michailovui už tai, kad pa-skatino mane imtis šios temos. Taip pat nuoširdus ačiū Nijo-lei Laurinkienei, padėjusiai man rinkti medžiagą, ir Dainiui Razauskui už suteiktą būtiną informaciją, naudingas kon-sultacijas bei vertingas pastabas.
2. Lietvių ir rusų žodžių reikšmės stebėtinai sutampa. Be mi-nėtų, tos pat šaknies žodžiai dar reiškia „neproduktivų dar-bą“ ir „blaškymąsi“, ir visi trys reikšmės kompleksai (įskai-tant kalbinį) kai kuriuose žodžiuose eina kartu, plg. *šamatūoti* „plepēti“ bei „šen ir ten vaikščioti“, „neatidžiai, paskubomis ką daryti“, *šemeklinėti* „prastai, nemokškai dirbt“; *šemeliotis* „pamažu dirbt, krapšytis, čiupnotis“ (LKŽ XV, 498, 692), *шамкаться, шеметиться* „vangiai ką nors daryti, krapšytis, delsuoti“, *шеметаты, шеметитися* „nieko neveikti, niekus dirbt, tuščiai blaškytis“ (Даль IV, 620, 628); *шемелиоти* „šėlti, siausti, blaškytis, zuiti (apie uodus)“, *шемероти* „vaikštinėti, šmirinėti, visur landyti“ (LKŽ XV, 629), *шамать* „vablenči (kaip se-nis), krutinti kojas, vilkti kojas, vangiai eiti“ (Даль IV, 620). Vasmeris šių žodžių etimologiją apibūdiną kaip „neaiškią“, spėdamas šaknį esant garsažodinę. Daugelis reikšmių tai pa-tvirtina, ir tai juolab panašu į tiesą, turint omeny Mériméc pasirinktą pagrindinio personažo pavardę: vargu ar jis žinojo visą minėtų reikšmių kompleksą, tačiau pati garsų eilė (dus-lus žvarbusis ir lūpinis uždaras priebalsiai) ir jų keliamos aso-ciacijos savaimė galėjo žadinti personažo charakteristiką at-tinkantį įvaizdį, nekalbant apie kartu šioje pavardėje atsikar-tojančią slaviškos kilmės meškos pavadinimo, o kartu ir grafo vardo anagramą (lie. *meška*, ru. *мешка* „meška“, mažybinė Mykolo vardo lytis *Miūua – Šemeta*).
3. Plg. žmogaus vidurių prilyginimą namo vidui rusų mislėse, kuriose pagrindinė lubų sija (*матица*) užmenama per žarną: *Bce кишки вдоль пришли, одна кишка поперек пришла* „Visos žarnos eina išilgai, viena žarna eina skersai“ (Садовников 1901, № 44).
4. Plg. ir rusų misles: *Стоит медведь, около него сума висит* „Stovi meška, prie jos terba kabas“ (Садовников 1901, № 135) = krosnis ir krosniadangtė; *У нас под лавкой медвежья лапка* „Po mūsų suolu meškos letena“ (Садовников 1901, № 178) = pliauska. Nors tokie pavyzdžiai gana reti.
5. Meškos ryšys su raganavimu atitinka tą patį reikšmių kom-pleksą, susijusį su kita kaili (ir plaukus) žyminčia ide. šakni-mi: plg. rusų žodžių *волос* „plaukas“ ir *волхв* „žiniuonis, burtininkas, kerėtojas, raganius“, *волхововать* „žyniauti, bur-tininkauti, kerėti, raganauti“ etimologijas. Lietvių tikėjimi-rodo mešką turint sugebėjimą aptiki paraganavimą: „Se-novėj žmonės, jei kam nesisekdavo rankon arkliai, tikėjo, kad meška turi galios parodyti patį paraganavimą. Jie turėjo paprotį paraganavimui surasti kviečti meškininką, kuris at-vedsavo mešką pas paraganuotą arklių kūtes. Jei meška ne-idavo prieš pat slenkstį į kūtę, tai meškininkas toje vietoje kasdavo žemes ir rasdavo ‘paraganavimą’: plaukų ar kt. Jis tuo būdu nuimdavo paraganavimą, ir arkliai eidavo rankon“ (Elisonas 1932, 200: Nr. 2552).
6. Žaidimo, sugalvoto Julkos Ivinskos, esmė ta, kad vyrams už-rišamos akys, ir jie turi prieiti prie sienos, paliesdami ją pirmyn ištiesta ranka: „Tereikėjo žengti penkis šešis žingsnius. Ėjau lėtai, išstikinęs, kad užklūsiu už kokios virvės ar tabure-tės, klasingai pastatytos kelyje, kad pargriūčiau. Girdėjau, kaip damos prunkščia, slopindamos juoką, tai dar labiau mane trikdė. Pagaliau man pasirodė, kad esu prie pat sienos, tačiau mano ištistas pirštas staiga įsmigo į kažką šalto ir gli-taus. Susiraukęs šokau atatupstas, visi dalyviai pratrūko juo-kais. Nusiplėšiau nuo akių raištį ir pamačiau prie manęs sto-vinčią panelę Ivinską su medaus puodynėle rankoje, į ją aš ir įkišau pirštą, manydamas, kad liečiu sieną. Pasiguodžiau tuo, kad abu adjutantai perėjo tą patį išmėginiam ir pasirodė ne ką šauniau už mane“ (Mérimée 1998, 38).
7. „Žinoma, sutinku, ji gražuolė... Oda stebuklinga!... Pone profesoriau, kaip jūs manote, kraujas, kuris teka po šia oda, tikriausiai gardesnis už arklio?...

Ir jis nusikvatojo, bet man nuo to juoko pasidarė nejauku (Mérimée 1998, 44).

„Buvau bepradedas smulkiau dėstyti kai kurias įdomybes apie čarrua kalbos veiksmažodžio asmenavimą, bet mane pertraukė grafas, paklausęs, kur reikia įpjauti arklį, norint atsigerti jo kraują.

– Dėl Dievo meilės, brangusis profesoriau, – šūktelėjo panelė Ivinska, šelmiškai apsimesdama, kad išsigando, – nesakykite. Jis, ko gero, išpjaus visą savo arklidę, o kai nebeleiks arklį, suvalgys mus!“ (Mérimée 1998, 37).

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI:

- AT – *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*, Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen, translated and enlarged by Stith Thompson (FF Communications). Helsinki, 1961.
- Balys 2000 – BALYS, J. *Raštai*, II. Vilnius, 2000.
- BRMŠ 2001 – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė N. Vėlius, II. Vilnius, 2001.
- Dundulienė 1990 – DUNDULIENĖ, P. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*. Vilnius, 1990.
- Elisonas 1932 – ELISONAS, J. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. Iš: *Mūsų tautosaka*, V. Kaunas, 1932.
- Gimbutienė 1985 – GIMBUTIENĖ, M. *Baltai priešistoriniuose laikais*. Vilnius, 1985
- Gimbutienė 1989 – GIMBUTIENĖ, M. *Baltų mitologija 2*. Iš: *Moksłas ir gyvenimas*, 1989, Nr. 2.
- Gimbutienė 1996 – GIMBUTIENĖ, M. *Senoji Europa*. Vilnius, 1996.
- Lipskis 2002 – *Mišlių skrynelė: 3000 lietuvių mišlių ir minklių*, sudarė Stasys Lipskis. Vilnius, 2002.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 1941–2002.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraštynas (Lietuvių literatūros ir tautosakos institute).
- LTR – Lietuvių tautosakos rankraštynas (Lietuvių literatūros ir tautosakos institute).
- Mérimée 1915 – MÉRIMÉE, P. *Lokys: lietuvių legenda*. Vilnius, 1915.
- Mérimée 1955 – MÉRIMÉE, P. *Lokys: novelė: Žemaitijos grafo Šemėtos šeimos tragedija*. Vilnius, 1955.
- Mérimée 1998 – MÉRIMÉE, P. *Lokys: profesoriaus Wittenbacho rankraštis*. Vilnius, 1998.
- Nastopka 1998 – NASTOPKA, K. Mīslingoji „Lokio“ Žemaitija. Iš: MÉRIMÉE, P. *Lokys: profesoriaus Wittenbacho rankraštis*. Vilnius, 1998.
- Reidzanė 1992 – REIDZANE, B. Lokio suvokimas latvių liaudies poezyjoje ir etimologijos problema. Iš: *Senovės baltų simboliai*. Vilnius, 1992.
- Repšienė 1997 – REPŠIENĖ, R. Sakralumo prasmė. Lietuvių etiologinės sakmės: zoomorfinis aspektas. Iš: *Metai. Lietuvių rašytojų sajungos metraštis*, 1997, Nr. 4.
- Requena 2000 – REQUENA, C. *Unité et dualité dans l'œuvre de Prosper Mérimée: Mythe et récit*. Paris, 2000.
- Rimša 1998 – RIMŠA, E. Žemaitijos herbas. Iš: Žemaičių kultūros draugijos redakcija, 1998 <<http://daugenis.mch.mii.lt/apsamogitia/ISTORIJA/herbas.htm>>.
- Roberts 1958 – ROBERTS, W.E. *The Tale of the Kind ant the Unkind Girls*. Berlin, 1958.

Savukynas – SAVUKYNAS, V. Lietuvos stereotipai: miškai. Iš: <<http://www.artium.lt/brevi/varia/misk.html>>.

Seselskytė 1985 – SESELSKYTĖ, A. *Lietuvių stebuklinės pasakos apie pamotę ir podukrą*. Vilnius, 1985.

Simonsen 1994 – SIMONSEN, M. Gamta ir kultūra Merimee „Lokyje“. Iš: *A. J. Greimo centro studijos. Semiotika*, III: Lokys: tekstas ir dvi interpretacijos. Vilnius, 1994.

Urbšienė-Mašiotaitė 1930 – URBŠIENĖ-MAŠIOTAITĖ, M. Prospero Merimė lietuviška novelė „Lokys“ = „Lokio“ pēdومis ir kt. straipsnai apie lokj. 1930, rankraštis.

Vėlius 1987 – VĖLIUS, N. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulyis: Folklorinio velnio analizė*. Vilnius, 1987.

Venclova 1969 – VENCLOVA, T. Dėl Prospero Merimė noveles „Lokis“ šaltinių. Iš: *Literatūra*, XI (3). Vilnius, 1969.

Венцлова 1999 – ВЕНЦЛОВА, Т. Последняя новелла Проспера Мериме, иш: ВЕНЦЛОВА, Т. Свобода и правда. Москва, 1999.

Воронин 1960 – ВОРОНИН, Н. Н. Медвежий культ в Верхнем Поволжье в XI веке, иш: *Краеведческие записки государственного Ярославо-ростовского историко-архитектурного и художественного музея-заповедника*, Вып. 4. Ярославль, 1960.

Даль – ДАЛЬ, В. *Толковый словарь живого великорусского языка*. Москва, 1995

Иванов, Топоров 1965 – ИВАНОВ, Вяч. Вс., ТОПОРОВ, В. Н. *Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период)*. Москва, 1965.

Иванов, Топоров 1974 – ИВАНОВ, Вяч. Вс., ТОПОРОВ, В. Н. *Исследования в области славянских древностей*. Москва, 1974.

Майков 1994 – *Великорусские заклинания: Сборник Л. Н. Майкова*. Санкт-Петербург, 1994.

Мериме 1978 – МЕРИМЕ, П. Локис, пер. с фр. М. Кузмина. Iš: МЕРИМЕ, П. *Новеллы*. Москва, 1978.

МНМ 1997 – *Мифы народов мира: Энциклопедия*. Москва, 1997.

HPC 1957 – *Народные русские сказки А.Н. Афанасьева в 3 томах*. Москва, 1957.

Садовников 1901 – САДОВНИКОВ, Д. *Загадки русского народа*. Санкт-Петербург, 1901.

Топоров 1986 – ТОПОРОВ, В. Н. Кельтиберская надпись из Боторриты в свете балто-славянского сравнения, иш: *Балто-славянские исследования 1984*. Москва, 1986.

Успенский 1982 – УСПЕНСКИЙ, Б. А. *Филологические разыскания в области славянских древностей*. Москва, 1982.

Фасмер – ФАСМЕР, М. *Этимологический словарь русского языка*. Санкт-Петербург, 1996.

Versta iš: ЗАВЬЯЛОВА, М. В. *Фольклорные и мифологические реминисценции в новелле Проспера Мериме «Локис»*. Iš: *Язык. Личность*.

Текст. Сборник статей к 70-летию Т. М. Николаевой. Москва, 2005, p. 682–696.

Iš rusų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS.

Kraštotyrininkų byla

1973 metais buvo iškelta vadinamoji Kraštotyrininkų byla, kurioje teisti 5 asmenys, dar apie 100 buvo kviečiami tardymams. Daugelis jų – aktyvūs to meto kraštotoyros sajūdžio dalyviai.

Šį kartą kalbamės su Vidmantu POVILIONIU, Nepriklausomybės akto signataru, tuometiniu žygeiviu ir kraštotyrininku, kuris 1973 m. buvo suimtas, apkaltintas antitarbinyne agitacija bei propaganda, Molotovo – Ribentropo paktu išsigalvojimu, pogrindinės literatūros dauginimu, platinimu ir nuteistas dvejiems metams kalėjimo. Bausmę atliko Mordovijos lageriuose,¹ 1975 m. grįžęs į Kauną dirbo įvairius atsitiktinius darbus, o nuo 1989-ųjų buvo vienas iš aktyviausių Kauno Sajūdžio grupės kūrėjų

Rūpėjo išsiaiškinti šios bylos aplinkybes ir pasekmes, kodėl ji siejama būtent su kraštotyrininkais, kaip 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ojo pradžioje kultūrinė rezistencija peraugo į politinę. Taip pat pasvarstyti, kas lėmė pašnekovo pasirinkimus, kokias atramas jam teikė giminės, šeimos istorija, kokia to meto laisvo žmogaus apsi-sprendimų kaina.

Gal pradékime kalbą nuo trumpo priminimo, kas ta „Kraštotyrininkų byla“?

Byla, žinoma, turėjo tik numerį, bet kai mes kalėjom, žmonėse ji plačiai buvo vadinta „Kraštotyrininkų byla“. 1970 metais aš jau buvau įsteigęs pogrindinę organizaciją. Mano dešinioji ranka buvo medicinos akademijos studentas Šarūnas Žukauskas. Kaune prie „Žinijos“ draugijos buvo moksleivių kraštotyrininkų būrelis, kuriam vadovavo Jūratė Eitmanavičiutė, ir mes ten skirdavome pasimatymus. Formaliai tai buvo moksleivių būrelis, bet tame kaip kokiam klybe rinkdavosi visi su kraštotoira ir žygeivyste susiję kauniečiai. Visi juk buvome pažįstami. Ten, pavartėje ar pilnoje salėje, buvo labai patogu susitikti – mes keisdavomės knygomis, spaudsintais, kopijuotais ar perfotograuotais tekstais ir aptardavome veiklos planus. Iš pradžių tam kraštotoyros būreliai priklausė tik Šarūnas ir dar vienas mūsų žmogus. Vėliau įtraukėme dar vieną ir žvalgėmės kitų – ten lankydavosi nemaža mums reikalingų ir „nepašvėstų“, bet patikimų žmonių. Nuo kokių 1970-ųjų reguliarai kartą per savaitę nueidavau ten ir aš. Esu su jais važiavęs į Rumšiškes užrašinėti tautosakos, nors mane domino kiti dalykai – labiausiai stebėjau žmones. Tardydami saugumiečiai saké, kad Eitmanavičiutė manęs išsigynė. Formaliai gal ir nebuvau jos sąrašuose (aš jau seniai nebebuvau moksleivis), bet ta byla palietė labai daug kraštotoyre dalyvavusių žmonių.

1971 metais savo organizaciją neformaliai (nes buvome sutarę telkti žmones atskiroms užduotims, neatskleisdami, kad dirba organizacijai) pavadinai Jaunosios Lietuvos sajunga. Tai atispindėjo mano 1972 metų Vasario 16-osios atsišaukime.

Tuo metu mes kaupėme, dauginome ir platinome tekstus....

Kokie tai buvo tekstai?

Galvojome apie originalių darbų rašymą, nužiūrinėjome ir kalbinome galinčius tuo užsiimti, bet iš pradžių pradėjome rankioti tekstus, tinkamus žadinti jaunimo maštymą ir formuoti tautinę pasaulėžiūrą, iš prieškarinės literatūros. Šarūno mama buvo kilusi iš žinomas, su M. K. Čiurlionio šeima susijusios giminės, jų bibliotekose galėjome pasirankioti visokių knygų. Turėjome ryšių su bibliofilais, vieną kitą reikalingą knygą nusipirkdavome. Iš vienuolių gaudavau įvairių perfotografiuotų ar rašomaja mašinėle perašytų verstu ar užsienyje lietuvių leistų knygų. Prisimenu, kartą į rankas pateko Juozo Girniaus „Žmogus be Dievo“ ir man, antrakursiui, ta knyga padarė didžiulį įspūdį. Kai tekštų pavyzdžius galiu nurodyti keletą mašinėle perašytų straipsnių, kuriuos po pakartotinių kratų surado mano namuose: Felikso Jucevičiaus „Lietuviškosios tikrovės sklaida“, Vinco Trumpos „Lietuvos Nepriklausomybės idėja“, Rainerio Marijos Rilkės „Duinezo elegijos“. Matote, buvo ir grozinės literatūros vertimų. Tuo metu plačiai plito Oskaro Milašiaus „Migelis Manjara“ ir kiti jo vertimai. Kažkas atveždavo Bostone leistos „Lietuviškosios enciklopedijos“ knygų. Mes iš XV, XXV tomų perfotografavome visą tekstą apie Ribentropo – Molotovo paktą ir pradėjome jį skleisti. Daug kam tai buvo visiška naujiena. Kai vėliau kartą paklausiau tardytojo: „Už ką pasodinsit – juk nieko neturit?“, jis atsakė: „Jei ir nieko nerasis, tau užteks vien Molotovo – Ribentropo paktu“. Šita žinia juos labai žeidė, nors platinome net ne patį paktą, ne konkrečius dokumentus, bet informaciją, kuri buvo enciklopedijoje.

Ar tuo metu apie Ribentropo–Molotovo susitarimus plačiau buvo žinoma?

Plačiai – ne. 1948 metais JAV ši informacija jau buvo išviešinta. Gal ir iš partizanų kas nors tai žinojo. Galbūt kažkam tai nebuvo paslapčius ir 1960-aisiais. Bet tuo metu, kai pradėjome tą medžiągą dauginti, né vieno žinančio nesutikome. Kokias 1971-aisias paskleidėme ją keliems šimtams žmonių.

1972 metais prieš Vasario 16-ąją mes paruošėme kelis atsišaukimus. Vieną tekstą parašė Šarūnas, kitą – aš. Šarūnas dalį lapelių atidavė išplatinti Jonui Trinkūnui (po mūsų bylos jį išmetė iš aspirantūros studijų Vilniaus universitete) bei dar vienam žmogui Žemaitijoje, bet, kiek supratau iš tardymo bylų, jie nebuko išplatinti. O aš keletą šimtų savo atsišaukimų išplatinau Kaune VI forto rajone. 11 iš jų pateko į KGB. Kokius 3 ar 4 atnešė lietuviai. Išsigando – gal provokacija? Likusius kagėbistai, perėję per butus, surankiojo iš žmonių. Ten buvo kvietimas priešintis. Tai nebuko raginiamas priešintis jėga, bet išgyventi:

„(...) ATSIMINKITE – ŠI OKUPACIJA NĖRA PAPRASTA. Neužmirškite 1940 metų ir pokario pamokų.

Šiuo metu pasikeitė okupantų metodai, bet ne tikslai. Ir jeigu mes nesukursime jėgos, sugebančios priešintis, tauta bus sunaikinta. Nors šiuo metu tauta dirba ir kovoja, i pogrindį ateina stiprus ir išsilavinęs jaunimas, atsiranda galvojančių kitaip, nematančių išeities, neturinčių tikslų. Ko verta ta šeima, kurioje vaikai auga be šaknų, be tautinio auklėjimo, ko vertas darbuotojas savo neprincipingumu nuolaidžiaująs okupantui, ir ko vertas žmogus, jei jis nėra savo krašto pilietis. Praejo daugiau kaip pusė amžiaus. Ir tik du dešimtmeciai LAISVĖS.

KOVA TEBESITEŠIA. Išijunk į ją ir tu, ne garsiomis kalbomis, o savo kasdieniniu gyvenimu, mintimis ir darbais.

Nėra mažų tautų, yra negausios tautos. Ir nors mūsų negausu, nuo mažo iki seno nuolatos jauskimės Tėvynės mobilizuotais kareiviais. (...)"²

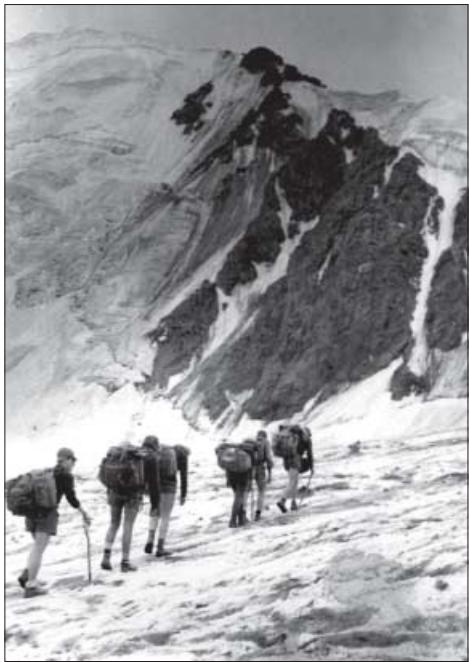
1968 m. vasara. KPI Elektrotechnikos fakulteto žygeiviai prieš kelionę į Tian Shanį.
Iš kairės sėdi: Vidmantas Povilionis, Onutė Lukoševičiūtė, Česlovas Drazdauskas, Julius Ulickas;
stovi: Antanas Kovas, Juozas Dapkevičius, Artūras Balkevičius.

1973 m. kovo 26 dienos 12 valandą vakaro į mano namus buvo atvežta spausdinimo mašinėlė, kuria tuos atsišaukimus spausdinome, o 6 valandą ryto mane suėmė. Jau kratas darė ir pas kitus.

Aišku, ta mašinėlė buvo atvežta provokatoriaus. Aš kartą paklausiau: „Šarūnai, ar šriftas nuimtas?“ Sako: „Ne“. Visada kartoju, kad šriftas turi būti nuimtas jau tą pačią dieną. Pagal visas pogrindžio taisykles, ką pas tave rado, tą prisimi ir neaiškini, kad tau kažkas atvežė... Atsišaukimai ir rašomoji mašinėlė, kuria jie buvo atspausdinti, mano byloje tapo vieninteliu įkalčiu.

Nuolatos mūsiškiams primindavau, kad vis tiek kada nors mus pagaus, vis tiek kažkas suklys, bet reikia tą laiką ištempti, suspėti kai ką nuveikti, o po to negaila ir pasédeti. Bet jie nepasimokė. Pakliuvom gana anksti ir greitai... Mus suėmė kitą pavasarį po Kalantos įvykių. Byloj buvome penkies... „Nuteisė“ 1974-ųjų pavasarį. KGB kalėjimo kamerose praleidau daugiau kaip metus – 13 mėnesių.

Sako, kad Latvijoje tardė apie 60, o Lietuvoje – vos ne porą šimtų. Mūsų byla (nors ir nelabai „iškepusi“) buvo saugumiečių pasiteisinimas, kad jie nepraziopsojo pogrindžio organizacijos, netiesiogiai išprovokavusios 1972 metų neramumus Kaune. Įspūdžiu i sustiprinti truputį vėliau jie dar „prasuko“ Katalikų Bažnyčios Kronikos [toliau – KBK] bylą. Jau po teismo, 1974 metų pavasarį, mūsų ir „Kronikos“ bylas pabandė susieti. Kai kitus bendrabylius išvežė į lagerius, mus su Žukausku pradėjo gundytis, už bendra-

1968 m. Tian Šanio kalnuose.

darbiavimą žadėdami laisvę. Mes iš viso atsisakėme kalbėtis su tardytojais. KBK iki galio taip ir neišsiaiškino...

Kokia jūsų disidentinės veiklos pradžia? Tuo metu buvote ir vienas iš Kauno žygeivių vadų?

Aš gal jau nuo 5-os klasės pradėjau galvoti, kad reikia Lietuvoje organizuoti pasipriešinimą...

Kaip berniukas svajodavau, kad reikia tanką pasidaryti ar dar ką ir vaduoti Lietuvą. Pradėjau mokykloje draugais leisti laikraštelius, kartais jie nueidavo iki mokyklos inspektorės, bet ten nebuvo nieko politiško... Dariausi, kuo galiu pasitikėti iš klasės draugų.

Man besimokant, nuo septynmetės mokyklos buvo pereita prie aštuonmetės. Tuo metu Chruščiovas mokyklose įvedė naujovę: vieną darbo dieną per savaitę ir mėnesį reikėjo atidirbtį vasarą. Mes su klasės draugais aštuonmetėje meistraudavome detektorinius radijukus, tai devintai klasei aš pasirinkau J. Jablonskio mokyklą, kur buvo radio montuotojų specialybė. Ten sudarė net 9-ias įvairių specialybų devintas klasses – nuo vairuotojų iki vaikų darželių auklėtojų... I tą mokyklą sušoko iš visur. Dauguma klasės draugų – iš Žaliakalnio, bet buvo ir iš Vilijampolės, Aleksoto, Šančių... Klasės nesuvaldomos – po 45 vieno amžiaus vaikus. 1966 metais iš tų devynių perpildytų klasių baigė penkios perpus sumažėjė. Mano klasės draugai 100 % sustojo į aukštąsių mokyklas. Visi jau suprato, kas yra darbas fabrike...

Pasirinkau Kauno politechnikos instituto, kur yra karinė katedra, Cheminės technologijos fakultetą. Neabejodamas, kad vienaip ar kitaip teks dalyvauti pasipriešinime, maniau, kad turiu turėti karinį laipsnį – gal reikės kada už Lietuvą pakovoti. O mano laikais Universitete karinės katedros nebuvo, tik Politechnikoj.

Iki šiol esu rusų kariuomenės leitenantas ir vienas iš pirmųjų Lietuvos Aukščiausioje Taryboje prisiekusių savanorių. Esu Lietuvos eilinis, nors buvau pirmasis kandidatas į Krašto apsaugos ministrus... (vieną vėlę 1990 m. kovo pabaigos vakarą AT deputatai, išsigandę Savanorių prospektu į Vilnių besileidžiančių rusų tankečių, nubalsavo, kad tokios ministerijos iš viso nereikia).

Politechnikos institute tapau inžineriumi-technologu, nors žinojau, kad ko gero niekada to darbo nedirbsiu... Ruošiausi toliau studijuoti jau humanitarinius dalykus, bet gyvenimas pasuko kitaip... Atsimenu, antrame kurse mums, kažkokia proga surinktiems visų fakultetų astovams, KGB pulkininkas aiškino – turite žinoti, kokioj baisioj aplinkoj gyvenat ir dirbat. Kaunas – buvusi prieškarinė sostinė, čia po bausmės atlikimo yra grįžę apie 5000 įvairių partijų narių, darančių aplinkiniams labai blogą įtaką, tad turite būti nepaprastai budrūs. Turit žinoti, kodėl Kaunas dehumanitarizuojamas – čia ne vieta auklėti humanitarus. 1968 metais vienintelj Politechnikos instituto fakultetą, į kurį dar norėjau stoti – Architektūros, iškėlė į Vilnių, įkūrė VISI. Nuo to laiko mano svajonė buvo atkurti Kauno universitetą.

Berods 1967-ųjų pabaigoje pradėjau lankytis Elektrotechnikos fakulteto Žygeivių klube. Nuo to laiko beveik kiekvieną penktadienį išvažiuodavome į žygius, o grždavome sekmadienį vakare, kartais ir pirmadienio ryta tiesiai į paskaitas. Visi laisvadieniai ir sovietiniai prazdnikai praleisti laukuose ir miškuose.

Toks turistinis judėjimas įsisiūbavo apie 1958–1964 metus. Po 1956-ųjų daug žmonių grįžo iš lagerių, supratą, kad ginklu toliau kovoti nebegalima – vis tiek išstaškys, ir pradėjo kitokią lietuvišką veiklą. Alpinistai eidavo

į kalnus, pavadindavo viršunes lietuviškais vardais.³ Keiliavo ir po Lietuvą. Mus į žygius vedė Juozas Dapkevičius, Rimas Matulis, Tadas Šidiškis – jie į aukštąsias mokyklas buvo įstoję 4–6 metais anksčiau už mane. Savęs mes nevadinome turistais, nors kalnuose eidavome per 6000 m perėjas.

Lietuvoje žygeivių tikslas buvo kitoks – atrasti, pažinti, išsaugoti iš gyvenimo besitraukiančią lietuvišką kultūrinę atmintį. Mokytis iš bendravimo su žmonėmis. Užeidavom į kaimus, su žmonėmis pasišnekėdavom, padainuodavom. Tautosaką užrašinėdavo daugiau Vilniaus universiteto žmonės. Folkloro judėjimas ir žygeiviavimas yra vienalaikiai ir lygiagretūs dalykai. Tik mes galbūt tautosaką vertinome daugiau kaip vartotojai ir man asmeniškai buvo svarbi jos taikomoji pusė. Iš tų užrašytų dainų mūsų žygeivių klubas buvo parengęs fotografiotinių dainynelių, vienas iš jų saugumiečiams kratos metu pasirodė įtartinas ir pavojingas tautų draugystei, nes „*krito lenkai kaip lapeliai, lietuviai – kaip mūrai*”, tad pridėjo prie mano nusikalstamos veiklos įkalčių. O žygiuose dainavome viską: nuo senųjų iki Lietuvos kariuomenės, partizanų dainų ir pokario romansų. Šokant prie laužų paplito *lelinderiai* ir *padespanai*. Taip primiršta kaimo kultūra natūraliai pradėjo gržti į miesto ir intelligentijos gyvenimą.

Tas judėjimas buvo labai idealistinis, kažkoks labai šviesus. Išeidavom kauniečiai, iš kažkur ateidavo vilniečiai – susirenkam, pasikalbam, pašokam. Tarpusavio santykiai buvo broliški, seseriški, jokio alkoholio – net minties tokios nebūdavo. Iš to rato, baigę studijas, mūsiškiai pagal paskyrimus plito po visą Lietuvą, sudarydami tarsi dvasinę bendruomenę, nes bet kuriuo paros metu, bet kurioje Lietuvos vietoje galėjai rasti savo žmogų ir kreiptis į jį bet kokios pagalbos ar paramos. Su jais plito mūsų dainos, šokiai, mūsų tarpusavio santykiai. Tie žmonės vėliau tapo folkloro ansamblį kūréjais ar aktyviais kultūrinio gyvenimo provincijoje veikėjais. Dar vienas įdomus žygeiviško – folklorinio judėjimo bruožas buvo tas, kad Jame susimaišė įvairiausių pakraipų ir specialybų jaunimas iš Universiteto, Politechnikos instituto, Konservatorijos, Žemės

ūkio akademijos, Veterinarijos akademijos ir kitų. Tiesa, neprisimenu nė vieno iš Milicijos mokyklos.

1964 m. nuvertė Chruščiovą, prasidėjo Brežneviniš smukimas žemyn, bet mes dar iš inercijos kilom. Dar jautėsi laisvėjimas – kūrėsi klubai, važinėdavom po visą Lietuvą, rengėm visokius minėjimus, ypač „išnaudodavome“ praeities žymių žmonių jubiliejus – susirkdavome kur nors ant piliakalnių jų švēsti. Per Simono Daukanto, Dariaus ir Girėno minėjimus suvažiuodavo žmonės iš įvairių vietų, ir mums atrodė, kad mūsų buvo daug. Bet būdavo gal 300–400, visi vieni kitus pažinojom... Tais laikais susitikę žygiuose dalindavomės informacija – žinodavome viską, kas vyksta Lietuvoje, aš dabar tiek nežinau. Atvažiuodavom į Vilnių, į vakarones VU Gamtos fakultete, pas kažką „Čiurlionkės“ (VU studentų bendrabutis M.K. Čiurlionio gatvėje) ar aspirantų bendrabučių kambariuose nakvadavom, diskutuodavom apie taučius ir kultūros dalykus.

Politechnikos institute organizavomės tarsi į tikrus kovinius būrelius – buvo tvarka, paskirstytos pareigos, buvom uniformuoti, su skiriamaisiais ženklais. Net statutus turėjome atispausdinę. Suvokėm, kad esam tam tikros Lietuvos struktūros, kurios galbūt kada nors bus reikalingos Lietuvai. Turėjome labai aiškų tikslą ir éjome atvirai. Tik dabar man šovė mintis, kad be jokios tiesioginės įtaikos elgémés beveik tiksliai pagal mūsų partizanų veiklos modelį. O gal pagal įgimtą lietuvių kario instinktą, neišnaikinamą per amžiną lietuviybės genocidą? Gal todėl

1968 m. ruduo. Žygyje. Tiltas per Šventąją ties Vepriais.

mūsų atsargos karininkija ir nebuvo pasiremta, atkuriant mūsų kariuomenę?

O vilniečiai éjo „palaidai“ – po truputį rinkdami folklorą, vaidindami, kad slepiasi, kad jie – ne tautinis judéjimas, o šiaip daineles renka.

1968 metais važiuodami į Tian Šanį išlipome Saratove ir aplankéme Jeršovo rajone esantį Černapadinés kaimą (A. Vidugiris ir N. Vélius 1963 metais ten buvo surengę pirmąją negausią ekspediciją). Kitais metais mūsų grupės dalis, vadovaujama Šarūno Borutos, važiavo į Altajų ir aplanké du kitus lietuvių kolonistų kaimus – Baisogalą ir Šeduvą... Černapadinéje radome dar nemažai tautiečių, užpildéme iš Mokslų akademijos gautas anketas, užrašémme pasakojimų, kaip juos 1927–1929, paskui 1938 metais buožino ir vežé dar toliau, kaip užkapojo lietuvių kunigą... Atidavéme jas MA bibliotekai, bet dabar, sako, jų néra – gal sudomino ir KGB. Kažkodél niekam iš mūsiškių nepavyko rasti né vieno KPI „Tarybinio studento“ numerio, kuriame aprašiau mūsų įspūdžius iš to lietuvių tremtinių kaimo. Numeris su įspūdžiais iš Tian Šanio išliko.

Kai esi jaunas, naivus, baimës turi mažiausia. Supratau, kad esam sekami, prižiūrimi, būdavo visokių provokatorių, bet iki 1990 metų maniau, kad jiems nelabai pavyko įsiterpt į mūsų žygeivių ir kraštotoyros judéjimą – visą jį laikiau vieningo tautinio judéjimo skirtingomis kultūrinės rezistencijos formomis...

Mes buvome tarsi kokia pogrindinė kultūra su legalios veiklos viršūnėlėmis. Tik kai mane pirmą kartą išleido į užsienį – 1988 metais išvažiavau į Vengriją, pamaciau, kad ir pas mus, ir pas juos folkloro judéjimas, atsigréžimas į savas vertėbes, tautiškumą prasidéjo ir vyko sinchroniškai. Apie 1964 metus panašūs procesai vienu metu vyko ir Lenkijoje, ir Vengrijoje, ir Lietuvoje...

Porą metų pažygeiviavus, man parūpo informacijos sklaida, t.y. spausdinimas ir dauginimas. Nuo 1967 metų ieškojau žmonių, su kuriais būtų galima rimčiau dirbt – kalbédavomės apie rašymą, leidybą, savišvietą, seminarų rengimą... Apie 1972-uosius mano namuose bandëme pagaminti pogrindiniams darbui pritaikytą kompaktinį lagamino dydžio dauginimo aparata, skirtą KBK spausdinti. Bet tas mūsų darbas nutrūko dėl jgūdžių ir prietaisų stokos.

Užsiminéte, kad žygeiviškas ir kraštotoyros judéjimas buvo vienalaikiai reiškiniai, juose dalyvavo tie patys žmonės. Viena iš akivaizdžiausių sąsajų – Jūsų žmona, Veronika Janulevičiutė-Povilionienė. Vis dėlto folklorininkų „vaikščiojimą“ po kaimus įvertinote gana skeptiškai. Gal galéatuméte pakomentuoti plačiau?

Negalima mano požiūrio taip tiesiai vadinti skepsiu. Siūlyčiau įvardyti jį kaip atsargų ir pragmatišką, nes maniau, kad būtinės ir kitos veiklos formos, o ne vien „pabažnas“ dainų dūzgenimas. Tuo labiau, kad ne kiekvienas iš mūsų turėjo gerą klausą ir balsą... Kadangi buvo-

me susidūrė su KGB, aiškiau mačiau, kad pastarieji stengësi sukiršinti tautinį judéjimą – tuos, kurie Rasas švenčia, vadinamus pagonis, su katalikiškuoju judéjimu, kuris taip pat buvo pasipriešinimas, ir dar tais, kuriuos galima pavadinti grynaisiais folklorininkais, iš to duoną valganciais. Tie „gryneji“ ekspedicijose buvo priversti remtis gana gaivališko ir nevaldomo akademinio jaunimo pagalba, o, kaip minėjau, KGB tose grupėse vairavo situacija, terorizuodama ekspedicijų vadovus. Taip pat klostési ir istorinése ar archeologinése ekspedicijose, kuriose žygeiviškas ir kraštotoyros jaunimas aktyviai dalyvavo.

Mane visą laiką vadina tautininku, bet, kaip minėjau, nuo vaikystés pažinojau vienuoles, iš arti mačiau tikinčiųjų veiklą, iš jų gaudavau pogrindinių spaudinių (tuomet dar nespausdino Katalikų Bažnyčios Kronikos) bei visokių tikéjimo dalykų – maldaknygių, giesmynų. Ir mano teta – tretininkė – tokias knygas įrišinédavo. O motina yra pasirašiusi ne vieną sovietinei valdžiai siuštą katalikų peticiją dėl tikéjimo persekiojimo Lietuvoje. Todél manau, kad katalikiškoji pasipriešinimo srovė man yra padariusi labai didelę įtaką, man į galvą neatėjo, kad abitos veiklos kryptys gali būti suprievintos. Atvirai prisipažistu, kad, nebūdamas joks bažnytininkas, aš visa širdim palaikiau katalikus – jei gali katalikai leisti kažkokią spaudą, mes turime jiems padėti....

Man buvo nesuvokiama ir tai, kad tautosaka egzistuoja tik akademinėje sferoje, o jos plitimasis ir platinimas žmonėse jau yra politika ir profanuoja šventą reikalą. O tai kagébistai bandė įteigtį mūsų akademikams.

Pradéjus švēsti Rasas ir vienam kitam jų ideologui užsipuolus katalikybę, pradéjau atsargiai žiūréti į tai, kas vyksta, pagalvojau, kad galbūt čia bandoma skaldyti. Buvaus labiau susijęs su krikščioniškuoju sparnu, todél visa tai stebéjau kaip politikas. Ir dabar manau, kad KGB iš pradžių planingai mėgino „daryti“ pagoniškajį judéjimą, kad suskaldytų katalikiškajį ir juos abu suprievintų... Kokais 1967 metais jie „paleido“ tuos pagonis. Bet po metų kitų prasidéjo masiniai pagoniškai krikščioniški susiėjimai ant kalvų, jie augo ir stipréjo, o susipriešinimo vis nesimatė. Organizatoriai nusigando – eksperimentas nepasiteisino. Tada émė persekioti ir kraštotoyra, ir žygeivius. Manau, kad visiškai analogiškai įvykiai klostési ir Persitvarkymo sajūdyje.

Gal Veronika ir kitos ten dainuodavusios jos draugės kitaip tuo metu viską matė. Jos buvo iš visai kitos aplinkos, ir jų požiūris buvo kitas nei mano, kauniečio. Tai ir pavadinau jų folklorininkų „vaikščiojimais“.

Kur sutikote Veroniką?

1968 m. pavasarį su Kauno politechnikos instituto Žygeivių klubu éjom į žygį nuo Viešvilės Tauragės giriomis. Sutartą dieną išėjome prie Rambyno kalno, kur turėjo vykti Vyduno minéjimas. Nemunu atplaukė vilniečiai. Šventė prasidéjo – degé laužai, kažkas kalbas saké,

po to „baisingai“ šoko, ratelius éjo. Ir, atmenu, patekau ratelin, kuriame tokia ilgaplauké mergina ypač reiškési traukdama: „Nusipirkšiu juodą suknią su raudonais guzikais“. Tai buvo pirma mano išgirsta Veronikos daina...

Ten buvo ir senasis Vytautas Landsbergis-Žemkalnis. Stovi jis su ašarom akyse, žiūri į tą šeismą ir sako: „Kol yra Lietuvoje tokio jaunimo, Lietuva nepražus.“ Stovéjau šalia ir labai gerai atsimenu tą jo frazę.

Ką žinojote apie 1968-ųjų Čekoslovakijos įvykius, kaip jie paveikė to meto gyvenimą?

Iš jaunystés atminty ryškiai išliko keli lūžiniai pasaulio ir Lietuvos istorijos momentai, tapę ir mano asmeninės istorijos dalimi: 1964-ųjų Brežnevo perversmas ir Chruščiovo atšilimo pabaiga, 1968-ųjų Čekoslovakijos puolimas ir 1972-ųjų R. Kalantos auka. Po šių lūžių sekė įvykiai nulémė mano ir daugelio kitų mūsų kartos žmonių tolesnį gyvenimą.

1968 metais grįždami iš Tian Šanio važiavome per Kizyl Kumų dykumą – nešioja traukinyje kažkokį laikraštį. Žiūrim – tankai, rusai ima Prahą... Mums net plaukai pasišiaušė. Mes visi uniformuoti – trumpom kelném (nuo kurį rusai tais laikais šiurpo – buvo matę tik filmuose), marškiniai su juodomis apykaklémis, kariškais diržais susijuosę, su Lietuvos kariuomenės pošalmiais – Kirgizijoje klausdavo, ar mes – ne amerikiečių kariai. Aplinkui visi į mus pradėjo įtariai žvairuoti. Visi rusai tuo metu buvo šventai įsitikinę – puola Vakarai, Sovietai vaduoja: dar kelios valandos ir, anot jų, Vokietija būtų užémusi Čekoslovakiją. Stengémės su jais neįsivelti į diskusijas. Galvojom, ar iki Maskvos nusikrapštysim. Vis dėlto kažkaip atvažiavom ir iki Lietuvos, žiūrim – nieko baisaus, tik dalį šaukiamojo amžiaus vyř mobilizuoją, veža.

Bet 1968 metų įvykiai Čekoslovakijoje atsiliepė žiauriu kultūriniu smūgiu Lietuvoje.

Reakcija aiškiai matėsi – Kaune uždarė kultūristų klubą, uždraudė pramoginius šokius, išvaikė M. Tenisono pantomimos trupę, ir „Nemuno“ žurnalas gavo per galvą... Prie įvažiavimų į miestus stovėjė skydai su miestų herbais buvo nuimti. Tik pradėjusi atsigauti tautinė ir istorinė simbolika buvo kruopščiai iš visur pašalinta. Rinkau tuo metu degtukų dėžučių etiketes – kaip tik leido seriją su Lietuvos miestų herbais – ir juos uždraudė. Iki to meto Kaune buvo juntamas tam tikras kultūrinio gyvenimo išlaisvėjimas. Būrėsi įvairūs klubai, vyko diskusijos, meno vakarai. Mes gaudavome visokių (tiesa, tik „socialistinio“ lagerio, bet linksmesnių barakų) laikraščių, skaitydavom lenkiškai, daug kas buvo pramokę ir čekiškai... Po 1968 metų – viskas uždaroma. Ko gero tuo metu Kaunas kaip savitas, originalus miestas, turintis veidą ir dvasią, pradėjo „mirti“. Po kokių 5 metų jis jau grimzdo į letargą. 1987 – 1990 buvo prabudęs, bandė kažką pasakyti ir jau nepriklausomoje Lietuvoje įpuolė į gilią komą. Matyt, išsémė visus resursus.

1969 m. balandis. Traukinyje Kaunas–Vilnius.
Vykstama į sąskrydį Naujadvaryje.

Po Čekoslovakijos pralaimėjimo supratome, kad ir kraštotoiros veiklai, ir žygeiviavimui ateina juodi laikai. Bet kaip ir vėlesniais Sajūdžio laikais, tuomet toje atviresnėje konfrontacijoje buvo ir žaismingos bravūros elementai. Kagėbistai jau nebestebėjo iš už kampo, bet „éjo į kontaktą“ – artimą kovą, kaip bokse.

Nors visas kultūrinis gyvenimas buvo gniaužiamas, bet mes nesustojome, nes nebuvome su valdiškais namais kuo nors susijusi struktūra. Be vieno ar kito pakviečimo į „pokalbius“ su KGB, nebuvo mus kuo ir paveikti. Todėl buvo gąsdinami kaimo mokyklų direktoriai, įsileidę mus pernakvoti, kultūros namų vadovai, leidę pakoncertuoti vietas žmonėms. Einančius létai sekdavo kokia žalia mašinélė, iš kurios fotografuodavo. Aišku, ir tarp mūsų buvo provokatorių, agentų, kurių skundų medžiaga kaupėsi mūsų aplankuose, o kagėbistai kantriai laukė progos, kada galės surinkti bylą... Bet 1969–1971 metais mes juos dar ignoravome ir palyginti laisvai vaikštinėjome po Lietuvą...

Žygiai vyko ir net vis intensyviau, nes ir mes augom. Sunku dabar pasakyti, kiek mūsų, kagėbių žodžiais tariant, „ideologų“ ir „vadų“, buvo – „desētkas“ kitas – nevardinsiu pavardėmis, kad kas nebūtų praleistas, bet pakalbėjome, padiskutavome su tūkstančiais žmonių. Ir pasirodėme žmonėms visame krašte. Tiesa, kaimuose dažnai klausdavo, kiek mums už dieną tokio sunkaus darbo moka (matyt, užuojautą sukeldavo mūsų išsipūtę kuprinės).

Mes planavome plėsti tautinį judėjimą Sovietų Sajungoje, ypač palaikyti ryšius su estais, latviais, domėtis jų kultūromis ir sudominti savaja. Susitikdavome Lietuvoje, Latvijoje ar Estijoje. Bene 1969 pavasarį dar su ledais surengėme bendrą žygį – plaukėme latvių jūrinėmis valtimis ištvinusia Venta nuo Kuršėnų iki Ventspilio. Buvo didžiulė flotilė, gal per 100 žygeivius.

Jei gerai prisimenu, 1972 metų pavasarį vieną paskutinių stambų žygeiviškų susitikimų su latviais buvom surengę „ant sienos“ – kur Vadakstis įteka į Ventą, bet jau buvom labai sekami, kur tik du pradeda šnekėtis, tuo atsiranda trečias. Kai mane tardė, supratau, kad jie tiksliai žinojo, su kuo ir ką mes kalbėjom...

Baigės KPI, j žygius vaikščiojau tik kaip dalyvis, o ne kaip vadas. Eidavau ten susitikti su reikiamais žmonėmis. Likuši laiką atėmė mūsų su Šarūnu Žukausku kuria ma organizacija.

Žygeiviškas laikotarpis, prasidėjęs 1967-aisiais, man

baigėsi suėmimu 1973-aisiais. Kai, grįžęs iš lagerio, nujauj į žygį, pamačiau, kad ten visiškai kiti žmonės.

Dar kartą grįžkime prie 1972 m. jvykių, kurie pagreitino ir Jūsų bylos atsiradimą...

Po Romo Kalantos susideginimo Šarūnui ir kitiemis mūsiškiams pasakiau – niekur nesikiškit. Neikit į miestą, nesileiskit į centrą, nesirodykit, kad jūsų nebūtų nuotraukose. Taigi mes nesivélėme į tuos jvykius. Atsimenu, darbe viena rusė piktinosi: „Tie nacionalistai, šiokie, anokie, ko jie čia vaikšto, mušti juos visus reikia.“ Kitą dieną ateina: „Milicija šiokia, milicija tokia...“ Klausiu, kas atsitiko. Ji su vyru buvo nuėjusi į „Laisvės“ kino teatrą, bet kai po seanso juos išleido, milicija palaikė juos demonstracija. Jos vyra taip keliskart peršniojo „bananu“, kad iš karto atsivertė į kitą pusę. Tais laikais milicijoje kaip tik atsirado „bananai“.

Mes viską žinojom, sekėm pasakojimus, bet patys nesikišom. Ten viskas klostėsi labai stichiškai, bet po visko saugumas gavo pylos, kad pražiopsojo ir neužbėgo jvykiams už akių. Tada jie ėmė aiškinti, kad čia viskas buvo organizuota buržuazinių nationalistų. Šiaip tarybiniai žmonės nepradeda maištanti, jei už jų nėra kokių organizacijų. Ir, pasirodo kaip atpirkimo ožys buvome numatyti mes, ir metus laiko buvome sekami labai jau intensyviai...

Tuo metu išties jau veikė bent kelios dešimtys pogindžio organizacijų?

Manau, taip. Buvo bendras pakilimas. Su katalikiškais veikėjais mes turėjome tiesioginį kontaktą. Mokyklose buvo spontaniškų kuo pelių, kurios kažką platin davavo, bet jei jos nebuvo pagautos, tai ir liko nežinomas. Toks amžinas istorijos paradoksas, žinome tik tuos, kuriems nepasiseka, kuriuos pagauna.

Galiu papasakoti tokį epizodą – po suėmimo keilis mėnesius mane patardė, jie jau geruoju kalbina (tokia buvo jų taktika – tai pagasdina, tai geruoju): „Ar galėtum nustatyti pagal stilium, kas raše kitus atsišaukimus?“ Kai truputėli „pasilaužęs“ sutikau, jie atnešė du stalčiukus nufotografuotų ir sumažintų kortelių – visą dieną skaičiau. Tai įsivaizduojate, kiek buvo visokių

1968 m. Černapadinės (Čiornaja Padina) kaime. Svečiuose pas Sereičiką.

1979 m., Mosėdis. Po lagerių su šeima.

moksleiviškų ir kitokių organizacijų? Kagėbistas visą dieną sédėjo ir varvino seilę, po to klausia: „Ar radai ką nors pažįstama?“. Sakau: „Nė vieno...“. Metus pasėdėjus rūsyje, toks pasiskaitymas buvo didžiulė pramoga ir žinia, kad yra dar daug nemiegančių žmonių.

Akivaizdu, kad labai sąmoningai rinkotės tokį gyvenimo kelią. Ar Jūsų namuose buvo kalbama apie Lietuvos laisvės bylą? Kas formavo Jūsų pasaulėžiūrą?

Aš gimiau 1948-aisiais, tai visas prieškarinis pasaulis dar buvo arti. Augau Žaliakalnyje, ten dar buvo jaukūs prieškariniai namai su „toršerais“. Žiemą, atsimenu, gražiai nukasti takai ir tokios šiltos šviesos už užuolaidų... Ir visur dar buvo prieškarinių knygų, senų vadovelių – geografijos, istorijos, kur jau ką pagaudavau, tai skaitydavau. Dar buvo tévo patefonas, plokštelių kalnai. Klaušiau vokiškos, austriškos muzikos – tebeskamba ausyse, buvo visos lietuviškos plokšteliés – nuo Šabaniausko iki Kipro Petrausko. Sudrožiau jas visas.

Pasaulis dar buvo kitoks. Pastebéjau, jog labai ryški takoskyra tarp žmonių, gimusių iki 1960 metų ir po 1960. Po 1960 metų gimusiųjų tébai jau auklėjosi po karo. O mūsų tébai buvo dar išano laiko atėjė, ir visos šnekos dar buvo apie tai...

Aš nelankiau vaikų darželio, nebuvau pionierius, per kiauras naktis po antklode su žibintuveliu skaičiau kny-

gas... Užaugau su Kalėdų Seneliu, mūsų namuose niekada nebuvo Senio Šalčio. Ir mano vaikai néjo į darželį, ant eglutės visada kaboję Gedimino pilis su trispalve, ant vaikų kišenių buvo išsiuvinėti Gedimino stulpai. Žmonės net žiūrėti nedrįsdavo, akis suko...

Mano atsiminimai prasideda gal nuo 1955 metų. Kai buvau pirmokas, tébai buvo pasistatę namą, tai viename kambarėlyje mes gyvenome, o kitą nuomojo keletas įdomių studentų. Vienas visą laiką grojo smuiku, o kitas vaikšiodavo į žygius, į kalnus ir fotografavo. Buvo ir ju bibliotekélė.

Tie studentai buvo iš prieškario inteligentų šeimų, vienas net rašomają mašinėlę turėjo – kai jie išeidavo, aš spausdindavau tekstus iš F. Nietzsche's „Taip kalbėjo Zarathustra“, man jie buvo tokie paslaptingi. Iki šiol atsimenu frazę „taip pasakė Zaratustra ir sulapsėjo blakstienomis“...

Pas mus gyveno ne tik studentai, bet ir vienuolės... Susidurdavo tokie, rodos, visai nesuderinami dalykai. Tai buvo labai malonios geros merginos, per Kalėdas kepavavo paplotėlius – kalėdaičius. Aš žinojau, kad egzistuoja pogrindiniai vienuolynai, Višinsko gatvėj gyveno to vienuolyno vyresnioji, dabartinės Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro direktoriės Dalios Kuodytės teta.

ATMINTIS

Mano tėvas buvo nuosaikus „cicilikas“. I bažnyčią beveik nevaikščiojo, gal tik senatvėje dažniau nueidavo su pažįstamais pabendrauti. Kunigų jis nemėgo – su Dievu bendaravo be tarpininkų. Per dantį patraukdavo ir tas merginas. Mama į bažnyčią vaikščiojo ir mane su seserimi vesdavosi, o prieš tikelimą tėvas niekada nėra žodžio pasakės.

Pagal tėvą esu linkuvis, iš Linkuvos parapijos. Ne taip seniai sužinojau, kad mano jūžintiškė močiutė iš mamos pusės – senelyte vadindavom – ir nuo gyvačių užkalbėt mokėdavo, ir žmonės pas ją patarimo ateidavo. Senelis garsėjo kaime kaip keistuolis – toks apskaitėlis, fantazuotojas, mėgo papolitikuot, bet prie ūkio darbų mažai tinkamas. Viską tvarkė močiutė. Nors senelis buvo vienintelis vaikas ir turėjo paveldėti ūkį, bet prosenelė mirdama palikimą atidavė marčiai. Senelis visą gyvenimą buvo jsižeidęs. Tai tokios istorijos.

Atsimenu, važiuodavom pas dėdę (jis mirė 1961 m.) į Škaplierines. Susirinkdavo visa giminė ir švėsdavo tris ar keturias dienas. Visiškai kitas bendravimas buvo. Gerda vo tik alų – be monopolinės degtinės. Tris dienas visi geria, ir né vieno girto. Dėdė vaikšiodavo visą laiką su keliais ąsočiais, prisikabiręs porą puodelių, gražiai prieina: „Brol, brol...“ Jei kas jau palinkęs, tai įpila iš vieno, jeigu pamato, kad kažkas nosis sukiš perdaug karštai aiškinasi, pila iš kito ąsočio. Ką reik – numalšina, ką reikia – pakelia. Pasėdi visi už stalo, padainuoja, pakalba, po poros valandų pakyla, išeina visi į lauką – sodyba didelė, daržinės plūktu molio... Tai atsimenu labai gerai.

Užlipęs pas dėdę į palėpę dar rasdavau šautuvų ir knygų... Pas kitą dėdę buvo „Brockhauso“ enciklopedija. Kai 1959 m. dėdės šeima išvažiavo, parsivežiau 6 tomus ant rogučių namo – mėgdavau skaitinėti gotišką raštą. Atsimenu ir pasakojimus apie partizanus, bet jų pačių nebeprisimenu, nors pasakoja, kad buvo nekart užėjė ir man esant.

Kalbétis apie tai buvo įprasta – nežiūrėdavo, kad vakių klausosi?

Aš esu iš netradicinės šeimos... Mano tėvas kariavo sovietinėje 16-ojoje divizijoje. Jis 1941 metais dirbo Su sisiekimo ministerijos Plentų valdyboje ir su tokiu mer sedesu buvo komandiruotas į Vilnių. Tą birželio 22-osios sekmedienį į Kauną negrįžo, su kažkokiomis panelėmis nuvažiavo į Trakus pasiirstyti valtimis. Sako, matau – skrenda lėktuvai ir bumbsti ant Vilniaus. Gržo, žiūri – jo mašina prisodinta enkavedistų žmonų. Šautuvą į nugarą: „Sėsk ir važiuok!“ Taip ir išvažiavo... Matė, kaip Minską bombardavo, Smolenską... Taip jis atsidūrė Rusijoje, tiksliau – Čiuvašijos miškuose, o kad nenumirtų iš bado, išėjo į kariuomenę.

1942 metais prie Gorkio, prie Volgos įkūrė tą 16-ąją diviziją. Taip jis iki Kuršo ir atėjo.

Neprisipažino, kad buvo ryšininkų puskarininkis, tai jį nukreipė į autokuopą. Du kartus jo automobilis sprogo

ant minos, iš viso tris kartus buvo sprogimų kontuzytas. Vėliau vežiojo visokius divizijos vadus.

Cia visi ji buvo palaidoję – manė, kad nušovė pirmą karo dieną. 1944 metais jis Kurše pasiėmė kažkokį trofējinį motociklą, pasiprašė laisvos dienos ir atlékė pas giminės į savo parapiją pasirodyti...

Mano tėvas po karo vežiojo M. Šumauską, pažinojo J. Paleckį, visus tuos divizijos vadus – karvelius, urbšus, motiekas.

Jis apie visas valdžias šnekėjo atvirai.

Tėvas buvo kilęs iš laisvųjų laukininkų – ūkininkų. Jų krašte prieš Pirmajį pasaulinį karą labai jautėsi Rygos itaka. Ten visi turėjo polinkį į socializmą, nes kraštas labai turtingas – jeigu turi 25 hektarus, tai neik prie šimtamar gių. Laisvieji ūkininkai XIX a. antrojoje pusėje buvo nu kentėję labiau negu baudžiauninkai. Jų žemė buvo at imta, o jie patys prilyginti nuomininkams, tiktai po 1882 metų caro „ukazo“ galėjo ją išspirkti. 20 metų buvo var omi nuo žemės, bet jie tikėjo, kad savos žemės išspirkti neprivalo. Mano senelis prieš Antrajį pasaulinį karą ne išmokėtos skolos turėjo daugiau negu dviejų valsčių ūkininkai kartu sudėjus, taip juos nustekeno....

Aš manau, kad laisvųjų laukininkų vaidmuo kuriant 1918 metų valstybę yra nejvertintas. Rusijoje mokęsi pro vizoriais, telegrafistais, inžinieriais, mokytojais, karo metu įgiję karininkų laipsnius ir kovinės patirties, šitie žmonės tik savo ryžtu atkūrė valstybę. Jie į savo valstybę žiūrėjo kaip į savo tévo arba senelio ūkį. Labai gerai suvokė, kas yra paskolos, skolos... Jie buvo laisvų žmonių vaikai, ūkininkai – aš gerai matau tą kokybės skirtumą. Matau skirtumą ir tarp 1990 metų signatarų. Mes, kauniečiai, labai išsiskyrėme. Galvodamas, kodėl, supratau, kad mes – iš nuosavų namų, ne iš daugiabučių. Tai atsiliepia žmogaus psichologijai – laisvas žmogus turi namus, jaučia atsakomybę, yra arčiau žemės, arčiau normalios gyvenimo struktūros.

Gržkime prie septintojo–aštuntojo dešimtmečio. Kaip prisimenate to meto viešaji gyvenimą, ar Jame buvo kokių dvasinių atramų?

Po pokario reakcijos jau buvo tam tikras politinis atlydys – žmogus, kuris gaudė informaciją, tuo metu galėjo nemažai rasti. Džiaugėmės kiekviena nauja knyga. Pasirodė filosofijos chrestomatija. Iš nežinios ištraukti senieji Lietuvos filosofai. B. Genzelio ir kitų jo kolegų šviečiamosios veiklos dėka pilnėjo mūsų lentynos. Lituanistų darbai pradėjo pramušinėti „geležinę uždanga“, kėlė tautinį pasididžiavimą. Kalbu kaip knygias, kuris tuo metu iš nedidelės stipendijos susipirko beveik visą tuo metu išėjusią bet kurios srities lituanistiką. Didžiavomės, kad išleidžiama ir šis, ir tas, kai atvažiuodavo pas mus rusai, gruzinai, stebédavosi, kad tiek visko turime. Mes supratome, kokia kiekvienos pasirodžiūsios knygos, spektaklio kaina. Kalbininko J. Kazlausko

mirtis parodė, kad net akademinėje visuomenėje niekas negali jaustis saugus.

Mano jaunystėje prasidėjo „Poezijos pavasariai“. Vie na pažtama dirbo S. Néries muziejuje Palemone, tai nuo pat pradžios dalyvaudavau visuose ten vykusiuose „Poezijos pavasariuose“.

Man asmeniškai didžiulį įspūdį darė Marcelijaus Martiničio poezija. Berods 1966 metų rinkinuką „Debesų lieptais“ beveik visą mokėjau mintinai. Vėliau labai nustebino didžiulis kontrastas tarp poeto ir jo kūrybos... J. Strielkūnas po P. Širvio – abu tokie dainingi, grojo lietuviu „dūšios“ stygomis. S. Geda tuo metu jau rašė... T. Venclova, Just. Marcinkevičius – visus tuo metu žinom. Žinodavome visas knygas, kokias tik išleisdavo. Tie sa, „Literatūra ir menas“ buvo vienintelis literatūrinis laikraštis. Bet buvo dar ir „Kultūros barų“ žurnalas. Tuo metu eruditu būti buvo lengva. Dabar šiek tiek sunkiau.

Buvo ir savilaideinės pogrindinės literatūros. Ir apie tai visi diskutavom. Sukrėtė Mindaugo Tomonio mirtis. Tuoj pasirodė savilaideinė jo poezijos knyga. Kai norėdavau paskaityti prieškarinės periodikos, važiuodavau su žygeiviais į Paberžę. Dieną patvarkydavome kapinaites, o per naktį galėjai iki valios krimsti „Naujosios Romuvos“ komplektus. Tiesa, J. Keliuočio man užrašytą „Naujosios Romuvos“ numerį per kratą išsinešė kagėbistai ir nesugražino. Tautinis judėjimas éjo savo keliu – bet kuri lietuviška veikla reiškė ir tautinę veiklą. Pažtami, turintys literatūrinių aspiracijų, Vilniuje, aspirantų bendrabutyje, rengė savišvietos seminarus, skaitydavo kolegoms savo kūrinélius...

Oficialieji kūrėjai, jau kažkur priimti spausdintis, sudarė atskirą kastą, jie prie tų „eretikų“, kurie balansuoja ties kažkokia riba, nesidėdavo.

Atsikūrus nepriklausomai Lietuvai, laukėme stalčiuose saugotų, rūsiuose parašytų mūsų kultūros šedevrų. Deja, iki šiol jų taip ir neatsirado. Ar pro cenzūrą prastumtos užuominos ir buvo viskas, kam mūsų kultūros darbininkai sugebėjo anuo metu pasiryžti?

Neseniai vienas mano giminaitis gynësi disertaciją pogrindinės spaudos tema. Oponentas paklausė, kodėl darbe visiškai nenušvietas inteligenčijos vaidmuo tą pogrindžio spaudą leidžiant? Tai jis sako: „Galiu tiesiai atsakyti – jokio inteligenčijos vaidmens nebuvovo. Inteligenčija pogrindžio spaudą leidžiant nedalyvavo.“

Galbūt tarp inteligenčių ir apsisukdavo tos knygelės, bet prie leidimo, spausdinimo, tekstu kūrimo niekuo neprisidėjo joks Lietuvos inteligenčias.

Post scriptum.

Savo suémimo, tardymu, kalėjimo patirtį esate aprašeš knygoje „Truputis kito gyvenimo“. Ar ši patirtis keičia žmogų?

Grįžęs iš lagerio aš porą metų dar labai gerai atsiminiu viską – metus, pavardes, vardus, jvykius, nes dar

tarsi iš inercijos toj zonoj gyvenau. Kalėjusio žmogaus labai įdomi psichologija – atrodo, kad visi laisvėje mato, kad esi kitoks... Trumpi plaukai ar dar ten kas. Iš tikrujų aš atpažįstu kalinius – jų kitokia oda, kitokios akys. Ilgokai atrodai kitoks, net kai išore nebeišiskiri. Manau, kad tai visam gyvenimui. Ir kalėjusiojo požiūris į aplinką, į žmones – ilgam, o gal ir visam laikui. Atsiranda toks keistas jausmas, kad matai kiaurai, kaip rentgenas. Tik laikui bégant pamiršti, kad kiti taip nemato.

Atkreipiau dėmesį, kad trenties tekstuose žmonės ap-rašinėja savo kentėjimą, bet nedrįsta tų dalykų apmąstyti. Gal vengia naujo skausmo? Ar nenori kaimynuose at-pažinti savo budelių? Tuo turėtų užsiimti psichologai... Lietuvoje – visi nukentėję, ar jie buvo čia likę, ar dalis šeimų išvežta. Buvo totaliai naikinama tauta. Net tų, kurie būtų sutikę kolaboruoti, niekas nepaklausė. Taip ir tebenykstame negydomi.

Kalbėjosi Saulė MATULEVIČIENĖ

NUORODOS:

1. http://www.lrs.lt/datos/kovo11/signatarai/www_lrs.signataras-p_asm_id=240.htm. Žiūrėta 2007-12-12.
- 1997 m. V. Povilionis išleido prisiminimą knygą *Truputis kito gyvenimo*. Punskas: Aušra, 1997, 197 p.
2. Visas atsišaukimo tekstas yra paskelbtas: http://www.lrs.lt/datos/kovo11/signatarai/www_lrs.signataras-p_asm_id=240.htm
3. Lietuvos alpinizmo pradininkai G. Akstinas, F. Mieliauskas ir V. Vosilius 1959 m. žuvo kopdami į Dyctau viršūnę (5204 m Kaukaze), žuvusiųjų bendražygiai (ekspedicijoje dalyvavo ir Lietuvos alpinistai), įkopę į bevardes viršunes Terskėj Alatau kalnagūbryje (Tian Shanis), pavadino jas lietuviškais vardais – Gedimino Akstino (4250 m), Lietuvos alpinistų (4050 m). 1960 suorganizuota ekspedicija žuvusiems Lietuvos alpinizmo pradininkams atminti.

MEMORY

From the History of the Regional Studies Movement

Saulė MATULEVIČIENĖ talks to Vidmantas POVILIONIS who shares his memories of the 1970s. He is a signatory of the Independence Act, a traveller and a member of the regional studies movement who was arrested in 1973 and accused of anti-Soviet agitation and propaganda, imagining the Molotov-Ribentrop Pact, and multiplying and distributing underground literature. POVILIONIS was sentenced to two years in prison which he served in Mordovia's camps. On his return to Kaunas in 1875 he took small jobs and as of 1989 was one of the most active initiators of the Kaunas branch of the *Sąjūdis* movement.

Interview by Saulė MATULEVIČIENĖ

Jurgui Dovydaičiui – 100!

Šį rudenį minėjome šimtąsias kraštotoyrininko, tautosakininko Jurgio Dovydaičio (1907-10-19–2001-08-24) gimimo metines. Tai asmuo, vienas pats surinkęs neįtikėtiną kolekciją, Kosto Aleksyno liudijimu, net 140 tūkst. tautosakos kūrinių ir 17 tūkst. žodžių Lietuvių kalbos žodyno kartotekai, palikęs ištisas lentynas magnetofono jrašų ir negatyvų.

Jurgis Dovydaitis gimė 1907 10 19 Runkiuose, Marijampolės rajone, 14 vaikų šeimoje, buvo išleistas į mokslus – studijavo Vytauto Didžiojo universitete, tuo mokytojavo, kurį laiką (1943–1953) dėstė Vilniaus universitete ir Vilniaus pedagoginiame institute. Vėliau atsidėjo kraštotoyros veiklai – dar gimnazistas pradėjo rinkti tautosaką savo gimtinėje ir tėsė šį darbą visą gyvenimą, beveik iki mirties.

Pirmajį savo rinkinį Lietuvių tautosakos archyvui įteikė 1923 metais, o 1998-aisiais visą savo asmeninį tautosakos archyvą – 350 sąsiuviniai, 45 stambius teminius rinkinius, 1243 magnetines juostas (jose apie 100 000 vienetų įvairių žanrų tautosakos kūrinių), 800 fotojuostelių, didelį pluoštą Broniaus Uginčiaus iššifruotų dainų melodijų – padovanojo Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynui.

Jurgis Dovydaitis puikiai suvokė savo darbo svarbą ir žinojo, kad reikia skubėti. Jis leisdavosi į mėnesius trunkančias keliones po Lietuvą, ranka užrašinėdamas, o nuo 1960-ųjų metų ir magnetofonu įrašinėdamas tautosakos tekstus, o dienoraščiuose fiksuodamas savo kelionių įspūdžius – Lietuvos kaimo gyvenimo realijas, susitikimus ir pokalbius su kaimo žmonėmis, pasirinktą tautosakininko darbo metodiką ir savają kelionių filosofiją. Dienoraščiuose taikliomis pastabomis aprašoma savojo meto būtis, o skaitytojui veriasi aprašomo laiko dvasia.

Publikuotų Jurgio Dovydaičio tekstų dar nėra daug.

Jis parašė knygelę *Tautosakos rinkėjo darbas* (1929), straipsnių apie tautosakos gyvavimą, rinkimą, pateikėjus, tautos papročius, žymesnes Lietuvos vietas. Išleista keletas Dovydaičio užrašytos tautosakos rinkinių: *Dainos* (1931), *Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamaisiais intarpais* (1957, 1987, 1997), *Užburta karalystė* (1957), *Senelių pasakos* (1972), dainelių bei pamėgdžiojimų knygelė *Paukštelių gieda* (1985), pasaika *Saulės vaduotojas* (pirmasis leidimas 1959; vėliau išversta į daugelį pasaulio kalbų). Tautosakos skelbtą ir kituose leidiniuose.

1991 metais J. Dovydaičiui įteikta Šiaurės Lietuvos tautosakos užrašinėtojo Mato Slančiausko premija. Tuomet Norbertas Vėlius pripažino, jog „šiandien Lietuvos kraštotoyros, tautosakos labui nuveikusio daugiau negu šis garbingas, drąsiai galima sakyti, patriarchas – tikrai nėra“ (*Liaudies kultūra*, 1991, Nr. 2).

1994 metais tautosakininko darbas pagerbtas ir valstybine Jono Basanavičiaus premija. 1999 m. režisierius Algirdas Tarvydas jamžino Dovydaitį dokumentiniame filme „Palikimas“.

Tautosakininką palydint Anapilin, jau gerai suvokiama, kad „Jurgis liks nepralenktu ir nepralenkiamu mūsų dvasinės kultūros faktų rinkėju“ (Irena Selukaitė, *Liaudies kultūra*, 2001, Nr.5). O minint jo gimimo šimtmetį, taikliai apibendrinta: „Jurgio Dovydaičio fenomenas – beatodairiškas savo misijos suvokimas ir labai nuoseklus, metodiškas jos vykdymas. Nekildavo tautosakininkui jokių abejonių dėl pasirinkto kelio prasmingumo, darbo reikalingumo tautos ateiciai“ (Libertas Klimka).

Skelbiame jaunystės laiką „Tautosakininko dienyno“, spausdinto 1935 m. „Gimtojo krašto“ puslapiuose, ištraukų. Taikliai aprašytus kaimo gyvenimo vaizdus iliustruojame J. Dovydaičio nuotraukomis, saugomomis Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto fototekoje.

Iš tautosakininko dienyno

Jurgis DOVYDAITIS

Po trumpo ir staigaus lietaus oras gražiausis. Vakarų saulė ryškiai nušviečia gamtą. Stambūs įvairiaspalviai debesys mėlynuoja nuo tyrų saulės spinduliu. Rytų debesys, pakelės medžiai spindi nepaprastai spalvingai. Trailiuoja piemenėliai. Baigiamos rūgiapiūtės laukuose skambaba dalgiai, girdéti dainos ir balsai. Mano nesibaigiamas kelias raitosi pro senus vienkiemius, ažuolų gojelius, gilius skardžius, sraunius upelius. Pakelėse sveikina ir pa-

lydi pražilę smūtkeliai, tie šventosios Žemaitijos amžių sargai. Visi gyvi pakelės padarai ilgai, kol tik matyti, lydi akimis nepaprastą gal pirmą kartą tokį matytą keleivį.

Po valandos, kitos esu Trumsėdžių kaime (Nerimdaičių par.). Saulė kaskart žemiau. Prieš mane aukštąs tamšus miškas. Kelias krypsta dešinėn. Miške vaizdas staiga keičiasi. Saulė leidžiasi. Tingai kalena geniai, švilpauja strazdai. Pažemėje jau gerokai tamsu. Užu miško girdéti

dainos, kurios miško viršūnėmis kartu su saulės spinduliais skrenda toli, toli. Medžių viršūnėse dar žaidžia saulės spinduliai, bet netrukus dingsta ir tie. Kelias vis tamseja. Lig mano užsibrėžtos vietas dar pora klm., taip rodo kelionės vadovas – žemėlapis. Jis niekuomet nemeluoja.

Miškas retėja, už jo kaimas. Sunkiai žingsniuoja rugių kirtėjeliai, paskui juos seka rišėjėlės. Tai grįžta iš lauko talkininkai. Apie 15–20 vyrų ir merginų dalgiai ir grėbliai nešini sutartinai dainuoja:

Ačiū Dievui, ponui Dievui,
kad nupiovėm rugelius,
ir nupynėm vainikeli,
iš baltujų varpelių.

Vainikeli baltų rugių,
kur mes tave dėsim,
o ar duosim gaspadoriui,
o ar gaspadinei?

Tą pabaigę pradeda apie žebrij.

Atstumas tarp jų ir manės mažėja. Darbininkai greičiau prieina kiemą ir ir sustoja ant kelio. Iš kiemo išeina pagyvennusi šeimininkė ir talkininkus suprašo į kiemą. Prieinu pats paskutinis. – „Labas vakaras“. – „Dėkui už labą vakarą“, – maloniai atsako. – „Esu keleivis. Jau vakaras, tuož bus naktis. Ar negalėčiau jūsų namuose pernakvoti?“ – girdi iš manės vieną po kito, lygiai, neskubiai tariantus žodžius. – „Tai, kad pas mus šiandien pabaigtuvės, daug svetimų žmonių“, – susirūpino namų šeimininkė. – „Tai nieko. Aš keliaudamas dažniausia miegu šiene. Pas Tamstas namuose, manau, bus šieno, ir daugiau nieko nereikia... Pasistengsiu tams-toms kuo mažiausia trukdyti. Tarpe jūsų talkininkų yra girdėjau dainininkų. Aš kaip tik ir renku visokias žmonių pasakas, dainas. Gal jie ir man kokią dainą padainuos...“ – vėl taip pat negarsiai, vienodai dėstau nepažtamatų savo likimą ir tikslą, kaip ir visumet kelionėje kalbu su žmonėmis. Negarsiai, nepikta, vis vienodai atkakliai, kaip ir nuo kelionių pradžios. Reikia kalbėti, reikia sakyti, nes pastogėje vis tik geriau nei lauke šieno kupetyje

Su Seredžiaus seneliais pasakotojais, Kauno aps., 1932 m. LLTI fototeka D107
Kalbina dirbančius laukuose. Nežinoma vietovė, 1932 m. LLTI fototeka D179

arba miške po pušele. Kalbos dažnai būva nesuprastos. Keleivis išsiystas, nepriimtas, bet vistiek ją kalbu.

Mano laimėta. Priimt nakvynėn sutinka. Dėkoju. Jeiname kieman. Prieš svetainės prieangį stovi griebėjos, o už jų kirtėjai. Ties durimis prieina šeimininkė, šalia jos žemaitiškais ūsais šeimininkas. Iš kažkur pasirodo dvi griebikės. Jų juodi, įdegę veidai vakaro priebandoje atrodo dar juodesni. Viena iš jų laiko rankoje lėkštélę, apdengtą išsiuvinėta skarele, papuošta vikučių žiedais. Ant lėkštélės pastatyta rugių šaudai, kurių varpos viršuje surištos vainikan. Tas trišakis viršuje sujungtas irgi rugių šaudais. Tai pabaigtuviu vainikas. Grėbėja išeina prieš šeimininkus ir

SUKAKTYS

pradeda: – „Garbė Jézui Kristui.“ – Šeimininkai nusilenkdami atsako: – „Per amžių amžius amen“. – Griebėja tėsia:

„Pareinam su linksmom naujienom, apsakydami šių metų, šio mėnesio, šios dienos karą arba darbą. Kariauom su tais kareiviais, kuriuos pernai rudeni išleidom ant laukų, išvežiojom vežimais, išmėčiojom maišelias, išbarstėm saujelep. Apsirengė raudonais rūbais. Nepabijojo šv. Mykolas kariauti su raudonu rūbu. Tada apsirengė žaliais rūbais, kentėjo šalčius, lytus ir visokius nepagadlyvus orus per 7 mén. Atėjo pavasaris, atvažiavo šv. Jurgis, atvežė jiems baltus rūbus ir žiedus. Apsirengė jie baltais rūbais ir žiedais...“

Pamačiau, kad proga. Traukiu iš planšeto juodraštį, suku plunksnų. Bet veltui, – pavėluota. Iš vidurio stenografiuoti néra kaip. Stabdyti negalima. Teks užrašyti vėliau. Metu šalin krepšį. Traukiu foto. Rizikuosiu, nors jau tamsoka. Gi, griebikė vis tėsia toliau:

„...išvydę savo aktorių gale lauko ir kloniojosi kaip karaliui. Paklausė toks aktorius, ar gali su tokia kariuomenė kariaut. Pasakė šv. Jokims – kirsk ir kariauk. Tada parėjo aktorius apginklavo savo bernukus ir nekuriems sodžiuj pasakė. Tada bernukai išjojo ir mes su jais kartu. Anie pakirto, mes surinkom. Surišom ir sustatėm i eiles kaipo narsiąją Lietuvos kariuomenę. Dabar parėjom užsakyti, kad būtų daržinės ištuštintos, svirnai iššluoti, miegos išplutuotos ir laukit naujų svečių, kurie nepoilgo laiko rengias parvažiuoti su brangiomis dovanomis, atveždami mums sekantiems metams maisto. Ir nekurie drąsuoliai greit kariaut su tais baisiais šaltimečiais. O mums už tą procią, kurie nuo saulės užtekėjimo ligi nusileidimo prakaitą liejom, nedaug ko teužsipašom: pyrago kepimo, alaus darymo, sūrių kapą, sviesto pašką, muzikontus ne ant ilgo laiko nuo šio vakaro ligi ryto. Seniau rusų laikais reikėjo ir degtinės boselį, o dabar kaip prie Lietuvos blaivybė gyvuoja, tai užtenka ir vieno kito buteliuko, o jei to viso neišgali, tai užtenka ir sūrio sudžiūvėlio jauniesiems pakrumsnoti, o senieji tuo tarpu galés kerčio pavypsioti, katrie bus ne dėl darbų, tik dėl tulės.

– Prašom, ponai, priimti vainiką, kaipo garbės ženkla.

Kalbėtoja baigė. Vainiką su lėkstele įteikė šeimininkai. Paprašiau talkininkų iš savo vietų nesiskirstyti. Pranešu reikalą: išlaikymas 5 sekundės. Vainikas gržta į kalbėtojos rankas. Visi klauso. Penkios sekundės. Dékoju. Dékoja ir man. Šeimininkas apdalija visus tabaku. Šeimininkė vainiko padavėjā – pinigais. Prašo visus vidun. Talkininkų prieina pilna šeimyninė. Ten jau laukia ilgas stalas, gausiai apkrautas Dievo dovanomis.

Talkininkai ilgai neraginami sėda už stalo... Visur skambia indai, žiba peiliai, bet šeimininkė neišklausė kalbėtojos:

niekur nematyti nei mažiausio butelėlio, nei grynos, nei dažytos. Bet šiaip dėlto stalas „lūžta“ nuo valgių. Mane namiškiai kviečia į svetainę. Puošnioje svetainėje dairytis néra kada, nes šeimininkės pavaduotoja, Telšių gimnazijos abiturientė, greit pripylė stiklus ir ragino. Kalboms lyg ir nėr laiko. Tuščėja vienas antras kavos puodelis ir lyg vaideinas Juodkrantės, Pervalkos, Nidos, Rasytės kelionės dienos, kada vien ir gyvas teišlikau tik kava. Trečias kavos puodelis nebaigiamas (nes kelionė skirta ne valgymui) ir klausiu, ar galima bus pakvesti tą vainiko davėją. Sutinka. Pakeliu šalin savo puodelį, pastūmiu tollyn lėkštę. Padarau ant stalo vietą – juodraščiu ir žymiu jin dienos kelionę..

Pavalgius pašaukiama kalbėtoja. Ji lyg ir nedrįsta. Tačiau, šioje vietoje be jokių ižangų, kaip retai kuomet pradedu: „Jūsų pavardė?“ – „Radvilaitė“. – „Vardas?“ – „Martytė“. – „Metų?“ – „40“. – „Rašyti mokat?“ – „Tik truputį skaityt“. – „Ką veikiat?“ – „Darbininkė“. – „Iš kur?“ – „Iš Nerimdaičių“ „Kas tą kalbą išmokino?“ – „Kaip plačiai tą kalbą sako?“ ir t. t.

Kalbėtoja vis labiau nedrįsta ir būtų pabégus, jei ne telškė abiturientė. Ji kaip galėdama drąsina kalbėtoją ir ji oraciją pakartoja. Dar paaškina, kaip ją kalba kitose parapijose. Baigus rašyti, šeimyninėje girdėti dainuoja:

Bèg upelé vingiuodama, rusi rivala,
šaukiame Lietuva, šaukiame ura;
džingu, džangu, džingu, džangu,
šaukiame ura.

Neturėdamas kada atsiprašyti ir padékoti už vakarienę, skubiai su sąsiuviniu einu pas dainininkus, nes iš tolo rašyt – per didelis triukšmas. Prilendu prie stalo ir arčiausia prie žiburio, palikęs vietą pirmam posmui tėsiu jiems dainuojant:

Neš vainiką linguodama, rusi rivala,
Šaukiame Lietuva, šaukiame ura;
Ir nunešé nulingavo, rusi rivala ir t. t.
Prie brolelio margo dvaro, rusi rivala ir t. t.
Išėj brolis iš dvarelis, rusi rivala, ir t. t.
Pripažino vainikėlį, rusi rivala, ir t. t.
Tas yr sesės vainikėlis, rusi rivala, ir t. t.
Žalių rūtų garbinėlių, rusi rivala, ir t. t.
Oi vainike, vainikėli, rusi rivala, ir t. t.
Ko taip greitai supelijai, rusi rivala, ir t. t.
Kad su našliu suderėjo, rusi rivala, ir t. t.
Meilės žodžius iškalbėjo, rusi rivala, ir t. t.
Už'našlelio dvarą gausi, rusi rivala, ir t. t.
Bet širdelės nebetgausi, rusi rivala, ir t. t.
Našlio lova išguléta, rusi rivala, ir t. t.
Meilės žodžiai iškalbėta, rusi rivala, ir t. t.
Aš to našlio neslaugysiu, rusi rivala, ir t. t.
Našlio vaikus išsmaugysiu, rusi rivala, ir t. t.

Taip padainavę savo džiaugsmui ir poiliui, o mano laimei 15 dainų, sakė, kad šį vakarą gana. Daugiausia dainoms vadovavo ta pati vainiko padavėja. Tariausi su kalbėtoja, kad dar rytmą padainauotų. Kaip ir visumet gynési nemokanti. Tačiau jos draugės čia pat tvirtino, kad didesnės dainininkės per 10 km nesurasiu. Pagaliau ji labai ir nesigyné, tik jau buvo susitarusi pas netolimą kaimyną linų rauti. Susitarau, kad galės dainuoti raudama. Trumpas sudie. Vėl kviečia į svetainę. Ten man ir „šienas“: minkštasuolyje paruošta patogiai miegoti. Aš vos bepasėdžiu: iš ryto rašiau 8 val., 16 km. eit ir dar ligi 23 val. rasti. Namiškiai mane palieka. Talkininkų balsai tolsta:

Eik, Onyte, gryčion,
sėskis už stalelio ir t. t.

1932. VIII. 8.

II.

Neankstūs, „bet sotūs“ pusryčiai. Foto nuotrauka vakarykštęs pabaigtuvii vainiko. Dėkoju už nakvynę. Maloni namų šeimininkė linki laimingo kelio ir prašo, jei kada dar čia keliausiu, vėl užsukti. Pasižadu... šeimininkas palydi, parodo kelią, kur galiu surast vakarykštę kalbėtoją... Sudie ir vėl jie mato atsitolinantį keleivį, taip staiga, kaip staiga ir pasirodžiusj.

Vakarykštė dainininkė su kitomis rovėjomis buvo linų lauke. Visos šešios buvo užėmė ištisą dirvą ir kiekviena turėjo po platomą barą. Man reikalinga buvo prie baro iš kairės. Daug kalbėti netenk, nes jau vakar visos pamatė mano darbą. Metu kuprinė, kamerą, žemėlapius žemėn. Ištraukiu iš planšeto juodraštį Nr. 25, sėdu ant griovio krašto. Radvilaitė pradeda:

Kaip aš augau vien sesutė
tarp broliukų pulko,
nér tėvelio, motinėlės,
nieks manės nelanko.

Užrašinėja dainą, palydimą rankų judesiais.
Raudėnų par., Šiaulių aps., 1932 m. LLTI fototeka D212

Užrašinėja tautosaką iš merginų. Nežinoma vietovė ir metai. LLTI fototeka D 237

Kai vaikščiojau po kiemelį,
kiemo žolė vyto,
kai jėjau į svirneli,
svirno grindys linko.

Ir išėmiau rietimėlį
iš margos skrynelės,
ir užsėdau už stalelio
drobelių raižyti.

Ir taip dar 18 punktų, kol baigiamą. Po jos antra, trečia, penkta, dešimta. Kitos rovėjos dainuoti nepadeda.

SUKAKTYS

Dainininkė sako viena, ir jos baras eina pirma kitų. Vis pirmutinį punktą padainuoja, pažymiu dainos motyvą, (greit, létai), toliau tēsia žodžiu. Po dainos vienodi nuobodūs klausiméliai: kas išmokė, kuriam krašte, ar dainuojama ir kt. Pabéga rovėjos barelis, keliuos i r aš. Už-einu keletą metrų prieš ir netrukus vėl lieku užpakalyje. Dainininkė smarkiai plėšia žalias linelius saujom, labai greit juos suriša ir mesdama pédą atgal į eilę, nežiurėdama į nieką, pradeda:

Visos bobos susitarę
ėjo anos i Žagarę,
tumda tumda tum da da
tumda dryla le le le

Atnešė priešpiečių. Prašo prisdėti ir mane. Kandu keletą kąsnį ir vėl sąsiuvino, nes vėl užtraukia:

Bukniaus košė,
Bukniaus košė,
Gurecko bulbienė,
o to Kuodžio nabagėlio,
juoda kunkulienė...

Kitos rovėjos bando iš dainininkės šaipyties, kad ji tokius niekus dainuoja. Kita pradeda: – „Paplešk tu tą: „Ant kareivio kapo“. – „O ar tu negali? Taip didžiuojies, kaip blusa į pirtį vedama“. Dar kelios minutės už-kandų ir darban į barą.

Valandos slinko kaip minutės. Baras vis bėgo. Aš vis keičiu vietą padirvy, verčiu puslapius. Pašaukė pie-tų. Nesilikau ir aš, nes daržuose kručkai dar buvo maži... Pasodino gale stalo. Šalimis užémė vietas rovėjos. Bulbienės bliūdelis su gabalu lašinių. Agurkų buvo kiek norint ant suolo pintinėje. Pietai, man rodési, buvo visai sotūs. Pavalgius pusvalandis pertrūkio ro-vėjoms, o man dvigubo rašymo, ir vėl į lauką ant bario. Ir taip netrūksta toliau. Kitos vis dar nedrįsta. Dainininkės baras vis pirmas. Nepastebiu, kad saulė jau vakaruos, muša į skardą: ženklas rinktis pusvakariams. Rovėjos be žodžių palieka dirvą ir eina. Man, nedir-bančiam jų darbo, drovu skaitytis dar vienu valgio dar-bininku daugiau. Palieku. Susimetu kelis linų pėdus, atsinešu kuprinę ir išsitraukiu plytukę sutrinto šokolo-do. Jis man jau neskanus, bet saldus. Galva nenoromis krinta ant kuprinės, bet nieko nematau, nieko ne-noriu, tik aplinkui sukasi dainos ir jas rašo tūkstančiai plunksnų. Noriu jų nematyti. Užsimerkiu, susisuku galvą paltu, kad nieko nematyčiau. Lyg ir snustelėjau. Vėl rovėjų balsai. Sąsiuvinys rankon. Saulė jau žemai. Dainuoja ir toliau. Manoji pasižiūrėjus į vakarus, litanijos gaida užtraukia:

Kalteliai, grąžteliai, Pypkelė tūzelė,
obliss dvitruakis, pypkoriaus draugužiai,
meistro įrankiai. meistro įrankiai.

Pagaliau, drįsta ir kitos. Dar dažniau tenka mainyti bare sédimą vietą. Rašyti vis dar galiu. Leidžiasi saulė. Dar pusvalandį rašau, kol vakaro prieblaunda leidžia. Tačiau dainininkės pasižada dar vakare padainuosiancios. Sutinku, kad reikia skirtis su tais maloniais linų bareliais, kurie man padovanojo virš 70 dainų. Einu ten, kur gavau pietus, ir prašausi nakvynei. Sutinka. Prie-blando namiskiai ruošia vakaro apyvoką. Sėdžiu pri-kritęs pasieny, nes niekas manęs nejkalbina. Noriu pa-būt vienas. Po valandos grįžta rovėjos. Sužimba žibu-rys. Vėl bliūdeliai baltos bulbienės. Šaukštasis palieka-ma, nes pasistiprinę pradeda:

Buvo arklys labai senas vaikai keikia, nesugaudo,
vaikai keikia, kad jis stena tegul jį vilkai papiama.

Dainuojama su gestais: kiekvienas posmas palydi-mas savotiškais gestais. Maži vaikai trūksta juoku. Dai-na visiems labai patinka. Turi perdainuoti kelis kart, kol tinkamai sužymiu rankų gestus.

Įsiderėsina ir namiskiai. Daina lydi dainą. Net prade-da ginčytis, kaip geriau dainuoti. Neapsileidžia ir vai-kai. Jie nedrįsdami, nueina į užpečkį ir iš ten visa ger-kle rėkia:

Šokinėja vokietėlis
apie mane jauną

Dar ir dar nesibaigia rašymas. Namų šeimininkė ra-gina baigt. Kaip nebaigt, jei ateinant į barą šios vasaros buvo 3305, o dabar 3412. Šiandien pavyko pusétinai. Dideliai dékoju dainininkei, kuri be kokio vargo atmī-nė (su vakarykščiomis) 110 dainų. Keli centai nustebi-na kitus: „Na, kaip gi galima už dainas mokėti.“

Bernukas veda mane svirnan. Ten kambarys be lan-go. Lova su žieminiiais patalaais. Parodo kaip galima už-sikišti iš vidaus. Labanaktis. Gerai miegokit.

1932. VIII. 9.

(...)

Be abejo ir šiose apylinkėse būtų daug kas veikti, rašyti, bet noriu pasiekti naujas apylinkes, gauti naujų variantų, pamatyti naujų įdomybų.

Saulė vis linksmesnė. Kelias, tai krūmai, tai laukais, tai mišku. Penketas kilometrų lieka užpakalyje. Pakelė-je nemaža sodyba. Nutariu užėiti pasistiprinti, išgerti pieno, nes pusryčiai ne kažin kokie. Suku i kiemą. Ties klojimu matyti nauji ratai ir kitų daromų padargų dalys.

Kreipiuosi į pirmą moterišką: „Galima išgerti pieno – užmokėsiu“. Sutinka, kviečia vidun. Ten nėra kas veikti. Prašau, kad visą man atneštų į klojimą pasračių, nes ten einu.

Žodelis kitas ir mes seni pažįstami. Jis savo amato mokovas, o aš savo klausimais jam pataikau. Kaip seniokas nesiskūs, kaip nekalbės, jei iš vis maža su juo kas kalba, mat, jis senesnis, jaunystės draugų maža kas bepaliko, o jaunieji jo suprasti nebemoka. Kalba jis, jog prieš 30 metų apsidirbtį negalėdavo, tiek buvo visokių užsakymų, o dabar, jei ir dirba, tai už darbą labai menkai moka.

Ateina su užkandžiu. Vieinas, antras, trečias puodelis pieno dingsta kaip niekur niekas. Neklausiu nieko moteriškės dainų, nenoriu gaišinti laiką, nes vakar visą dieną man dainavo geriausia apylinkės dainų mokovė. Račiui bandau užsiminti apie pasakas. Jis vėl be jokių įžangų pasiaiškina::

– Ne man, ponuli, pasakos sekti, kai reikia vis galvoti, ar ką turiu valgyti. Neturėjau savo gyvenime laiko pasakų klausyti ir jas sekti. Yra tokiai, kurie moka, kreipkitės pas juos, o ne pas mane. Jei kiek mokėčiau, tai mielai papasakočiau. Bet kad nemoku.

Tai skamba taip liūdnai ir įtikinančiai, kad nėra prasmės dar ilgiau klausinėti. Šeimininkė sulaukia centą, – ir kelias laukia manęs.

Miškelis jau didesnis. Taip žavu tame. Dėl gausybės lapų saulės spinduliai labai retai pasiekia žemę. Pažemėje visur šešeliai; lapai blizga jvairiausiomis šviesomis. Šakose toli ir arti girdéti miško garsai. Giesmininkai, rodos, nori vienas kitą pralenkti savo dainelių gausumu. Tik jau nebegirdéti skardaus ir gražiausio gegutės kukū.

Sudie, miškeli! Mane pasitinka krūmynai ir toliau matosi pievos ir namai. Kairėje tarp miško ir sodybos

Su kuprine, planšete ir garsiuoju pieno puodeliu turgelyje.
Nežinoma vietovė ir metai. LLTI fototeka D153

Jurgis Dovydaitys perduoda savo tautosakos archyvą Lietuvijos literatūros ir tautosakos institutui.
1998 m. Iš kairės: instituto direktorius Leonardas Sauka, notarė ir Jurgis Dovydaitys.

plati pieva ir šešetas grėbėjų. Suku į juos, nes netoli pusiaudienis, pravartu pasikalbėti, o dabar tuose namuose nieko nėra.

– Padék Dieve!

– Ačiū, bet prašome ir jus į talką. Mat, kokia plati lanka, o kiek nedaug žmonių.

Lanka tikrai nemaža, o man norėtusi patikrinti, kurį dainų mokama šioje apylinkėje, nes čia mažne iš visų pusiu miškai ir į artimiausius miestelius apie 5 klm. Leidžiuosi į derybas:

SUKAKTYS

- Matote, kad esu ne iš šio krašto. Norite žinoti, kur – kokiai reikalais keliauju.
- Taip.
- Tai klausykite...

Jie sustojo klauso ir gale savo prakalbos jiems nusprendžiu:

– Kai šita pieva bus sugrėbta, tai už kiekvieną kupečiuką šieno perpietę turėsite padainuoti po dainą.

Grėbėjai ir grėbėjos tyli, ir net bando juoktis iš talkininko sąlygų; vadinas sutinka. Aišku, apie tokius dalykus jie girdi pirmą kartą.

Padedu šarvuotę po šieno pluoštū, nes foto lygiai nemégsta tiek didelio šalčio, tiek karščio. Gaunu grėblį ir – aidą į barą! Vienas kitas žodelis padrašina savininkus, ir jie pamato, kad keleivis apie šieną nusimano gal net daugiau negu jie.

Pieva plati, bet šieno reta, ir žolė nemaista. Tikra miško pieva. Daug samanų, kupstų. Pavasarį pieva ilgai būva po vandeniu. Šienas puikiai išdžiūvės.

Nešti lengva. Naujas darbas gaivina. Senieji ir jaunieji juokiasi kaip vis su nauju šieno glėbiu deruosiu: „Jei dainuose, tai nešiu, o jei ne, tai paliksiu“. Pasižada.

Nepoilgo padedu branavikus. Kojos, netekę pusiau-sviros, lyg ir nebeklauso – nuo lengvumo nori kilti viršun, krypilioju, bet apsiprantu. Lieka šilta. Eina šalin bliūzė ir marškiniai. Senoji suplojus rankomis dejuoja:

– Ponuliukai, ką jūs padarėte, pas mus niekas taip nedaro. Kam nusivilkot? Saulė įdegsit, ar bus gražu? Šienas subadys, musės sukandžios, jau ir taip įdegės, pasakui būsit kaip cigonas.

Čia šimtą kartų girdėtos pastabos yra taip nereikšmingos, kaip ir pernykštis sniegus, ir jie tuoju nutyla. Sušunku triskart valio, kaip matau, kad ir vienas bernelių mane pasekė. Liūdna pasižiūrėjus į jį: baltas kaip popiera, krūtinė menkai kilnojasi, kūnas palinkęs priekin, kaklas juodas ne nuo įdegimo, bet nuo neprausimo. Vėl dejuoja senoji:

– Jau du nuogaliai! Minėsit mano žodij, kad neklausėt.

Kiti jaunieji ir jaunosios nesako nieko, tik pasibaisėdamos žiūri į mudu, kurie nebijome, kai šienas mus bado.

Po kurio laiko, kai pamačiau, kad berneliui per ilgas saulės kaitinimas gali pakenkti odai, veduosi jį prie kuprinės ir išsiémės gerai ištrinu jį vazalinu ir prašau, kad mane ištrintu. Senoji pamačius tai, iš tolo vėl šaukia:

– Tai koks svietas pasidaré? Medų ne valgo, bet trina nugarą. Kol gyva buvau, tokį dyvų nemačiau ir nežinau kaip galima taip niekinti bitelių darbą.

Kitos grėbėjos jau nebegali susilaikyti juokais, kai mudu grižę prie grėblių žibame kaip indijonai.

Vėl nauji barai, nauji kupečiai. Juokai ir kalbos mažėja, darbas verda. Saulė pačiame vidudienyj, norisi kaip galima greičiau baigtis ir imtis sutarties vykdymo.

Apie pirmą valandą pakyla paskutinis kupetas. Skuba mažėja. Gržtame ten, kur laukia mano daiktai.

Užimame vietą kaip kam patogiau: kas prie kupečio, kas ant kupsto. Paskaitau vieną kitą dalyką jau iš juodraščio ir prašau atminti ką nors panašaus. Iš žemėlapio įskaitau, kad esu Usienių kaime, Tryškių vals. Klausiu, kam turėjau laimės patalkavoti. – Žaliams. – Vadinas man rengiasi dainuoti Žalių šeimyna, motina su dukromis. Ir tikrai netrukus išgirstu mėgiamą šienapjūtės dainą – smagią, visoj Lietuvoj savo varijantais žinomą:

Anoj pusėj ežero,
žalia liepa žaliavo,
o po tuo liepale,
o po tuo žaliaja
trys paukšteliai čiulbėjo.

Rašau ir ją, nes jei ją nerašysiu, tai sumažinsiu daininkų üpą. Jie pradės nebetikėti savo dainomis. Užrašau tad ir ją, nors jos varijantų gausu visur. Po jos seka kita. Klausiu, iš kur jos šias dainas išmokę. Sakosi, kurių išmokę iš savo motinos, kurias iš draugijų, bet né vienos iš knygų. Dainos daugumoje jau naujesnio laiko, greitesnės meliodijos, temperamento, placių žinomas, bet po šimto kito metų, šių dienų dainos bus didelė retenybė. Bus įdomu palyginti, kokias dainas jaunuomenė dainuos po kelių šimtmečių šiame pačiaame kaime. Kartais užtraukia vieną kitą ir Maironio, Strazdelio ar Vienožinskio. Jų tepažymiu tik pradžią, kad tokios ir tokios buvo padainuotos. Šeimininkės sakos, kad pietų metas. Įsikišu ir prašau, visa tai, ką turi parūpinus pietums, kad čia atneštų: ore daug gražesnė valgykla, nei ten surūkusiamė kambaryste. Ji paklaušo ir palieka mus. Netrukus atneša puodynę pieno, duonos, – tokis žemaitiški pietūs darbymetėje, kai laikas taip brangus. Jis man dar brangesnis, nes man žmonės laisvi tik pokaičio metu. Vienas kitas puodelis ir aš vėl imuosi plunksnos.

Apie ketvirtą, po vidudienio, kada pas mane atsirado naujų 40 dainų, matau, kad tos rūšies kūryba mažne išsekė. Senieji vis žvalgosi į saulę ir į naujus pievų plotus. Kreipiūosi į šeimininką pasakų. Jis numojęs ranka:

– Dabar būtų nuodėmė šnekėti apie pasakas, kai laukia tiek darbų. Ateik apie Kalédas, tai tada galésiu sekti dienas naktis. Na, mergos, kilsime prie šieno.

– Nieko nepadarysiu: ateinu kada galiu. Dėkui ir už tatai, ką papasakojote. Žinote jau, jog pasakos, dainos nereikia niekinti. Gal dar vėl kada kas ateis ir užrašinės, tai jiems papasakosite. Viso geriausio.

Sudie visiems! Išsiskiriame be rankų čiupinėjimo kaip ir valio. Rodo kelią, bet jis visai neklaidus, nes toli rytuose matosi ryškiai baltas bažnyčios kuoras. Skiramės kaip ir susitikome staiga netikėtai, kai pridera keleivii.

Laukuose vėl tas pats: slenka vežimai rugių, auga kupečiai šieno, lankstosi daržuose baltagalvės žemaitės. Kelias pusétinai tiesus. Vieškelio tiltai neretai betoniniai. Ties vienu tiltu ant betoninio stulpelio padaryta vieta senai koplytėlei. Foto ir vėl kelias.

(...)

Prisiminimai apie Dovydaitį

Jurgis Dovydaitis buvo ryški asmenybė, spalvin-gosios jo savybės atskleidžia artimiau jį pažinojusių žmonių pasakojimuose ir prisiminimuose. Šimtmečio minėjime, vykusiame 2007 10 09 Lietuvų literatūros ir tautosakos instituto salėje, at-mintin įstrigusius nutikimus papasakojo jubiliato dukra Danutė Mažeikienė, tautosakininkai: Bronė Stundžienė, Jaunius Vylius, Jonas Mardosa.

Bronė STUNDŽIENĖ. Žinau, kad apie Dovydaitį yra išlikę visokiu juokingu pasakojimų ir noriu pasakyti, kad ne apie kiekvieną žmogų pasakojama. Žmogus turi būti tikrai savito būdo, tvirto charakterio, kad jo žodžius ar poelgis įsimintų, kad apie jį pasakotų. Tų juokų reikia nusipelnyti, ne kiekvienas nusipelno, o Dovydaitis, matyt, buvo vertas.

Aš esu girdėjusi vieną prisiminimą apie Dovydaitį iš savo giminaičių. Jos mokėjo tautosakos, ir Dovydaitis buvo pas jas užėjęs pokario metais. Ilgokai išbuvo, visko išklausinėjo ir vakare pasipraše nakvynės. Jos priėmė, tik neturėjo nieko vakarienei, vargingai gyveno. Sako:

– Galit pasilikt, bet neturim kuo pavaišint, tik nueim pas kaimynę, atsinešim puslitrį pieno.

O Dovydaitis ir sako:

– Tai man ir užteks!

Prisimenu ir savo pačios juokingą nutikimą, susijusį su Dovydaičiu. Važiavom kartu su juo į ekspediciją. Tuomet aš pirmąkart buvau ekspedicijos vadovė, su pulkeiliu studentų išsiruošém į Rusnę užrašinéti tautosakos. Autobuse priéjau prie Dovydaičio, maniau pasitart su juo, kaip mes vaikščiosim, kaip užrašinësim. Jis ir sako:

– Jūs galésit visur aplink vaikščiot, tik man palikit Žvejų gatvę, aš ten norésiu dirbt.

Aš ir sutikau. O kai nuvažiavom, supratau, kad labai gudriai jis pasirinko – visi senieji Rusnés gyventojai ir gyvena toj Žvejų gatvėj, visas senamiestis ten ir yra! Supykau, bet paskui supratau, kad jis teisingai padaré, jis geriausiai galéjo tuos senukus išklausinéti, mums būtų pritrūkė patirties.

Jaunius VILIUS. Kartą man ekspedicijos dalyvės, tau-tosakininkės, skundėsi, kad vakare radusios gerą pateikėją, bet kažkas jau užrašinéjės ir uždraudės kitiemis dainuoti ir pasakoti. Kitą dieną kartu nuvykau, ir, galvoju, kaip nors patarpininkausiu – užėjau pas tą moteriškę, pradėjom šnekėtis, pasakė pavarde, kad kalbėjo su Dovydaičiu. Bet kodėl jis uždraudė? Gal nieko, kad dar kartą užrašys.

– O ne, – sako, – jis toks griežtas ponas, aš taip jo bijau. Kolūkio pirmininko taip nebijau, kaip jo.

Keletą kartų Kraštotoyros draugijoje esu susitikęs. Jis ten ateidavo pésčias iš Žvėryno.

Aš jo klausiu:

– Tamsta toli einate, ar nepavargstate?

– O, – sako, – aš užsigrūdinau jaunystėje. Aš buvau jauniausias iš Dovydaičių ir man teko ilgiausiai gant po miškus, tai čia mano sveikatos pagrindas.

Danutė MAŽEIKIENĖ. Mes gyvenome mažame keturių butų namelyje, antrame aukšte.

Namie lentynų daugėjo, daugėjo, pamažu iš to kambariuko išlinko visi baldai, liko tiktais sofa ir du stalai. Vienas žurnalinis, toks mažiukas – mašinélei, ir kitas – aukštesnis. Butas buvo aukštas – 3 metry, tai tos lentynos kilo iki pat lubų. Kai nebeliko vietos, tai papildomų lentynų atsirado virš durų, po to pradéjo kurtis virš stalų, o kai nebeliko vietos – pastaléj pradéjo rinktis dideli pundai popierių.

Viskas buvo gerai, į tą kambarį, aišku, nebuvo draudžiama užėiti, bet buvo nepageidaujama, nes jeigu ten atėjai, ką nors patvarkei, popieriuką ne ten padėjai – o, tai jau yra baisu. Kai tik tėtis kur išvažiuodavo, tai mes stengdavomës išnaudoti tas dienas ir ten kapitaliai viską tvarkyti.

Kai jau kokį ménęs namo nesugrždavo, tai gaudavome jo laišką, ir visi, kas tik būdavom, eidavom jo skaityti. Pirmas žodis visada būdavo „Alio“, o daugiau – prasidédavo spélionės – gal toks žodis, o gal toks... Jeigu žodžius ir surenku, tai sakino – niekaip. Labai būdavo sunku išskaityti jo raštą.

Jeigu jam reikéjo perrašyt kokias natas, aš pareinu iš darbo – jau man ant stalo padétas rankraštis, ir viską reikia padaryti šiandien ir dabar. Nesvarbu, tu pavargus ar nepavargus:

– Gal rytoj?

– Ne.

Apie tai, kad jis buvo minimalių reikalavimų sau, visi žino, jam buvo tas pats, kaip apsirengus vaikščioti. Buvo tragedija, jei reikédavo kokį rūbą pakeisti.

Prisimenu, kartą mamai prireikė net valerijono. Nupirkome jam kažkokias naujas juodas kelnes, jos ilgokos,

SUKAKTYS

reikia palenkti. Mama paémė baltą siūlą, sudaigsté – pamatuos ir paskui sutvarkys. O jis, žmogus, nutaré, kad jam reikia į Mokslų akademiją ar į Tautosakos institutą, ir pačiupo jas.

Mama sédī be žado:

– Tu žinai, jis visą dieną vaikščiojo po Vilniaus miestą...

Jis turbūt nė nepastebėjo tų sudaigstymų.

Nebeprisimenu, kas atsitiko, kad aš likau su dukra ant rankų ir su téčiu.

Kadangi neturėjau laiko, tai, manau, téčiu pridésiu pilną lékštę, kad jis pavalygtų, atsigerti, bet sakau:

– Sriubos, seneli, tai šiandien nebus.

Na gerai, aš dukrai išviriau labai nedaug makaronų sriubytës, supyliau į lékštę ir jau nešuos, o į puodą jpyliau vandens. Pažiūrėjau – ten plaukioja kokie keturi liūdni makaronai...

Grįžtu atgal, tétis sako:

– Tu žinai, viskas buvo skanu, bet va – makaronų galėjo būti daugiau.

Negana, kad suvalgė, jis dar ir pasišildė tą sriuba.

Gyveno priešais mano dukros bendraamžé, gal penkerių šešerių metų mergaitė. Jos senelis – kareivis, kare užsitarnavës labai daug medalių. Kažurių gegužës 9-ają – Pergalés dieną – jis įsiségë visus medalius ir išėjo pasivaikščiot. Mano dukrai medaliai padaré nenusakomą įspūdį. Parejo namo ir sako:

– Seneli, baik barškinti mašinélę, eik medalių uždirbinėt.

Buitinių, kasdieninių anekdotų pasitaiké daug, nes materialiajai gyvenimo pusei jis buvo absoliučiai abejingas. Jam tai nedarydavo jokio įspūdžio.

Jonas MARDOSA. Man atminty išliko tragikomiškas prisiminimas apie Dovydaitį – autobuso keleivių kontrolierį. 1979 metais, birželio pabaigoje, Krašto-tiros draugija surengé kompleksinę ekspediciją Vištytyje. Į ekspediciją važiavau kartu su mažamečiu sūnumi, kurj po poros dienų nuvežiau pas močiutę į kaimą netoli Kalvarijos, o atgal grįžau dviračiu. Pasibaigus ekspedicijai, po gerų pabaigtuvii, kai vardan sekminingo darbo net kolukio bandos avis nusilaužé koją ir buvo paaukota šašlykams, kitą dieną patraukiau Kalvarijos link. Miestely sutikau Jurgį Dovydaitį, kuris sakési dar negrįšias namo drauge su visais ekspedicijos dalyviais, nes sutarës Gražiškiuose ir berods Kalvarijoje susitikti su dainininkémis.

Rytojaus dieną, atrodo, tai buvo sekmadienis, aš su sūnumi ir žmona Kalvarijoje įsėdau į iš Marijampolés į Vilnių važiuojantį autobusą. Keleivių daug, o pa-

čiame autobuso gale įsitaiciusi vestuvių muzikantu kompanija. Suvalkiečiai juos, matyt, buvo gerai pa-vaišinę, todél jie be perstojo grojo ir dainavo dainas ir kupletus, vis įterpdami tuo metu populiaras ir garsias „Babilono upes“. Pavažiavus Alytaus link kupletų turinys émë keistis ir išgirdome „Oi laukiam laukiam, kontrolieriaus laukiam“. Supratome, kad į autobusą įlipo kontrolierius, bet vis nesirodé. Visai netoli Alytaus, prie Vidzgirio, triukšmas autobuso priekyje sustipréjo, pasigirdo šūksniai, autobusas sustojo ir iš jo iššoko du ar trys vyrai. Paaiškéjo, kad vairuotojai vežési „zui-kius“ ir, nenorédami turéti reikalų su milicija, išleido juos miesto pakrašty.

Netrukus tarp keleivių pasirodė ir kupletų herojus – kontrolierius, kuris buvo ne kas kitas, o Jurgis Dovydaitis! Labiausiai nustebino, kad tik filmuose muštynių scenose buvo tekë matyti tokj nukentéjusį herojų: visas jo švarko atlapas buvo nuplëštas. Užstojo „zuikiams“ keilią, grumtynių metu, kaip dabar būtų sakoma, jis ne tik „neapgyné visuomeninio interesu“, bet ir švarko.

Priéjës patikrino mûsų bilietus ir kaip ekspedicijos pažystamo paprašé mano namų adreso. Mat ruošési grįžës į Vilnių ieškoti teisybës, o aš kaip liudininkas jam reikalingas. Daviau adresą, bet jis manës neieškojo. Kitais metais buvome ekspedicijoje Rusnéje, bet ne-klausiau apie tą įvykį, be to, maniau, kad gal ir mane jis pamiršo.

Autobuse jis man paaiškino, kad nuolat tenka važinéti pas tautosakos pateikéjus, todél brangų. Įsitaicé vadimuoju visuomeniniu kontrolieriumi ir, tikrindamas bilietus, gali nemokamai keliauti po Lietuvą. Tautosakininką ne tik kojos, bet ir išradingumas peni.

Parengé Saulé MATULEVIČIENĖ ir Austé NAKIENĖ

ANNIVERSARIES

Jurgis Dovydaitis is 100

In Autumn this year folklorists commemorated the 100th anniversary of Jurgis Dovydaitis' birth. Jurgis Dovydaitis (19/10/1907 – 24/08/2001) is the most conspicuous figure among folklore collectors. He started collecting folklore as early as in the interwar period in Lithuania (1918 – 1939) and carried on for nearly as long as he lived. In 1998 he donated his entire private folklore archive consisting of 350 note books, 45 big thematic collections, 1243 tapes (with as many as 100 000 items of folklore pieces of different genres), 800 photo films and many songs' melodies transcribed by Bronius Uginčius to the manuscript collection of the Lithuania Folklore institute. Jurgis Dovydaitis was an original man of strong character. People remember many funny and tragicomic stories related to him. This suggests that he impressed as well as influenced them all.

Liaudies menas XXI amžiuje

Vytenis RIMKUS

Numatyti, koks bus liaudies menas, kokie jo raidos keliai ir tendencijos XXI amžiuje, – užduotis labai sudėtinga, prognozuoti galima tik apytikriai. Išeities pozicija tenka laikyti polinkius, išryškėjusius dar XX amžiuje.

Liaudies menas yra vienas iš svarbiausių etninės kultūros sudedamųjų komponentų, tautinio savitumo, dvasinės ir materialinės raiškos būdų. Ką šiandien vadiname liaudies menu?

Nėra visuotinai priimto „liaudies meno“ apibréžimo, kiekviena tauta, šalis, regionas skirtingai šią sąvoką supranta ne tik geografiniu (valstybės, etninės teritorijos), bet ir istoriniu (visuomeninių santykiių, santvarkų kaitos) požiūriu.

Esu pasiūlęs formulę: liaudies menas – visa plastinė kūryba, gimstanti, egzistuojanti ir besivystanti už profesionaliojo meno ribų. Tačiau nėra griežtos profesionaliojo ir liaudies meno ribos, tik daugybė tarpu-savio sąsajų, poveikio formų bei to poveikio išdavų. Liaudies meno suvokimui galimos ir net būtinos jvairos klasifikacinės schemas. Šiandienos reiškiniams apibūdinti siūlytinas terminas „šiuolaikinis liaudies menas“, suprantamas kaip tradicinio liaudies meno, šiuolaikinio liaudies meno ir mégėjų meno visuma. Visi tarpusavyje persipynę jvairiai ryšiais. Liaudies meno erdvėje galimos ir priešprieš klasifikacinės grupės: tradicinis – netradicinis, senasis – naujas, taikomasis – vaizduojamas, komercinis – nekomercinis, pripažintas – nepripažintas, prestižinis – turbinis, parodinis – neparodinis, organizuotas – neorganizuotas, originalus – reprodukcinis, autorinis – anoniminis, individualus – kolektyvinis, namudinis – pramoninis ir kt. Kiekviena iš tų schemų – atskiro tyrinėjimo objektas.

Tendencija atskirti nuo liaudies dailės vaizduojamasiškas šakas ne nauja, vis iš naujo atgimstanti. Šios tendencijos šaknys – XIX a. teoretikų nuostata, kad liaudies menas esąs valstiečių (krestjanskoje isskustvo, Bauerkunst, štuka ludova) taikomasis, praktinės paskirties menas, o „nepriklasomas“, „autonominis“, „savarankiškas“ vaizduojamas menas nebūdingas liaudies kūrybai, nesas jo dalis. Ši problema daugia-

briaunė. Parodų ekspozicijose tapybos darbai labai sunkiai „limpa“ prie taikomujų šakų, apima itin plati diapazoną nuo primityvios iki pusiau profesionalių ir net profesionalios dailės. Antra vertus, tradicinė liaudies graviūra be abejimo priskiriama liaudies menui. Bet didžiausias paradoksas – vaizduojamojo meno medinės ir akmeninės skulptūros. Taigi nuostata, kad liaudies menas – tik taikomojo pobūdžio, yra sustabarejės stereotipas.

Šiuo metu siekiama atgaivinti ir propaguoti ne tik folklorą, etnografinius papročius, bet ir „išgrynintą“, sterilių liaudies meną. Siekiai gražūs, kilnūs, ypač istorinės atminties išsaugojimo, pažintine prasme. Tai akiavaizdžiai atskleidžia papuošalai – reproduktuoti archeologiniai dirbiniai, kurie patys savaimė yra puikūs. Šiek tiek stilizuoti, pritaikyti nūdienai, jie galėtų būti pamėgti intelektualių jaunuolių, deja, daugumą liaudies juvelyrikos stilių tebediktuoja turgaus amatinių iškojimų bei pramoninė bižuterija.

Panašios problemos ir tekstilės srityje. Kilmai, rankšluosčiai, staltiesės, juostos – kas gali būti gražesnio, tobulesnio, solidesnio! Tai pastovi, nekintanti vertybė, kurios meninė struktūra anoniminė, struktūrų variantišumas ir atlirkimo meistrišumas autorių. Autorystės, individualizacijos tendencijos čia suspauždžiamos į kietus tradicijų rėmus, naujovės sunkiai įsileidžiamos ir pripažįstamos. Naujos medžiaigos, technologijos, temos, žanrai, formos prasiveržia mažesnio masto vietinėse parodose – tai ir yra gyvasis šiandieninis liaudies menas. O „sterilus“ liaudies menas tampa parodiniu, ekspoziciniu, reprezentaciniu reiškiniu, funkcionuojančiu už liaudies kasdienės gyvenamosios erdvės.

Liaudies meną labai veikia besiplėtojanti komercija, atpalaidavusi kūrybą nuo biurokratinio ideologinio reglamentavimo. Vis labiau paklūstama rinkos dėsniams, grįztama prie turgaus (nebūtinai turgaus aikštėje) kaip vieno iš pagrindinių liaudies meno funkcionavimo reguliuotojų. Muziejinkai, parodų rengėjai turi siauresnę, bet prestižinę reguliavimo erdvę. Šios dvi erdvės labai atitolo viena nuo kitos ir,

mano nuomone, tebetolsta. Atitolimą skatina komercija, kita vertus – tradiciškumo, „sterilaus“ grožio reikalavimai, specialistų pamokymai ir spaudimas.

Meniškumo, kūrybiškumo kriterijai tampa labai vienašališki, nebesurandama bendro vardiklio.

Naujaisiais laikais atsiranda vis kitų liaudies meno bruožų, funkcionavimo problemų. Beveik neliko skirtinės linijos tarp kaimiškojo ir miestelio folkloro, tarp primityvios ir profesionalios išraiškos, tarp pripažintų tradicinių formų ir naujovių paieškų.

Šiuolaikinis liaudies menas vertintinas ne tik už išbaigtus, visuomenėi pateiktus kūrinius, bet ir kaip dvasinės būsenos bei vyksmo reiškinys, kuriame dalyvauja meistrai ir žiūrovai.

Dėl tradicinių liaudies meno paminklų saugojimo, jų propagavimo lyg ir sutariama. Tačiau kiemai, sodybos, pastatai dažnai puošiami netradiciniais liaudies kūrybos darbais, kurie vertinami labai prieštaragingai – nuo visiško atmetimo, kaltinimų kiču iki entuziastingo pripažinimo. Tokia meninė veikla jdomi kaip realiai egzistuojantis faktas ne tik menine ar antimenine forma, bet ir psichologiniu požiūriu.

Neaiškioje situacijoje buvo atsidūrę tokie nereglementuoti reiškiniai kaip Orvidų, Kosto Gendvilo, Zenono Valunto sodybos, apkaltintos kičiškumu, antmeniškumu ir kitokiomis nuodémėmis. Buvo ir entuziastingų pritarėjų. Tokio prieštaringo vertinimo esama iki šiol. Mūsų dienomis gausiai kuriasi naujos etnografinės komercinės sodybos, restoranai, kavinės, užeigos („Pas Juozapą“ Palangoje, „Vienkiemis“ Kretingoje, bufetai paplentėse ir kt.). Juose daug pseudoliaudiškumo, vis dėlto tai liudija savotiškas pastangas komercinėje veikloje panaudoti „etnografiją“.

Daugelis liaudies kūrybos šakų ir žanrų yra patyrę panašių požiūrio į juos priešpriešų. Net administraciėmis priemonėmis buvo kovojama su tapytais kili-meliškais kaip su viena „antmeniškiausiu turgaus meno“ atmainų. Galbūt dėl tos priežasties, o gal ir dėl kitų (paklausa), šie tapiniai išnyko. Tačiau ir tie kili-meliškai, pasirodo, beturj šio to jdomaus ir net estetiškai vertingo: dekoratyvumo, formų apibendrinimo, spalvinės drąsos. Jais susidomėjo scenografai, ekspresyviosios krypties tapytojai.

Sunkų kelią į viešajį dailės gyvenimą nuėjo verbos. Net iki septintojo dešimtmecio jos neturėjo liaudies meno statuso, buvo teigiamas, kad tai esąs nepriimtinis religinės atributikos reliktas, neskonybės išraiška, nevykusi ir net nusikalstama gyvų gėlių imitacija, tikrų tikriausias kičas. Tik koloristinės lietuvių tapybos atstovai verbas išplukdė į meno pasaulio panoramą,

daug prisidėjo prie jų pripažinimo ir netgi dabartinio suklestėjimo.

Liaudies kūryboje nuolat vyksta tradicijų ir naujuvių sąveika bei kaita. Naujovės paprastai priimamos kaip svetimkūniai. Turi praeiti nemažai laiko, kad po savaimė susiklosčiusios atrankos, vertybinių kriterijų pokyčių jos taptų tradicija, etnoso savastimi. Antra vertus, labai dažnai tradicinės liaudies meno formos tampa atgaminamuoj, reprodukciniu, reprezentaciniu, suvenyriniu reiškiniu, lyg ir intelektualiojo kičo atmaina. Tačiau nesubékime vadovautis išankstinėmis nuostatomis. Kiču galime pavadinti visą šiandieninę liaudies meno produkciją, kuri kartoja senias formas, o funkcionuoja kaip suvenyras, kaip kioskinis menas. Išvairiausius plastmasinius dirbinius, krepšeliaus iš viei-lų, automobilių puošmenas, tvorų ir sienų piešinius, darželių aptvarus iš sudėvėtų padangų ir ugnies gesintuvų, nostalgiskas cementines gulbes priemiesčių so-dybose turime pripažinti kaip neįprastą, bet natūralų, gyvybingą šiandieninį liaudies meno reiškinį, realiai mūsų kasdieniame gyvenime egzistuojantį.

Viena iš naujai iškilusių mūsų meto problemų – monumentaliosios liaudies kūrybos apsauga. Seniosios tradicinės monumentalistikos epocha po savo klestėjimo, nykimo ir naikinimo tarpsnių liko praeityje. Naujos paminklų, ypač kryžių, statymo bangos didesniajā dalį galime vertinti kaip to paveldo reprodukavimą. Naujujų kūrinių likimas klostosi jvairiai. Ablingos, Čiurlionio kelio, Raganų kalno liaudies skulptūrų ansambliai – gerai žinomi, visiems matomi nacionalinės kultūros reprezentantai. Intos akmenų muziejus Mosėdy, gavęs valstybinio muziejaus statusą, funkcionuoja patenkinamai, palaikomas jo gyvybingumas. Panašiai galima pasakyti ir apie Orvidų sodybą. Pasak Jono Meko, „Orvido sodyba yra paminklas, himnas, odė individualizmui, žmogaus sie-lai, manifestas prieš viską, kas nori užgniaužti žmogaus individualizmą“ (T. Sakalauskas. Duetai. Vilnius, 1998, p. 262). Nelikus tévo ir sūnaus Orvidų, šis unikalus ansamblis neteko savo ideologiją ir kūrėjų, virto Kretingos muziejaus padaliniu. Paradoksas – sodyba buvo kuriamo asmenine iniciatyva ir lėšomis, valstybinėms instancijoms (tarybinėms) ne tik trukdant, bet ir bandant griauti, o dabar jos išsaugojimui reikalinga didelė pinigų suma. Nelikus tikrujų šeimininkų, šios sodybos kūrybinis procesas sustojo. Ogi būtent nenuspėjamas vyksmas, kaita buvo vienas iš žaviausių jos fenomenų. Gerai, kad susirūpinta apsaugoti sodybą nuo sunykimo, tačiau buvusio gyvybingumo pasigendama.

Dramatiškai susiklostė Ablingos memorialo padėtis: dabartinė jo būklė apverktina. Buvęs memorialinio muziejaus pastatas visiškai suniokotas, tvyro abejingumo ansamblui ar net prieškumo dvasia. Kai 1996 m. memorialo iniciatorius V. Majoras organizavo tvarkymo darbus, buvo pastebėta: „Darbo čia nėra daug ir pinigų daug nereikėtų“. Tačiau – takai užželė, laipteliai aplūžę, kadaise gražiausių atsiliepimų prirašyta knyga bičių aviliu pavirto... „Su kokia meile jis (V. Majoras – V. R.) liečia ažuolines skulptūras, tirkina ir vis prisimena tą 1972 m. vasarą, kūrybinę stovyklą. Skulptūrų ansamblį sutvarkyti nesunku, o muziejaus – jau niekas neatkurs“ (B. Ramaitytė. Dūlėjanti tautos atmintis. Iš: *Diena*, 1996 m. rugpjūtis).

Dar prastesnė individualių ansamblių būklė. Pavyzdžiu, Zenono Valunto Medinio zoologijos muziejaus Butėnuose prie Utenos – Svėdasų paplentės. Šimtai paukščių, gyvūnų ir žmonių figūrų iš kelmų ir šakų kaip magnetas traukė žiūrovus. Tačiau iš nekokybiškos medžiagos sukurti darbai dar meistrui tebegyvenant buvo pradėjė nykti, o po jo mirties 1997 m. ansamblis liko ir visiškai pasmerktas. Pirmoji pavojaus signalą paskelbė „Respublika“ (R. Briedienė. Unikali sodyba pasmerkta išnykti. 1996 m. lapkričio 4 d.), o V. Bagdonas „Lietuvos žiniose“ 1999 m. vasario 24 d. rašė: „Rajone keitėsi valdžios. Bet nei anksčiau, nei dabar niekam – valdininkams, muziejininkams, pamincklosaugininkams – nerūpėjo šio unikalaus medžio skulptūrų parko likimas. Jei vieni bent atvažiuodavo į Butėnus, pašnekėdavo su meistru, tai kiti net akių nerodė. Dar ir dabar kai ką galima būtų išsaugoti, pri glausti kokiame muziejuje, gal net bandyti restauruoti... Apmaudu, kad tokį unikalų medžio skulptūrų parką sunaikino darganos ir... valdžios abejingumas“.

Tyko ir kitokie pavoja. Štai Kosto Gendvilo sodyba prie Meškuičių, kur meistras pristatė visokių pastatelių, išpuošė juos tapiniais, paveikslais, išraše eiliuotais tekstais. Susigrąžinus žemę ūkininkavimui, prieikė inventorizuoti pastatus, ir kruopštūs matininkai sužymėjo net 44 objektus, visi jie teisiniu požiūriu pasirodė besą „savavališka“ statyba, kurią reikia nugriauti. K. Gendvilas yra vienas iš tų tautodailininkų, kuriems tapyba, savo sodybos kūrimas ir perkūrimas, eiliavimas ir užrašinėjimas yra gyvenimo būdas. Tai daug kam atrodo itin neracionalu, yra konfliktų net su artimais žmonėmis priežastis. Tikrai reikia būti užsisprusiam, įsitikinusiame, kad būtent taip elgtumeis ir gyventum. Tas paprastutis peizažas, taupiomis spalvomis ūkininko ranka nutapytas paveikslø paviršius, savotiškas jo virpėjimas, tariamas tapybinės technikos

nemokėjimas yra nuostabiai tikri, autentiški, išplaukia iš sielos.

Su tokiais objektais būtina elgtis labai atsargiai, pripažinti sodybų ir visų jos komponentų etninę kultūrinę vertę. Išorinė invazija, „architektūrinis“, „priešgaisrinis“ ar kitas tobulinimas tik pakenktų visumai, o gal ir sunaikintų ansamblį. K. Gendvilo sodyba domimi- si, ją lanko užsienio svečiai, apie ją rašoma spaudoje, ji rodoma per televiziją. Tariama netvarka, chaosas – vienas iš svarbiausių sodybos komponentų.

Atrodo, nėra universalaus tokijų meno objektų išlikimo ir apsaugos problemos sprendimo. Patys kūrėjai dažnai neturi vilčių, kad jų kūriniai bus išsaugoti. Neatsitiktinai Z. Valunta yra pasakės: „Mano skulptūros bus gyvos tol, kol gyvensiu aš. Baigiasi jos, baigiuosi ir aš“.

Liaudies meno išlikimui ir jo raidai būtina sąlyga – pripažinti, kad liaudies menas pirmiausia yra procesas, jungiantis senasias tradicines formas bei jų funkcionavimo prielaidas su naujai gimstančiais poreikiais, medžiagomis ir technologijomis. Būtina pripažinti, kad galimas ir kompiuterinis, skaitmeninis, video liaudies menas. Tradicija gimsta ir šiandien. Antra – reikalinga visuomenės ir valstybės parama tiek saugant ir propaguojant liaudies meno paminklus, integrnuojant juos į dabarties gyvenimą, tiek skatinant individualią ir kolektyvinę žmonių kūrybą. Reikia padėti atskleisti kūrybiniam žmonių potencialui, paremti organizacines struktūras.

XXI a. tautodailė gyvuos kaip vienas iš svarbiausių jų komponentų išsaugant tautų savitumą. Tai svarbu ne tik lietuvių tautai, Lietuvos valstybei, bet ir visoms tautoms. Būtinės tarptautinės bendradarbiavimas, patirties pamokos, tarpusavio supratimas ir parama. Liaudies menas XXI a. turiapti tautų dvasine jungiamaja grandimi. Kad taip įvyktų, pagrindus turime puoselėti ir šiandien.

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE**Folk Art in the 21th Century****Vytenis RIMKUS**

There is no universally recognised definition of folk art. Vytenis Rimkus suggests that all plastic art conceived, existing and developing outside professional art is folk art. Folk art is full of contradictions and losses due to negative professional influence, ideological or market dictatorship or failure to secure the heritage of individual artists before it is too late. 21th century folk art will remain one of the most important components in safeguarding the particularities of individual nations.

Riešinės – iš užmaršties prikeltos miniatiūros

Ona Danutė ALEKNIENĖ

Per pastaruosius penketą metų išleistų knygų aruodas pasipildė naujais leidiniais apie lietuvių valstiečių aprangą arba atskiras jos dalis. Vieni jų – tiriamojo pobūdžio – nušviečia XIX a. – XX a. pr. vilkėtus etnografinius drabužius, kiti skelbia muziejuose saugomų rinkinių duomenis,¹ tretieji aktualizuoją tautinio kostiumo autentiškumo problematiką.² Tematikos aktualijas tarsi aidu atliepia palyginti neseniai dienos šviesą išvydės Irenos Felomenos Juškienės 136 puslapių apimties iliustruotas leidinys „Riešinės“ (2005 m.; visuomenės „teismui“ jis buvo pristatytas 2006 m.).³ Jame pateikta medžiaga – dalykinė ir metodinė pagalba, taip pat paslauga ne tik įvairaus amžiaus ir interesų žmonėms, bet ir daugumai etnokultūros, mokomųjų įstaigų ir muziejų darbuotojams. Visiems tiems, kurie neturėjo galimybės ar laiko susipažinti su meniška, nors ir miniatiūrine, etnografinių drabužių dalele *riešinėmis* – megztu arba nertru, vilnoniu, ~5–15 cm ilgio puošniu rankogalių tipo užmovu, skirtu dėvēti užsimovus ant rankų riešų dėl šilumos. Riešinės dar vadinamos: *antriešiai*, *apyrięšiai*, *čiurneliai*, *čiurnėmis*, *mankietais*, *maukėmis*, *maukomis*, *piršcionkomis*, *pulsėmis*, *rankapkomis*, *rankaukomis*, *rankalkomis*, *rankelkomis*, *rankavécomis*, *rankové-lémis*, *rankovicomis*, *rankovéčiais*, *rankovičiais*, *rankovičkomis*, *ronkelkomis*, *riešeliais*, *rukaukomis*, *rumpémis*, *rumpiai*, *runkelkomis*, *runkaukomis*, *rankovélémis*, *rukavicomis*, *runkovéčiais*, *runkovikais*.⁴ Leidinys supažindina ne tik su XIX a. – XX a. pirmosios pusės utilitariniu ir puošniu valstiečių aprangos reikmeniu, bet ir pačios autorės sugebėjimu kūrybiškai pasirinkti dar tyrinėtojų beveik nenagrinėtą sritį, profesionaliai atkartoti riešinių kopijas arba rekonstrukcijas ir prikelti jas naujam gyvenimui. Knijoje glaustai ir populiarai apžvelgiama riešinių geografija, istorinė raida, paskirtis, etniniai savitumai, medžiagų panaudojimas, darbo eiga, technologija, raštai. Visa tai pailiustruota numegztų riešinių ir jomis pasipuošusiu žmonių nuotraukomis. Leidinio pabaigoje išvardijami šaltiniai (muziejai, literatūra, santurpos). Iliustracijų sąrašas su išsamiai pateikta metrika skaitytojų patogumui suskirstytas etnografiniai regionais. Penkiolika metų trukusios kūrybinės paieškos buvo prasmingos. Atkartotos autentiškos riešinės, paruoštas ir išleistas pažintiniu, metodologiniu bei edukaciniu požiūriu ganėtinai informatyvus, naudingas leidinys, aktualizuotas riešinių išlikimo klausimas. Džiugu, kad meniškos ir šiltos riešinės buvo įvertintos. Jas dabar dėvi

įvairių socialinių sluoksnių žmonės: moksleiviai, studentai, viudutinio ir vyresnio amžiaus moterys bei vyrai, priderinė prie tautinių arba modernių kasdienių drabužių, kartais ir prie klasikinio kostiumo.

Nors ir epizodiškai, bet riešinėmis domėtasi jau nuo XX a. pirmosios pusės. Riešines rinko, apraše, propagavo ir kūrė kai kurie kultūros veikėjai. Vieni iš pirmųjų – dailininkas Antanas Tamošaitis (1906–2005), kompozitorius ir muziejininkas Viktoras Kuprevičius (1901–1992),⁵ 1924–1940 m. dirbęs Kauno M. K. Čiurlionio muziejuje, vadovavęs devynioms etnografinėms ekspedicijoms,⁶ muziejininkė Mikalina Glemžaitė (1891–1985).⁷ Dainų ir šokių ansamblio „Lietuva“ dalyviamas šešis stilizuotus tautinius kostiumus su riešinėmis 1969 m. (pakartotinai 1984 m. ir 1987 m.) sukūrė dailininkai Regina Songailaitė-Balčikonienė (1922–2007) ir Juozas Balčikonis.⁸ Tuo pat metu scenografė Dalia Mataitienė septynis etnografinius kostiumus su riešinėmis sukurė Liaudies muzikos teatro (vėliau – Folkloro teatro) artistams. Du 1974 m. išleisti leidiniai iliustruoti riešinių nuotraukomis – tai albumas „Drabužiai“ iš serijos „Lietuvių liaudies menas“ ir

1. Vyriškos riešinės, rankaukos. XIX a. antroji pusė. Biržų ap., Kvietkeliai vnk. LNM EMO 1601 (kopija LNM EMA 718).
2. Vyriškos riešinės, rankovélės. XIX a. antroji pusė. Biržų r., Pabiržės vl. ČDM E 1547 (kopija LNM EMA 721).
3. Vyriškos riešinės. Kelmės r. LNM EMO 4251 (kopija LNM EMA 742).
4. Vyriškos riešinės, rankovéčiai. XIX a. antroji pusė. Plungės r., Kulių ap., Kumžaičių k. LNM EMO 2347 (kopija LNM EMA 741).

Stasės Bernotienės knyga „Lietuvių liaudies moterų drabužiai. XVIII a. pab. – XX a. pr.“⁹ 1993 m. „Liaudies kultūros“ žurnale publikuotame straipsnyje „Pagalbiniai reikmenys“ riešinių mezgimo technologiją glaus-tai apraše Teresė Jurkuvienė.¹⁰ Kai kurie straipsnių autorai riešines, kaip pirštinėms giminingą reikmenų grupe, tik pamini.¹¹ Šiek tiek duomenų apie riešines pateikiama Šilalės ir Vi-duklės valsčių monografijoje.¹² Vis dėlto minėtoje literatūroje pateiktii duomenys apie riešines yra gana fragmentiški. Išsamesnių tyrinėjimų ir apibendrinimų iki šiol nebuvo. Todėl tenka pripažinti, kad didžiaja da-limi šią spragą užpildo Irenos Felomenos Juškienės leidinys, nors ir skirtas tik pačioms tuošniausiomis riešinėmis pristatyti.

Muziejine retenybe riešinės tapo jau XX a. pirmojoje pusėje. Nuo to laiko Lietuvos muziejų rinkiniuose sukaupta 173 riešinės: iš jų 103 – autentiškos riešinių poros (arba išlikusios tik po vieną); 17 sukûrė dailininkai; likusi dalis – kopijomis atkartota autentika.¹³ Muziejų rinkinius sudaro: 83 – Lietuvos nacionaliniame muziejuje (toliau LNM), 24 – Nacionaliniame Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės (ČDM), 22 – Šiaulių „Aušros“ (AŠM), 20 – Lietuvos dailės (LDM) muziejuose. Nuo 1 iki 7 riešinių porų turi Biržų „Sė-las“ (BSM), Telšių „Alkos“ (TAM), Liaudies buities (LBM), Marijampolės (MKM) ir Vilkaviškio krašto (VKM), Upynos (Šilalės r.) mokyklos (UMM) muziejai bei Antano ir Anastazijos Tamošaičių galerija „Židinys“ (iš viso 24 pavyzdžiai). Pastaruoju metu tik kas dešimtas pateikėjas pats yra riešinės dėvėjės, prisimena jas matęs ar yra apie jas ką nors girdėjės,¹⁴ todėl muziejų rinkiniai naujais riešinių pavyzdžiais papildomi ypač retai.

Riešinių, kaip ir visos aprangos, istorinėje raidoje būta pačių jvairiausių pokyčių. Keitėsi drabužių dėvėjimo bū-das, stilius, medžiagos, forma, puošyba, raštai, spalvos. Daugelio daiktų išlikimą dažniausiai lemia daug ką naikinantis laikas, mados, medžiagos patvarumas, paties vartotojo po-žūrius į daiktą. Kai kurios aprangos dalys išnykdavo ir vėl atsiradusios tapdavo madingomis. Todėl kyla minčių, kad riešinės, kaip papildomas aprangos reikmuo lietuvių valstiečių aprangoje, nebuvo visai naujas reiškinys. Ankstesniais laikais pasipuošti ir marškinė rankovėms užspausti naudo-tos žalvarinės apyrankės,¹⁵ nors riešinių atsiradimas, kaip ir jų pavadinimas, sietinas su pirštinių be *atnarélių* (*čiurnų*, *čiurnių*, *rankogalių*, *rankovélių*, *riešelių*, *riešų*, *riešinių*) ir pirštinių trumpomis *atnarélemis* paplitimu XIX a.¹⁶ Kartu su pirštinėmis riešines dėvėjo ir moterys, ir vyrai – dažniau šaltuoju metų laiku arba esant vėsim, vėjuotam orui. Kiek-vienas suaugęs šeimos narys turėdavo dažniausiai keletą riešinių porų išeigai ir kasdien nešioti.¹⁷ Vyriškos ir mote-riškos riešinės mažai kuo skyrėsi – tik dydžiu, iš dalies raštų

Pirštinės. XX a. pirmoji pusė.
Medvilnė. Panevėžio krašto
muziejus. GEK-2719, E100.

Riešinės, rankaukos. Dėvėjo Marijona Tomkutė-Balnienė (1883–1963) iš Miežionių k. (Kaišiadorių r.).
Atkartojo Danutė Regina Katkevičienė (g. 1936 m.), gyv. Kaišiadoryse. 2006 m.

stambumu. Puošniausiomis ir naujomis riešinėmis tuošdavosi vykdami į bažnyčią, į svečius, su naujomis, bet mažiau tuošniomis vykdavo į tolimesnę kelionę. Paprastos kas-dieninės riešinės tenkino vien utilitarines reikmes: jos dė-vėtos dirbant lauko (rankoms apsaugoti nešiotos ir vasarą), ūkio, miško darbus. Ruošdamies išvykti iš namų riešines pirmiausia užsimaudavo ant marškinį rankovių galų (palaidū arba su rankogaliais) prieš apsivelkant šiltuosius vir-šutinius drabužius (algerką, kailinius, sermęgą, švarką). Moterys jomis užspausdavo ir plonų švarkelių rankovių galus, kad į rankoves nepūstų vėjas.¹⁸ Vyriškų riešinių dėvėjimo būdus 1990 m. Suvalkijoje apraše Vida Kulikauskienė.¹⁹ Lin-kuvos apylinkėse (Pakruojo r.) 2002–2003 m. duomenis apie riešines rinko Irena Felomena Juškienė.²⁰

Riešinių, kaip ir kitų drabužių, kiekj, kokybę ir tuošnumą lėmė daugelis veiksnių – ūkio ekonominė padėtis, vietinės mados, įgūdžiai ir kūrybiniai gebėjimai. Vilnonius siūlus riešinėms megzti moterys dažniausiai susiverpdavo ir nusidaždavo pačių pasigintais augaliniais dažais. Dažydavo dažniausiai juodai, tamsiai mėlynai, žaliai, raudonai bei violetine, vyšnine ir burokine (*rasaline*) spalvomis. Fabrikiniuose dažais pradėta dažyti XIX a. antrojoje pusėje. Pasiturintys valstiečiai riešinėms megzti dažniausiai pirkosi fabrikinius vilno-nius siūlus: *kangarą* arba *skaistgijas* (*arusus*, *kavalkinius*, *luč-kas*, *skaistgijas*, *straipsninius*, *pruntinius*, *vlučkiniai*) – put-lius, pereinamaisiais atspalviais dažytus siūlus, raštams iš-megzti dažniausiai naudodavo baltus, ~1,5 mm skersmens stiklo karoliukus (*biseri*). Jvežtiniai stiklo karoliukai drabužių ir kai kurių aksesuarų tuošybai paplito XIX a. pr.²¹ Iš pradžių karoliukais amatininkai tuošdavo aukštūmenės ir miestiečių drabužius, vėliau jais imta tuošti ir valstiečių aprangą: antkakčius, diržus, krūtinėles, pinigines, riešines, Mažojoje Lietuvoje *delmonus* – prisijuosiamas kišenes,²² suvalkietės susiverdavo *karielines* (*karolines*), Žemaitijoje jų jverdavo į *žičkiniai*²³ skarelių kuteliais. Kasdieninėms riešinėms megzti dažniausiai buvo naudojami jvairių siūlų likučiai arba jau buvę panaudoti, blankių spalvų siūlai.

Išeiginės riešinės būdavo mezgamos jvairiomis technikomis virbalais arba neriamos vąšeliu: viengubinės – plo-nesnės, o dvigubinės ir dvisluoksnės – šiltesnės. Jos būdavo numezgamos dvejopai: spiralinėmis eilėmis – *apvaliai* ir *plokščiai* – mezgant *ripsu*. Rečiau riešinės būdavo siuvinė-jamos kitos spalvos nei buvo pati riešinė siūlais.²⁴

Apvaliai megztos (nertos) riešinės būdavo be siūlės – gerų ir blogų akių stulpeliais, faktūrine eglute, skersai dryžuotos tiesiais arba vingiuotais dryželiais, įstrižo mezgimo rombelių raštu. Vienpalvių riešinių galus dažnai tuošdavo kitos spalvos (arba kelių) ir kita mezgimo technika išmegztas faktūriniais raštais ir tik retais atvejais paprastu įmegztu karoliukų rašteliu. Dvigubinės (*dubultavos*) riešinės būdavo mezgamos išilgai dryžuotos, jos būdavo smulkaus geometrinio rašto.²⁵ Dvisluoksnės – viršutinis sluoksnis mezgamas ažūriniu raštu, per kurį dažniausiai persišviečia kitos spalvos pagrin-das, o abu sluoksnius jungia gerų ir blogų akių stulpeliais numegzta atnarėlė.²⁶ Stulpeliais dažniausiai buvo mezgamos ir kasdieninės vienspalvės arba blankią spalvą, atsitiktinio spalvų derinio, skersai dryžuotos riešinės. Danutė Regina Katkevičienė, 71 metų amžiaus moteris iš Kaišiadorių, pasakojo, kad jos močiutė Marijona Tomkutė-Balnienė (1883–1963), gyvenusi Miežonių k. (Kaišiadorių r.), šaltuoju metų laiku nuolat mūvėdavo riešines: būdama namuose, eidama parnešti malkų, vandens, pašerti gyvulius.²⁷

Pačios tuošniausios – plokščiai *ripsu* megztos riešinės su įmegztu stiklo karoliukų raštu.²⁸ Dauguma riešinių ripsinės – megztos virbalais, rečiau – nertos vąšeliu žemų stul-peliai eilėmis. Pirmiausia numezgamas (nuneriamas) viens-palvis arba dryžuotas 2–6 spalvų stačiakampis su jo gale įkomponuotu ornamentu; retais atvejais būna raštuotas vi-sas riešinės plotas. Pabaigus mezginį priešpriešiniai stačia-kampio kraštai susiuvami arba sumezgami išilgine siūle, kar-tais padaromas užsegimas su sagomis.²⁹ Dalis riešinių tuo-los geometriniais raštais. Aiškios kompozicijos dažniausiai sudarytos iš pagrindinių, riešinėse dominuojančių motyvų: aštuonkampių žvaigždžių, eglučių, krypučių, rombu, trikam-pių, kryželių ir juos papildančių smulkesnių detalių – taš-kelių, dryželių, krypelii, varnelių, kryželių, kryžiokelių, lan-gelių, saulučių ir kt.. Pagrindiniai motyvai dažniausiai stam-būs, komponuojami skersai riešinės, ritmingai, dažniausiai vienoje eilėje (be tarpų arba su tarpais ir su smulkiais ele-mentais juose). Sudėtingesni raštai su komponuoti iš jvairių motyvų ir keliomis skirtingo ornamento eilėmis. Kita riešinių dalis tuošta augaliniais raštais, su komponuotais iš stili-zuotų augalų: dobiliukų, rugiagelių, jvairių gėlių žiedų, la-pų, šakelių, gėlių vazonėliuose ar medelių motyvų, kurie komponuojami pavieniui ir grupėmis, skersinėmis arba išil-ginėmis eilėmis. Pasitaiko, kad geometriniai ir augaliniai motyvai derinami. Kai kada riešinių raštų motyvai nusizi-rimi iš rinktinės audinių (Riešinės. Než. viet. ŠAM EO 475). Daugelį naudojamų daiktų, neįskiriant ir drabužių, vals-tiečių pažymėdavo priklausomybę nusakančiais ženklais arba rašmenimis,³⁰ tad ir riešinėse pasitaikantys inicialai bū-davo išmezgami³¹ arba išsiuvinėjami.³² Pagrindinį ornamen-tą riešinės gale dažniausiai užbaigia jvairiai komponuoti

smulkaus rašto dryželiai. Papildomai tuošiami ir riešinių galai: suvertų karoliukų kilpelémis, kitos spalvos apnaru. Be bendrų etnografinių bruožų, vertėtų apžvelgti ir riešinių regioninius savitumus, pasireiškiančius technika, pamėgtais raštais, spalvų deriniai, tuošba.

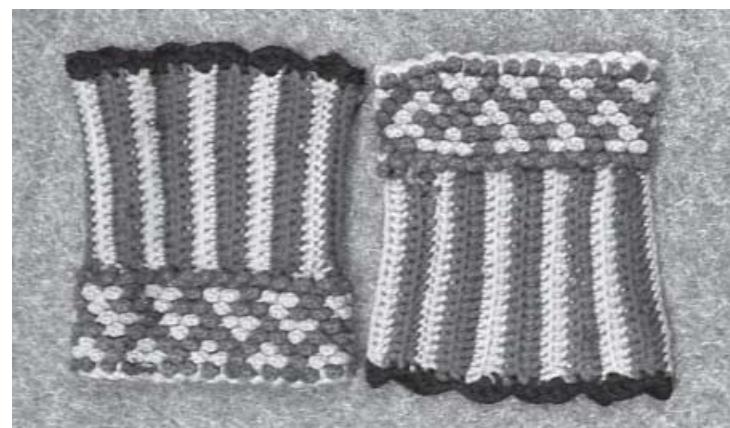
Raštų jvairove išsiskiria aukštaičių riešinės, įgytos iš Biržų, Rokiškio, Pasvalio, Kėdainių, Ukmergės, Kupiškio, Panevėžio, Pakruojo, Šiaulių rajonų ir Kaišiadorių r. šiaurinės dalies. Beveik visos riešinės megztos ripsu, su tuošame, žaliame, šviesiai raudoname arba mėlyname fone išryškėjančiais geometriniais arba augaliniais raštais, išmegztas bal-tais (kartais ir kitų spalvų) karoliukais. Beveik pusė riešinių tuoštos augaliniais raštais arba jie derinami su geometri-niais motyvais. Viena tuošniausiai aptiktų riešinių – vyriška. Riešinę, megztą 1875 m., iki 1950 m. išsaugojo Elžbie-ta Karūnienė (g. 1866 – ?) iš Kvietkelių vienkiemio (dab. Biržų r.; LNM EMO 1601 – kopija EMA 718). Tuošame fone išdėstyti dvi skirtingo rašto eilės: vienoje dominuoja geo-metriniai motyvai (rombai, rombeliai, lankstytas rémelis), kitoje skersinėmis eilėmis ritmingai išdėstyti dvejopai auga-liniai motyvai. Raštai išmegztas derinant baltus, mėlynus, raudonus karoliukus. Kai kuriose riešinėse – balti, mėlyni, vyšniniai, raudoni, žali, skaidrūs karoliukai (dar vadinti *gintarėliais*).³³ Riešinių galai (kartais abu) užbaigiami ke-liais dryželiais arba trikampelių, rombelių eilute ar kitu smul-kiu rašteliu.³⁴ Nejprastai išsiskiria vienintelė išilgai dryžuo-ta (šviesiai žalios, mėlynos ir juodos spalvos) riešinė iš Lie-pikių k. (Šiaulių aps. CDM E 1566 – kopija EMA 752).

Spalvingos dzūkiškos riešinės, įgytos Alytaus, Kauno, Kai-šiadorių, Lazdijų, Prienų, Varėnos rajonų apylinkėse, Seinų apskrityje (Lenkija), daugiausia vienspalvės: juodos, šviesiai ir tamsiai mėlynos, sodriai raudonos, vyšninės, žalios, taip pat jvairiaspalvės, skersai arba išilgai dryžuotos 2–4 spalvų (vyšninė–geltona–juoda–mėlyna–violetinė, violetinė–raudona, rožinė–juoda–žalia–violetinė) su įmegztais geo-metriniais ir augaliniais baltų arba gelsvų karoliukų raštais. Iprastai vyrauja rombai (su rombeliais, Saulutėmis, laikro-dėliais juose), kryputės, šešiakampiai (sudarantys korinj tink-lelį), eglutės. Jvairiausiomis variacijomis dažniausiai karto-jasi rombų ir krypučių deriniai. Riešinių su augaliniais raštais néra daug. Dažniausiai išmezgami stilizuoti augaliniai motyvai: jvairios šakelės, dobiliukų žiedai, katpédėlės. Mo-tyvai ritmingai komponuojami vienoje arba dviejose skersinėse eilėse. Vienos iš rečiausiai ir meniškiausiai riešinių bu-vo Čižiūnų k. (Varėnos r.). Jos išliko tik III kurso (mokykla nenurodyta – aut. past.) studentės Monikos Jankauskaitės 1950 m. nupieštame piešinyje.³⁵ Įdomus, retas ir sudėtin-gas, meistriškai su komponuotas augaliniai motyvai (žvaigždžių, keturlapių ir aštuonialapių žiedų, šakelių su lapeliais ir krypute) raštai atgijo I. F. Juškienės rekonstrukcijoje (LN M EMA 679). Deja, piešiniui trūksta tikslumo, rekonstrukcijai buvo pasirinktas ir klasikinis, ir novatoriškas sprendimas: fonui naudojama populiaroji juoda spalva, raštui – tamsiai raudoni karoliukai. Dzūkiškų riešinių raštai visuomet komponuojami tik riešinių galuose ir ypač dažnai užbaigiami ištisiniais taškeliais, smulkiu kryželių dryželiais ar jų pluo-š-

teliu, kryptėmis, trikampėliais. Ypač mėgstama riešinių galus apnerti vąseliu, kitos spalvos siūlu, papuošti karoliukų vérinėliais.

Suvalkietiškos riešinės išeigai, įgytos Kauno, Prienų, Marijampolės, Šakių, Vilkaviškio rajonuose, buvo mezgamos ir neriamos įvairesnėmis technikomis. Dailiai megztos, apvaliai arba plokščiai, su įmegztais dažniausiai baltų karoliukų raštais dažniausiai tamsiame žalias, violetinės, raudonos, vyšninės (kartais baltame arba išilgai dryžuotame) spalvos fone. Šios spalvos dažnai derinamos ir šio krašto audiniuose. Raštai beveik išimtinai geometriniai. Kompozicija paprasta, neperkrauta detalėmis. Pagrindiniai motyvai – rombai, kryptės, eglutės, aštuoniakampės žvaigždės. Riešinių galuose – dryželiai, kryžiokelių, trikampelių eilutės. Dailios ir vienspalvės riešinės, kurių vienos megztos (neritos) stulpeliais arba apvaliai eglute, kitos plokščiai (išilgai dryžuotos) – iš baltų-mėlynų-rožinių-rudų, violetinių-žalių vilnonių siūlų. Kai kurių ir vienspalvių, ir dryžuotų riešinių galai būdavo su apnaru (~ 2–2,5 cm pločio dekoratyviniu dryžiu), numegztu kita nei pati riešinė technika, ir jie išmezgami kitos rūšies bei spalvos siūlais – faktūriniai spurgeliai, kilpelės, žvyneliai. Retais atvejais puošta karoliukų vérinėliais; kartais tik dėl rašto tvirtumo vienas arba abu riešinės galai apneriami kitos spalvos vilnoniu siūlu.

Žemaitiškos riešinės, kaip ir drabužiai, išsiskiria ne tik sodrių spalvų deriniais, bet ir raštų įvairove. Tradicinių ir kiek neįprastų raštų riešinės buvo paplitusios Akmenės, Kelmės, Tauragės, Šilalės, Telšių, Skuodo, Raseinių, Mažeikių, Kretingos, Plungės rajonuose ir Palangos apylinkėje. Fonas juodas, vyšninis, mėlynas, rudas arba keliomis spalvomis išilgai dryžuotas. Geometriniai raštai stambūs, retai derinami su smulkiais. Kompozicija aiški ir paprasta, ją dažniausiai sudaro tik vienas arba du, rečiau trys skirtinti motyvai (rombas, kryptė, trikampis, eglutė, aštuoniakampė žvaigždė), dažniausiai ritmingai sukompunuoti vienoje skersinėje eilėje ir išmegzti baltais karoliukais. Žemaičių kraštui būdingos išilgai dryžuotos riešinės, jose kontrasto principu derinamos dvi trys sodrios spalvos: raudona-mėlyna; juoda-žalia; žalia-violetinė; raudona-žalia-juoda; mezgant ~1,5 – 5 cm pločio dryžius tuo pat metu išmezgamas ir parinktas raštas. Augalinius raštus sudaro trys eilės keturlapių dobilo žiedelių, stilizuotos šakelės, medeliai. Pavyzdžiui, toks raštas – juodame fone įmezgti 3–6 skirtintų spalvų karoliukai: balti-raudoni-mėlyni; balti-geltoni-raudoni-mėlyni-žali ir skaidrūs; esama ir kitų derinių (Šventosios k., Kretingos r. LDM LA 2168 – kopija LNM EMA 751). Dvigubinės raštuotos riešinės mezgamos apvaliai – su atnaréle ir be jos. Raštai būna vidutinio didumo ir smulkūs (Paežerio k., Raseinių r. ŠAM EO 622). Fonas juodas, raštas trijų spalvų (raudona-rožinė-balta), sudarytas iš mažų lęšiukų ir rombelių motyvų, ritmingai įkomponuotas visame riešinių plote. Žemaitijoje dažniau nei kitur riešinėse būdavo išsiuvinėjami arba įmezgti inicialai. Karoliukų vérinėliais riešinių galai puošiami išimtinai retai. Kasdieninės žemaičių riešinės paprastos, megztos virbalais, ripsu arba geru ir blogu akių stulpeliais, vienspalvės arba dryžuotos. Spalviniai deriniai

Riešinės. XIX a. – XX a. pr. Vilkaviškio r., Pilviškiai. LNM EMD 7467.

Riešinės. 1969 m. Aut. Regina Songailaitė-Balčikonienė, Juozas Balčikonis. LNM EMA 47, 45, 49.

atsitiktiniai (vyšninė-morkinė-pilka; mėlyna-raudona; juoda-balta; raudona-mėlyna, susukta su geltona-geltona-žalia-balta; šviesi ir tamsi pilkšva-melsva- rusva).

Išliko dvi riešinių poros iš Mažosios Lietuvos (iš Klaidėdos apsk. ir Šilutės r.). Vienos jų megztos iš vilnonių siūlų geru ir blogu akių stulpeliais: juodas fonas bei siauri baltos, geltonos, žalias, violetinės, vyšninės, raudonos spalvos dryželiai. Antroji riešinių pora rekonstruota pagal leidinio iliustraciją.³⁶

Keičiantis madoms ir nykstant riešinėms XX a. pirmojoje pusėje jas palaipsniui pakeitė pirštinės su ilgais riešeliais, užmaunamais ant kailinių ar palto rankovių galų, jos taip pat riešinėmis vadintos,³⁷ o fabrikinės pirštinaitės trumpais pirštais be galiukų turėjo kitą pavadinimą – *pulsetkos*.³⁸ Nagingesnės moterys ir merginos, pratęsdamos riešinių tradicijas, nusimezdavo medvilnines pirštinaites su riešeliuose įmeztais karoliukais. Ir nors kai kuriose vietovėse riešinės dar buvo dėvimos iki XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigos,³⁹ retas kaimo gyventojas beprisimena pats dėvėjęs riešines, jas matęs ar apie jas ką nors girdėjęs.⁴⁰

Aptartoji aprangos dalis – miniatiūrinės riešinės – XIX a. – XX a. pr. lietuvių valstiečio gyvenime atliko utilitarinį ir estetinį vaidmenį. Visada svarbus buvo mezgėjų racionalumas ir kūrybiškumas, sugebėjimas detales jungti į vieningą ir menišką visumą.

Įsivyraviant modernioms madoms riešinės, kaip ir siūti namudinio audimo valstiečių drabužiai, tapo nebemadinagos. Jų nykimą spartino ir fabrikinės produkcijos skverbiomasis. Nykstant etninės kultūros reliktams dalis riešinių negržtamai išnyko, dalis pateko į respublikinius, apskričių ar vietinius muziejus. Žmonių surinkti, išsaugoti, sukurti ar atkurti etnografiniai daiktai ir patekė į muziejų tampa etnokultūros paveldo dalimi; laikui bégant jų vertė kinta. Pažymétina ir tai, kad ne tik tolimos praeities reliktai, bet dažnai ir nauji meno dirbiniai kaskart pagausina tautos kultūrinį palikimą, padeda jį kartu su papročiais, tradicijomis giliau pažinti, išsaugoti ar atgaivinti. Įdomu tai, kad kartais šiemis procesams vykti pakanka ir vieno žmogaus, sugebančio išjudinti seniai pamirštą dalykų aktualizavimą⁴¹ ir įrodyti, kad miniatiūriniai aprangos reikmenys vėl gali būti reikalingi.

NUORODOS:

1. BERNOTAITĖ-BELIAUSKIENĖ, D. *Lietuvių moterys drobulės*. (Katalogas). Vilnius, 2004; *Marijampolės krašto juostos*. (Katalogas). Sudarytojai: Katkuvienė, D., Kalesinskas, Z., Vandytė, A. Marijampolė, 2005; NĒNIENĖ, I. Skaros. Vilnius, 2006.
2. JURKUVIENĖ, Teresė. *Lietuvių tautinis kostiumas*. Vilnius, 2006.
3. JUŠKIENĖ, Irena Felomena. *Riešinės*. Vilnius, 2005, 136 p., iliustr.
4. *Lietuvių kalbos žodynai*. Vilnius, 1968. t. 1, p. 172; 1969, t. 2, p. 180; 1966, t. 7, p. 931; 1976, t. 9, p. 25; 1978, t. 11, p. 162, 172, 954. JUŠKIENĖ, I. F. *Riešinės*. Vilnius, 2005, p. 11. Lietuvos nacionalinis muziejus (toliau LNM) ach. b 90, p. 57.
5. www.tradicijos.lt; Kargaudienė, A. Kad būtų šilčiau. Iš: *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 6, p. 53–58.
6. TAMOŠAITIS, A. *Sodžiaus menas*. Kaunas, 1939, Nr. 7–8, p. 67; TAMOŠAITIS, Anastazija and Antanas. *Lithuanian national costume*. Canada, 1979, p. 56, 83, 107, 131, 156, 178, 204, 227.
7. GLEMŽAITĖ, Mikalina. *Lietuvių tautiniai drabužiai*. Vilnius, 1955.
8. LNM rinkiniai; ŠATAVICIŪTĖ-NATALEVIČIENĖ, L. *Juozas Balčikonis*. Vilnius, 2007, p. 151.
9. *Lietuvių liaudies menas* (Drabužiai). Sudaře Balčikonis, Juozas, parengė Bernotienė, Stasė, Kairiūkštystė-Jacinišienė, Halina, Mikėnaitė, Akvilė, Vilnius, 1974; BERNOTIENĖ, Stasė. *Lietuvių liaudies drabužiai XVIII a. pab. – XX a. pr.* Vilnius, 1974.
10. JURKUVIENĖ, T. Pagalbiniai reikmenys. Iš: *Liaudies kultūra*, 1993, Nr. 3, p. 46–47.
11. ENDRIUKAITIENĖ, A. Lietuviškų pirštinių ornamentas: XIX a. pabaiga – XX a. pradžia. Iš: *Liaudies kultūra*, 1995, Nr. 6, p. 39; KARGAUDIENĖ, A. Kad būtų šilčiau. Iš: *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 6, p. 53–58. MERKIENĖ, I. R., PAUTIENIŪTĖ-BANIONIENĖ. *Lietuvių pirštinės*. (Lietuvos etnologija, t. 3.). Vilnius, 1998, p. 69, 191. KULIKAUŠKIENĖ, V. *Vyrų drabužiai*. Kudirkos Naumiestis, Vilnius, 1990, p. 254–261; КУЛИКАУСКЕНЕ, В. И. *Историко этнографический атлас Прибалтики (Одежда)*. Рига, 1986, цв. ил. 40.
12. ALEKNIENĖ, D. *Vidukliskių audiniai ir drabužiai*. Sudarytojas Pocius, Antanas. Viduklė, Kaunas, 2002, p. 973; ALEKNIENĖ, O. D. Moterų apranga XIX a. XX a. pradžioje. Sudarytojai Vidmantas, E., Auksoriūtė, A., Korzonaitė, E. Iš: *Šilalės kraštas*. Vilnius, 2006, t. 7, p. 546.
13. 50 autentiškų riešinių kopijas atliko tautodailininkė Irena Felomena Juškienė.
14. LNM Eks, b, 1, p. 12; 32.
15. *Lietuvių liaudies menas. Senovės lietuvių papuošalai*. Vilnius, 1958, t. I.
16. *Lietuvių kalbos žodynai*. Vilnius, 1969, t. 2, p. 180; 1978, t. 11, p. 169, 575; BERNOTIENĖ, S. *Lietuvių liaudies moterų drabužiai*. VIII a. pab. – XX a. pr. Vilnius, 1974, p. 7; ENDRIUKAITIENĖ, A. Lietuviškų pirštinių ornamentas: XIX a. pabaiga – XX a. pradžia. Iš: *Liaudies kultūra*, 1995, Nr. 6, p. 39.
17. Duomenų apie vaikiškas riešines nerasta.
18. GLEMŽAITĖ, Mikalina. *Kupiškio apylinkės kaimiečių rūbai, vilkėti XIX a. II pusėje*. Kaunas, 1946. LNM. Bl. Nr. 90. p. 57.
19. Lietuvos nacionalinio muziejaus ach., b. Nr. 90, p. 57; KULIKAUŠSKIENĖ, Vida. *Kudirkos Naumiestis*. Vilnius, 1990. p. 254–261.
20. JUŠKIENĖ, I. F. *Riešinės*. Vilnius, 2005, p. 12.
21. GAIGALIENĖ, L. XVI – XIX a. siuvinių (Katalogas). Vilnius, 1988, p. 5–6.
22. BERNOTIENĖ, Stasė. *Lietuvių liaudies drabužiai. XVIII a. pab. – XX a. pr.* Vilnius, 1974.
23. ŠIDIŠKIENĖ, I. Žičkai audiniuose ir drabužiuose. Liaudies meno savitumas mene. Vilnius, 1988, p 75–82.
24. Riešinės (ŽMA Gek 12223), siuvinėtos kryželiu.
25. KARGAUDIENĖ, A. Kad būtų šilčiau. Iš: *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 6, p. 58.
26. Suvalkietiškos riešinės. LNM EMO 9082.
27. Užrašė Kaišiadorių krašto muziejaus vyr. fondų saugotoja Diana Tomkuvienė. 2007 m.
28. JUŠKIENĖ, I. F. *Riešinės*. Vilnius, 2005, p. 17–18.
29. Užsegamas moteriškas riešines XX a. pirmojoje pusėje nėrė Petré Anužaitė (g. 1876 m.) iš Varduvos, Plungės r., ŽMA Gek 12223 / B 2074;
30. GUDAVIČIUS, E. *Žymenys ir ženkli Lietuvoje XII – XX a.* Vilnius, 1980.
31. Riešinės. „M. F.“ XIX a. Rinkuškių k., Biržų aps. ČDM E 1575 (kopija LNM EMA 720); Riešinės. „XOK“, Užlieknės k., Mažeikių r. LDM LA 4685 (kopija LNM EMA 749); Riešinės „M. S.“, XIX a. pab. iš Vaitimėnų k., Tauragės r., UMM (LNM Et 4676).
32. Riešinės „M. S.“, XIX a. pab. iš Vaitimėnų k., Tauragės r., UMM, (LNM Et 4676).
33. LNM, b. 3, p. 4.
34. KARGAUDIENĖ, A. Kad būtų šilčiau. Iš: *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 6, p. 58.
35. LNM b. Nr. 62, p. 22.
36. MERKIENĖ, I. R., PAUTIENIŪTĖ-BANIONIENĖ. *Lietuvininkų pirštinės*. (Lietuvos etnologija). Vilnius, 1998, p. 191.
37. BERNOTIENĖ, S. *Lietuvių liaudies moterų drabužiai*. VIII a. pab. – XX a. pr. Vilnius, 1974, p. 7; LKŽ, 1978, t. 11, p. 575
38. GLEMŽAITĖ, M. *Kupiškio apylinkės kaimiečių rūbai, vilkėti XIX a. II pusėje*. Kaunas, 1946, LNM b. 90, p. 57.
39. KULIKAUŠSKIENĖ, Vida. *Vyrų drabužiai*. Kudirkos Naumiestis. Vilnius, 1990, p. 254–261.
40. LNM Eks b, 1, p. 12; 32.
41. Pastebimas reiškinys, kad moterys, vyrai, ypač jaunimas, siekdami originalumo, prie šiuolaikinių stilingų drabužių vis dažniau pasiupošia riešinėmis.

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

Wrist Bands – Miniatures Brought back from the Past

Ona Danutė ALEKNIENĖ

Ona Danutė Aleknienė gives a brief description of wrist bands, characteristic accessories of traditional Lithuanian costume. They used to be worn at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries by peasants as their sleeves was wide and knitted gloves were short. Wrist bands were for every day use and for smart occasions. Those for the latter were decorated with white or coloured bead patterns. In some regions knitted wrist bands were either vertically or horizontally striped. Usually they were of single colour, as well as two- or four-coloured. The choice of colours depended on regional peculiarities and personal tastes of the knitter. Aleknienė also discusses the features of the wrist bands stored in Lithuanian museums as well as reviews the book *Riešinės* (wrist bands) (2005) by I. F. Juškienė.

Riešinės princesėms ir pelenėms

Su folkloro entuziaste, riešinių dėvėjimo tradicijos gaivintoja, knygos „Riešinės“ autore Irena Felomena JUŠKIEVIČIENĖ kalbasi Juozas ŠORYS

Kaip sovietmečiu atsidūrėte tarp jvairių pusiau legalių folkloro sambūrių dalyvių? Antai 1971 m. Vytautas Daraškevičius Jus su draugėmis Maryte Razmukaitė, Irena Jakinevičiūte ir Virginija Jasukaityte užfiksavo tarp Rasos šventės Kernavėje dalyvių.

Važiuojam, – tada iš visų pusų girdėjau raginimus vykti į Kernavę švēsti Rasos šventės. Tuo metu mums visai nerūpėjo, ar galima, ar ne tai daryti, ar leidžia, ar draudžia tai daryti valdžia. Tik atsimenu, kad tada, kai buvau Kernavėje, tiesiog žiauriai visą naktį lijo, ir mes ten pusiau sulytos... Kernavė tada labai išpūdingai atrodė, visa šventėje buvo nauja ir netikėta.

Tiesa, dar prieš tai su merginomis lankėmės Universiteto ramuvoje, kol ją išvaikė. Atsimenu, ten ateidavo Eugenija Šimkūnaitė (skaitydavo paskaitėles etninės kultūros tematika), Birutė Burauskaitė, Irena Jakinevičiūtė, Vytautas Cipliauskas, Vladas Motiejūnas,

Augustas Kubilius ir kiti – visa sena gera kompanija, ir V. Daraškevičiaus nuotraukose tų susitikimų nuotaika puikiai atsispindi.

Kažkaip tais laikais buvau atsidūrusi ir Gervėčių ekspedicijoje – atrodo, ten kaip ramuviečiai nuvažiavom tik pasižiūrėti ir padainuoti. Vėliau valdžia susizgribo ir bandė tas grupes išvaikyti, nes suprato, kad kažkas ne pagal jos norus darosi... Manės į saugumą nekvietė, nes nebuvau tarp vadovaujančiųjų.

O kaip išitraukėte iš folkloro mėgėjų veiklą? Esate dažnavusi Vilniaus universiteto „Ratilio“, Mokslo akademijos folkloro ansambliuose, šiuo metu esate etnomuzikos ansamblio „Ūla“, Vilniaus arkikatedros Senųjų giesmių ansamblio dalyvė bei folkloro ansamblio „Gija“ vadovė. Juk reikėjo pirminio postūnio, ne tik subrendimo, vidinio pasirengimo tam?

1968 m. pradėjau lankytis Aldonos Ragevičienės suorganizuotą Vilniaus universiteto studentų folkloro

Po pirmojo Vilniaus universiteto folkloro ansamblio koncerto. Šalia vadovės Aldonos Ragevičienės (sėdi antroje eilėje ketvirta iš dešinės) iš dešinės – Irena Veteikytė. 1968 m. gruodžio 26 d.

ansamblį. Tada jis buvo bevardis, vėliau pasivadino „Ratilio“. Jau tada man patiko būti tokiaime ansamblyje – gal kad gerai kalbėjau tarmiškai aukštaitiškai, utenietiškai. Iki tol dainavau Universiteto akademiniame chore, dar Prano Sližio vadovaujamame, o A. Ragevičienė ten buvo, atrodo, koncertmeisterė, kartais padiriguodavo. Ir jai šovė galvon įkurti folkloro ansamblį – kokie motyvai ją paskatino tai padaryti, reikėtų klausti jos pačios. (M. Razmukaitė pasakojo, kad ansamblį kūrimosi pradžią pradžia buvo dar 1967 m.). Kodėl ji tada mane į ansamblį pasikvietė? Gal jai mano tarmė „užkliuvo“? Šiaip ansamblis buvo lipdomas iš lituanistų, o aš buvau ekonomistė, iš „kitokių“ dar buvo mano draugė fizikė Audronė Stomaitė. Buvo choristės, ir netikėtai atsidūrėme folkloro ansamblyje. Atsimenu pirmąsias repeticijas ir ypač pirmajį koncertą Universiteto Aulone 1968 m. gruodžio 26 d. Buvo tamsu, į salę jėjome pakraščiais, rankose laikydami degančias žvakes. Salė, žinoma, buvo pilna, nes visiems buvo labai įdomu, kas ten vyks. Koncertas vyko Kalėdų antrają dieną, jo metu daugiausia dainuota, tiesa, dar buvo parodytas vienas kitas žaidimas. Atsimenu, kad tada folkloriškai dainuoti man buvo sunkoka, nes iki tol dainavau chore, kuriame kelti kitokie reikalavimai, kitaip buvo formuojančios balsas. Žinia, folkloro ansamblyje reikia dainuoti ne „pastatytu“, bet atviresniu balsu. Tada daugiau tarmiškai pasakojau įvairius nutikimus (kartu su Stanislovu Kavaliauskui). Koncertas pasibaigė, aišku, griaudėjo plojimai, bet daugelio reakcija buvo keista – aplinkui stovėjo žmonės spindinčiomis akimis. Ir visi tarsi nenorėjo skirstytis. O A. Ragevičienė sakė: „Jaučiuosi lyg būčiau kažką padariusi – lyg kokią vištą pavogusi...“ Kodėl ji tada taip pasakė? Ji yra pakoregavusi daugelio tuometinių folkloro gerbėjų gyvenimus... To net nejausdama... Vėliau dar įsidėmėjau koncertą Universiteto salėje M. K. Čiurlionio gatvėje. Po dainų, žaidimų ir mes tarmiškai prabilome. Salėje žmonės tyliai juokėsi,

Folkloro ansamblio „Ūla“ programa „Kalėdų ryta saulė pražydo“ Sporto rūmuose, Vilniuje.
Kairėje – Irena Juškienė. 1988 m.
Lilijos Valatkienės nuotrauka.

Irena Juškienė su tautiniu kostiumu ir riešinėmis „Ūlai“ gavus „Aukso paukštę“. 2001 m. kovo 24 d.

Grenlandijos grupės vadovas Thue Christiansenas per liaudies meno parodą Reikjavike (Islandija) prie Irenos Juškienės numegztų riešinių ekspozicijos ir pats užsimovės jos megztas biržetiškas riešinės. 2002 m. Teresės Jurkuvienės nuotrauka.

nes dauguma studentų ir dėstytojų buvo suvažiavę iš kaimų ir koncerte girdėjo savo tikrąją kalbą, kuri, girdima nuo scenos, juos natūraliai jaudino, traukė dėmesį. Atsimenu, tuo metu vyraovo keistas požūris į tarmes, jų oficialiai visaip bandyta partytis. Dar kai mokiausi vidurinėje mokykloje, jei pasakysi per pamoką ką nors tarmiškai – būsi išjuoktas, pirštais užbadytas. O per pertraukas visi kalbėdavom tarmiškai... Ir kai studentė ar vėliau parvažiuodavau į namus – atidarau duris ir su tévais laisvai kalbu savo kalba.

Iš kur kilę Jūsų tébai?

Mano tévelis buvo gimęs Kéménusoje (Utenos r.) – ten jau daugiau gyvena rytų aukštaičiai, kiek kitokie uteniškiai. O mano mama yra nuo Saldutiškio – iš Kemešio kaimo. Nuo ten visai netoli yra Kirdeikiai, Tauragnai (iki abiejų miestelių – maždaug apie 6 km), o kitoje ežero pusėje – Indubakių kaimas, kur Petras Abukevičius buvo įsteigęs didelį vilkų aptvarą, ten dokumentinių ir kitokių filmų režisierius juos stebėdavo ir filmuodavo. Tarp kitko, iš aprašymų matyti, kad jis ten labai pataikė įsikurti. Apie Indubakius, apie Kemešį buvo didžiulė giria (dabar, ją privatizavus, jau iškirsta, iškapota). Joje yra gilus Velnio ravras – tokia paslaptinė vieta. Esu gimusi Kemešio kaime, ir mano mamos vaikystės metais ten buvo labai daug vilkų. Mama, prisimindama iš savo tévo Adolfo Deveikio vaikystėje girdėtus pasakojimus, porino, kad einant į Gaivenius buvo akmeninė tvora. Mamos tévo samdytas gal piemuo ar koks bernes, kurio pavardė buvo Be-ganskas, ganė avis, ir jis pamatė, kad vilkas neša avį. Tada piemuo tą vilką su avimi émė vytis. Užvijo ten, kur buvo ta akmeninė tvora, vilkas užšoko ant jos, bet avies neįstengė pertraukti... Piemuo, pribėgęs iš kitos pusės, griebė avį ir ją nusitraukė... Avį vilkas permetė, bet dėl svorio negalėjo persitraukti.

Apie vilkus ten galima išgirsti daug pasakojimų. Sa-kysim, apie vilkinyčias. Iškasdavo duobes – kaip kitaip gaudysi vilkus, seniau šautuvų mažai kas turėjo. Iškasdavo duobes, iš viršaus aplinkui lengvai apdédavo eglių šakomis, vilkas bėga ir įkrenta. Ir tada jį turbūt ar pribaigdavo, ar jis pats iš bado nudvēsdavo. Uteniškė Leonora Buičenienė apie tai yra pririnkusi įdomių pa-

Proseneliai.

Adomas Žiemys (1848–1926). Antalamestės km., Utenos apskr. 1917 m. vasaris. Pasos nuotrauka.

Agota Šimkūnaitė-Žiemienė (1856–1926).

sakojimų ir išleidusi „Utenos krašto padavimus“. Viename pasakojama, kaip per vilkinyčią éjo muzikantas ir jsmuko duobén. Ir sédéjo ten kartu su vilku – vienas vienam gale, kitas kitam. Kas daryt? Vilkas šiepia dantis, o žmogus bijo... Laimė, kad turéjo su savimi smuikelį. Kai tik muzikantas ima griežti smuikeliu, vilkas nurimsta, užsiliuliuoja, savaip užsihipnotizuojasi. Kai tik nutyla, vilkas vél dantis šiepia ir artinas prie žmogaus. Taip sulaukė ryto – éjo pro šalį žmonės ir muzikantą išgelbėjo.

Ar Jūsų gimtosiose vietose vaikystės ir jaunystės metais dar jautėsi tradicinė gyvensena, ar dar suéjė žmonės dainuodavo, kartu vakarodavo, ar, tarkim, visu kaimu ar bent su kelių artimiausių sodybų šeimynomis švēs-davo metines kalendorines ar kitas šventes?

Gimiau 1943 m. – esu karas vaikas. Kai gimiau, tévelis mokytojaudavo kaimuose, o mes gyvenome seneлиjo namuose labai gražioje vietoje – ant kalno. Atsimenu, pro virtuvės langą matési Kemešio ežeras ir giria. Kemešio kaimo pavadinimas, sako, kilęs nuo dvarininko Kemešio (ar Kemėšio?) pavardės. Mano brolis apie tai galėtų daugiau papasakoti, nes renka istorinę medžiagą, sudarė didžiulį genealoginį medį.

Savo kruopščiai parengtą knygą „Riešinės“ skyréte senelei Veronikai Žiemytei-Deveikienei (1882–1945), kilusiai iš Antalamestės kaimo (Saldutiškio valsčiaus, Utenos apskrities), audéjų audéjai, „kuri ištekédama atsivežé kraičio „skrynių ir skrynely“ savo pačios priaustų

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

audinių." Ar ji yra paveikusi Jūsų domėjimąsi audi-mu, mezgimu, pynimu, tautiniais drabužiais?

Tai mamos mama, mirusi dar gana nesena, turė-dama 62 metus. Jos beveik neatsimenu, nes buvau-
vos dvejų metukų. Dar mane prausdavo... Mama vis
sakydavo, kad ji buvo be galio darbštī, tikra audėjų

audėja... O reikia žinoti, kad jos gyventais laikais siūlų ne-būdavo. Linus reikėdavo užsiauginti, apdoroti iki siūlų, susi-verpti. Taip pat ir avis reikėdavo užsiauginti, jų vilnų nukirpti, susiverpti... Dabar, atrodo, nuėjai, nusipirkai ir prisiau-dei, o tada – nieko panašaus... Beje, mano senelės staklės dabar yra mamos bute Kuktiškėse (Utenos r.). Mama pasako-jo, kad į Kemešį ateidavo ir prosenelė (mamos senelė) Agota Šimkūnaitė-Žiemienė. Visada su balta skaryte ir balta pri-juoste. Vaikams atnešdavo po cukraus gabaliuką.

Karo metu, kai priartėjo frontas, namuose nemiegodavo-me – mama mane išsinešdavo kur nors į rugių lauką. Kai krisdavo bombos, vykdavo susišaudymai, laukuose būdavo šiek tiek ramiau. Mama sakė, kad aš bliaunu, rékiu, o aplinkui zuja arba vokiečių, arba rusų kareiviai, ir jiems nė mo-tais „civiliu žmonių“ rūpesčiai.

O su senelės „skrynios ir skrynelės“ turiniu ar gerai susi-pažinote, kuo tas lobis Jūs jaudino, masino?

Dabar iš tų audinių yra išlikusios tik staltiesės. Tas di-džiules staltieses mama mums, vaikams (esame penkiese), išdalino. Ten buvo daug gražių staltiesių – aštuonnyčių, ke-turnyčių, įvairių... Mama irgi audė, taip pat ir jos vyriausia sesuo Ona... Parodysiu nuotrauką iš Rasos Račiūnaitės kny-gos „Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje“. Po ja parašyta: „Mergaitės audžia ir trina šeivas“. J. Timuko nuotrauka, 1937 m. Turbūt nuotrauka daryta po kaimus vaikščiojusio fotografo, galbūt nuostatomis panašaus į Balį Buračą. Nuotraukoje mama Uršulė (vėliau Veteikienė) stovėdama keičia lentutes, renka raštą, Ona (vėliau Stundžienė), sėdėdama staklėse, au-džia, o Bronė (vėliau Gimžauskienė) trina šeivas. Dvi au-džia, o trečioji trina šeivas. Taip pas mus sakydavo tada, kai reikia prisukti, į šaudykлę jdėti – žodžiu, reikia siūlų virbalą pritrinti. Tokia to krašto audimo terminija – sako, trina šei-vas. Mama tarp seserų buvo pati jauniausia – šių metų lapkričio 10 d. jai suėjo 90 metų.

Ar Jūsų mama audimo amato ir me-no išmoko iš savo mamos?

Taip. Bet geriausia audėja buvo teta Ona. Bronė buvo siuvėja, neišpasakytas jos kruopštumas. Mano mama audė, paskui išmoko siūti, bet ji daugiausia gal mėgo siuvinėti. Pasakojo, kad paauglystės, mergavimo metais, kol parvezę į kluoną iškrauna šieno vežimą, tas ke-liolika minučių sėsdavo ir siuvinėdavo. Darbštumo joms netruko.

Kaip vaikystės aplinka veikė Jūsų gy-venimo nuostatas?

Vaikystė Kemešio kaime truko tik apie trejus metus. Vėliau mes išvažia-vome į Šiškinius. Tėvelis mokytojavo – vienais metais ten, kitais metais vėl kitur. Taip ir lakstė po kaimus. Kodėl? Bėgo

Deveikių šeimyna – senelė Veronika Žiemytė-Deveikienė (1882–1945), senelis Adolfas Deveikis (1880–1976) ir jų vaikai. Kemešys, Utenos apskr. 1932 m.

Mergaitės audžia ir trina šeivas. Utenos apskr., Linkmenų vls., Kemešio k. J. Timuko nuotrauka. 1937 m. ČDM LA Neg. 4294.

Pagal Rasos Račiūnaitės knyga „Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje“ (Vytauto Didžiojo universitetas, 2002 m.).

nuo išvežimo į Sibirą. Atsimenu, kad vaikystės metais mama sodindavo daug gėlių, o aš, būdavo, išeinu ir priskinu jų glėbj... Mama tada sakydavo: „Ar būsi gera – klausysi?“ O aš atsakydavau: „Aš būsiu gera – neklausysiu“. Ir vėl atnešu prisikynusi glėbj gėlių... Mama pasakojo, kad jos vaikystės metais Kemešy buvo labai gražu – prie namų buvo vyšnių takas, kuris pavasarį pražysdavo... Ten pat buvo ir Kemešio giria, ir Kemešio ežeras. Žodžiu, vaikystės aplinka buvo labai potiška. Be to, mama ir jos seserys susiejusios dainuodavo.

*O kiek žmonių rengimasis,
Jūsų prisiminimais, dar buvo
tradicinis, naminis, kiek fabri-
kinis, miestiskas? Kiek tai darė
itaką?*

Pokario laikais kaime siūtais rūbais žmonės dar rengdavosi. Dar ir atlygi duodavo suknelėmis, sijonais, batais... Kadangi senelė turėjo šitiek prisiaudusi, gal iš to paties ir siūdavo. Kartais pavartom knygas ir pasižiūrim, pavyzdžiui, Stasės Bernotienės „Lietuviai liaudies moterų drabužiai. XVIII a. pab. – XX a. pr.“ – ten yra toks trumpas apvedžiotas puspaltis nepuspaltis. Mama pamačiusi pasakė: „Mūsų mama šitaip nešiojo. Tokį puspaltį turėjo, pati buvo pasisiuvusi.“ Vis tiek tada žmonės dar orientavosi į tai, ką patys galėdavo pasidaryti. Teta Bronė eidavo pas kaimo kriauciu mokytis – dirbo ir kartu mokėsi kaip mokinė. O mano mama pati išmoko siūti. Beje, mano seserai iš senelės sijono buvo pasiūtas paltas. Dar žinau, kad dalis jos drabužių buvo paimta ar į Rumšiškių liaudies buities muziejų, ar į Nacionalinį M. K. Čiurlionio dailės muziejų. Tiesa, turiu išsaugojusi tetos Bronės krikšto mamos medvilninius, rankomis siūtus marškinius.

Beje, su teta Bronė labai bendravo Eugenija Šimkūnaitė, ji iš Tauragnų ateidavo į Kemešį. Teta Bronė pasakojo: „Einu kartą su Giese (taip Eugeniją visi vadino) Vilniuje prospektu, ponai tik skrybėles kelia“. Didelis įspūdis jai tada liko. O E. Šimkūnaitė vis po aplinkinius laukus vaikštinėjo ir žoleles rinko.

Būnant įvairiuose folkloro ansambliuose ir turint tokią tradicinės gyvensenos patirtį bei jaučiant savojo kraštoto užnugarį Jums turbūt lengviau buvo rūpintis tautinių rūbų gerinimu?

Antai pačioje pirmojoje Universiteto folkloro ansamblio programe (jos nuotaika atispindi po to darytoje

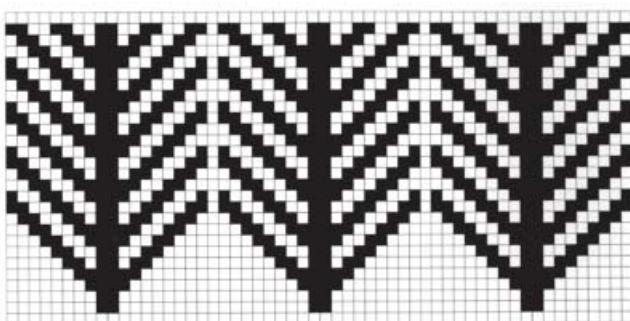

Kuktiškių septynmetės mokyklos choras, diriguoamas pašnekovės tévo Povilo Veteikio, dainuoja Utenoje, rajono moksleivių dainų šventėje. Pirmoje eilėje pirma iš dešinės stovi Irena Veteikytė. 1954 m. Nuotraukos iš asmeninio Irenos Felomenos Juškienės archyvo.

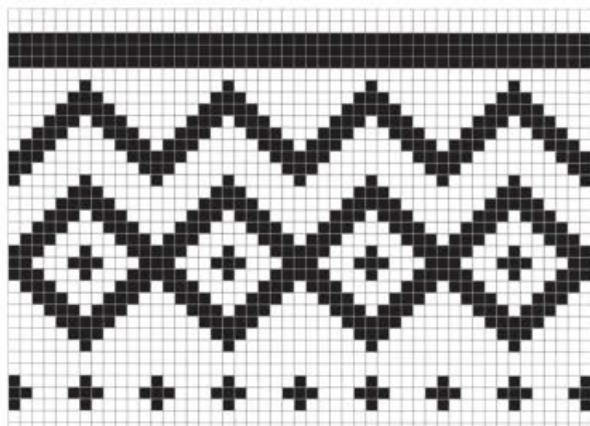
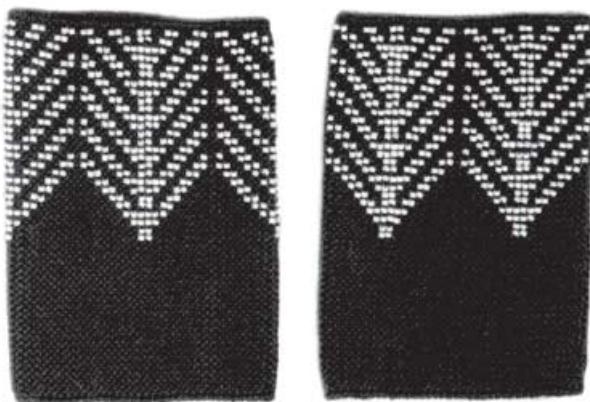
nuotraukoje, sėdžiu greta A. Ragevičienės) buvau su nuometu, kurj mane užsirišti išmokė mama, ir su jos tautiniais rūbais, kuriuos tévelis Vilniuje nupirkо tada, kai jie susituoké. Jie buvo dar iš A. Tamošaičio kolekcijos. Véliau, jau „Ūlos“ ansamblyje, pačios ansamblietės daug ką išmokom daryti, pavyzdžiui, išmokom pinti juostas, pasisiūti marškinius, sijonus ir kt. – tai irgi A. Ragevičienės nuopelnas. Iš pradžių menkai teišmanėm apie tautinius rūbus, todėl visi rūpesčiai dėl jų tek davano ansamblio vadovei.

Taip priėjom ir prie riešinių. A. Ragevičienė labai bendravo su etnografe S. Bernotiene. Dažnai su ja nudidavome į tuometinio Istorijos–etnografijos muziejaus Gedimino kalno papédėje fondus. Vis ką nors ji parodydavo, ko mums trūkdavo. Tai reikėdavo skarelių, tai išsipaišyti jų raštus... Kai ką nusikopijuodavom. Véliau tuos raštus perkopijuodavom ant medžiagos ir siuvinėdavom.

Ir visai atsitiktinai S. Bernotienė ištraukė ir parodė riešines. Saké, kad jas dévédavo rudenį, žiemą, kai šalčiau, kai reikėjo su sermėga vaikščioti. Pasиžiūrėjom, kad gražiai atrodo, karoliukai blizga – toks gražus daikčiukas. Tiesa, jau apsitynusi, skyléta buvo ta mums rodyta riešinė. A. Ragevičienė tada pasakė: „Nesuprantu, kodėl dabar lietuvaite nenešioja riešinių, juk vaikščiotų kaip princesės“. Man tie žodžiai įstrigo, nuo tada émiau labiau domėtis riešinėmis. Klausiau S. Bernotienės, kaip į riešinę įmezgami karoliukai. Ji pasakė, kad juos reikia verti ant pagalbinio siūlo, bet aš tada nesupratau, kaip tai daryti, koks tas pagalbinis siūlas... Saké, kur reikia, ten karoliuką ir pristumi.

Riešinė. Biržų r., Vabalninko ap., Deikiškių k.
BKM GEK 3557.

Riešinės / rukavicos. XIX a. pab. Rokiškio ap. ir vls., Laibgalių k. LNM EMO 6339/a, b.

Pirmiausia nusimezgaiu paprastą riešinę, bet stumdyti karoliukus neišėjo. Pačią pirmąją riešinę išsiuvinėjau. Gal labai didelio skirtumo siuvinėjant, o ne įmeigant karoliukus ir nėra, bet nepatogu. Kartais raštas išsiukraipo, nevienodai gula karoliukai arba kryptis neišlaikomai... Tada pritrauki karoliukus, bet sutrauki ir pačią riešinę, tada sunku ranką įmauti...

Galvojau, kaip susiverti karoliukus ant mezgimo siulo. Kai sužinojau, kad yra specialios adatos karoliukams prisiūti, tai viskas pasidarė labai paprasta. Karoliukai suveriami ant plono pagalbinio siulo. Tą siūlą priklijuoju prie vilnonio siulo ir karoliuką perstumiu. Kai atradau šį būdą, viskas pasidarė aišku ir atsistojo į savo vietas.

Tai nutiko tada, kai Jums jau norėjosi turėti daugiau žinių apie riešines – ne tik išmokti jas megzti įmontuojant karoliukus...

Tada man riešinės buvo tiesiog gražu.

Žinot, kas dar mane paskatino? Viskam ateina savas laikas. Kai keitėsi valdžios ir laikai, buvo taip, kad buvau likusi be darbo. Tada dirbau Ekonomikos ministerijoje, o paskui jungė tris ministerijas ir reikėjo atleisti 100 žmonių... Kai mane atleido, buvau labai nelaiminga. Atsimenu, parėjau namo ir galvoju – ką aš dabar darysiu? Tada įvyko įdomus dalykas – mano mama staigiai surado audimo stakles, kad bent vasarą turėčiau ką veikti... Regis, 1996 m. vasarą pradėjau austi. Dabar pagalvoju – ačiū Dievui, kad taip atsitiko. Žmogui gyvenime reikia visko paragauti – ir gerai, jei iš kažkur išstumia ar išmeta. Ir gerai – tik ačiū pasakyk tiems žmonėms! Bus kitas ir daug įdomesnis užsiémimas. Vėliau vėl dirbau kaip ekonomistė, dabar esu pensininkė. Kai manės klausia, kaip tai išgyvenau, atsakau – uždariau duris ir užmiršau. Dabar pagalvoju, kad reikėjo išeiti dar anksčiau, nes galėjau tai padaryti.

Vilniaus muziejuose radau apie dvidešimt porų riešinių. Tiesa, iš pradžių domėjausi tik išeiginėmis riešinėmis – tomis, kurios puoštos karoliukais. Kodėl? Todėl, kad man tai buvo įdomu, aš tuo „užsikūriau“. Sakysim, vis kirbėjo klausimas – o kokių dar riešinių raštų pavyzdžių esama muziejų fonduose? Stumė į priekį paprasčiausias įdomumas atrasti tai, kas turi kultūrinę vertę, bet dulka muziejų fondų užkaboriuose. Dar ir A. Ragevičienė patarė skambinti į muziejus ir klausti, ar jų fonduose esama riešinių. Būdavo, skambinu ir neretai sulaukiu standartinių, neišsamųjų atsakymų. Dabar matau, kur tada dariau klaidą. Paskambinusi klausavau, ar turite fonduose riešinių. Dažniausiai atsakymas būdavo panašus – o kas tai yra? Tada imdavau aiškinti, ir būdavo gerai, jei paaikėdavo, apie ką kalbam. Juk regionuose tarmiškai riešinių niekas taip nevadina. Pavyzdžiui, Mažeikiuose riešines vadina *rankalkomis*, kitur Žemaitijoje dar – *mankietais*, apie Plungę – *rankovėčiais*. Neseniai privačiai žmogus nuo Mažeikių man atvežė riešinių, kurias pats

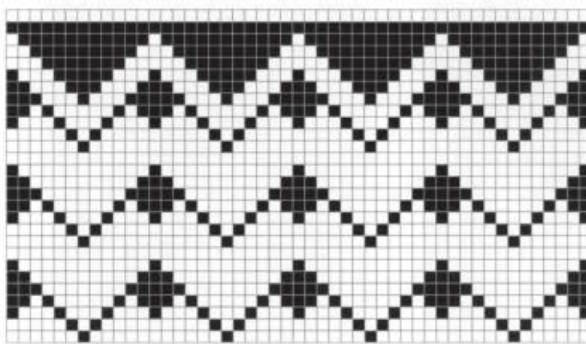
vadino *rukavičnikais*. Aukštaitijoje jas vadina *runkalkom*, *rankaukom*, *runkaukom*, *mankietais*, o apie Biržus – *čiurneliais*, *runkovikais*. Dzūkijoje – *rankankos*, *rankaukos*, apie Prienus – *rankapkos*, Suvalkijoje – *rankaukos*, Klai-pédos krašte – *maukos*, *mauklés*.

Važinėdama po Lietuvos muziejus aptikau apie penkiasdešimt porų riešinių. Iki knygos išleidimo numegztos jos apie dvejus metus pragulėjo dėžėse – būdavo, iškeliu, pavėdinu ir vėl sudedu. Tada buvo toks lyg štilis – daugiau autentiškų XIX a.–XX a. pirmosios pusės riešinių nebesitikėjau rasti, bet, išleidus knygą, jų vėl pasirodė. Ne tik iš muziejų fondų, bet ir iš privačių žmonių skrynių. Knygon sudėjau riešinių raštų schemas ir mano numegztas riešinių kopijas. Nors kartais kai kurios mano atgamintos riešinės nėra šimtanuošimtinės kopijos, nes, pavyzdžiui, va, šita riešinių spalva yra ne ta „lilijava“, kokią radau Marijampolės muziejuje. Tai violetinė mėlyno atspalvio spalva, kurią sunku ir apibūdinti, nusakyti. Mes dabar sakom, kad tai violetinė spalva, bet iš tikrųjų ji būdavo mėlyno atspalvio violetinė. Tai buvo specifinės XIX a. spalvos. Kur radau juodą – ten aišku, o daugelių kitų atspalvių sunku pakartoti, negaliu dabar tokią rasti. Kai T. Jurkuvienės suburtos moterys audė tautinių rūbų kolekciją, kartais likdavo koks kamuolėlis siūlų. Tų senybinių siūlų. Pavyzdžiui, palyginkite, kokios yra knygos violetinė, žalia ir tos tikrosios XIX a. spalvos, kurių dabar nebesugebame išgauti. Jų siūlas buvo storesnis nei fabrikinis, o spalvos – autentiško sodrumo.

Kai paskui riešinėmis dar labiau susidomėjau ir émiau rinkti apie jas medžiagą, tada vasaromis lankydavausi Lietuvos muziejuose, kurie fonduose turėjo riešinių, nusipažiau ar nusifotografavau riešinių pavyzdžius (ten, kur muziejų fondų saugotojos malonai leido tai daryti).

Muziejų fondų saugotojos – dažniausiai puikios, šiltos moterys. Viską parodo, paaškina, o juk ir gaišini žmones... Taip buvo Biržuose, Vilkaviškyje ir kitur. Atsimenu, šeštadienį nuvažiau į Marijampolės muziejų. Ten pas budinčiąją manęs laukė į vokus sudėtos riešinės. Aiškinu, ko man reikia, ką noriu daryti – pavyzdžiui, fotografioti. Sako, neškis lauk ir fotografuok. Su tokiu pasitikėjimu... Geri dar mūsų žmonės, pagalvojau, nesugadinti...

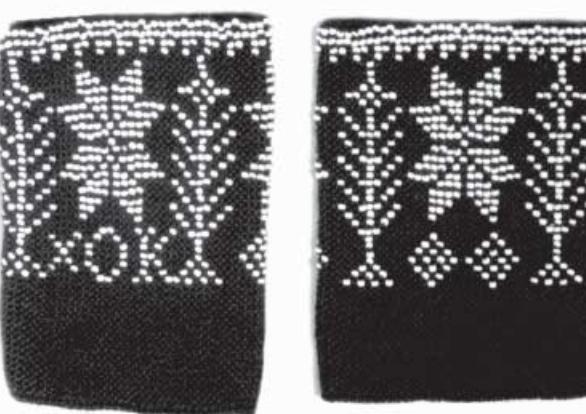
Kai jau susirinkau, kaip tada maniau, visas riešinių kopijas, pirma pieštuku, paskui kompiuteriu pasidariau jų raštų schemas. 2002 m., kai buvo rengiamasi parodai Reikjavike, T. Jurkuvienė pasakė, kad medžiagą atrinkinėjės islandų ekspertas „užkliuvo“ už mano riešinių. Tada atvežiau jų daugiau, o islandai priėmė jas į parodą. Pasak T. Jurkuvienės, Reikjavike per pirmąją parodą 2002 m. Grenlandijos grupės vadovas apie išdėliotas riešines pasakė: „Ir mes šitų riešinių turime!“ Užsimovė vienas iš gražiausių mano megztų biržietiškų riešinių ir su jomis nusifotografavo.

Riešinės. XIX a. Veisiejų r., Avižonių ap., Buteliūnų k. LDM LA 24/a, b.

Riešinės. Mažeikių r., Tirkšlių ap., Užlieknės k. LDM LA 4685/a, b.
Riešinių raštų bréžiniai ir pagal muziejų eksponatus numegztos kopijos pateikiamos iš Irenos Felomenos Juškienės knygos „Riešinės“ (2005).

Kai turėjau numezgusi apie 50 porų riešinių, émiau ir Lietuvoje organizuoti parodéles. Iš pradžių maniau, kad darbas su riešinėmis jau padarytas, todél nusprendžiau užsiimti audimu. Man įdomu austi. Galvojau – kokie pukūs Utenos krašto sijonai. Ieškojau daugiau medžiagos Utenos muziejuje. (Vieną autentišką sijoną véliau aš išaudžiau.) Išsišnekėjom Utenos muziejuje ir apie riešines – ką žino, ką girdéjo apie jas žmonės, be to, buvau nusivežusi ir riešinių pavyzdžiu. Muziejininkė Milda Skaisgirienė ir sako – gerai, renkim muziejuje riešinių parodą. Tiesa, prieš tai dar buvau numezgusi *rankaukas* Elytei Juodzevičienei, Utenos muziejininkei, kilusiai iš Dzūkijos. Po to buvau Biržuose ir ten pasigyriau, kad bus riešinių paroda Utenoje. O biržiečiai sako – kol uteniškiai susiruoš ir surengs, prieš tai renkim riešinių parodą Biržuose. Nematytas dalykas – muziejai émė konkuruoti dėl riešinių! Po Utenos dar riešinių parodos vyko Kauno tautinės kultūros centre (ypač Asta Vandytė jas populiarino), Alytuje, Vilkijos A. ir J. Juškų muziejuje, taip pat Hawes (Anglija), Jorkšyro slėnių kraštotoiros muziejuje. Bendravau su parodą ten organizavusia angle iš Jorkšyro Džune Holl, su kauniškiais ji vykdė projektą „Tradicinis mezgimas Anglicoje ir Lietuvoje“ ir saké, kad seniau riešinių būta ir Anglicoje, bet anglai nesugebėjo jų išsaugoti.

Véliau visą tuo metu turėta medžiagą sudéjau į knygą. Pagalvojau – jei riešinės man buvo įdomios, tai gal ir kitiams tai bus reikalinga.

Kur po knygos išleidimo dar suradote riešinių?

Nuo tada jau turiu numezgusi dešimt naujų riešinių porų. Riešinių atsirado Mažeikių muziejuje. Dar jų radau Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus fonduose – kai seniau jų ieškojau, jos buvo restauruojamos. Dvi poras, regis, prosenelės riešinių atnešė dabar Vilniuje gyvenanti Asta Miltenyté, kilusi iš Ylakių (Skudo r.). Kartais riešinės namuose laikomos kaip šeimos relikvijos. Į knygą įdėjau riešines iš Živilės Jurevičiūtės-Ramelienės asmeninės kolekcijos. Be to, muziejininkė Danutė Aleknienė nurodė, kad riešinių yra Klemenso Lovčiko įkurtame muziejuje Upynoje (Šilalės r.). Grįždami iš pajūrio ten užsukome, deja, paties šeimininko neradome, bet riešines, padėtas po stiklui, parodė jo žmona, émė jas girti, kad esančios gražios, beveik tokios, kaip knygoje „Riešinės“, kurią ji turinti. Kaip ji nustebė, kai šalia atsidūrė ir tos knygos autorė... Išskyrėm lyg artimiausios giminės.

Anksčiau man atrodė, kad žemaičių riešinės dažniausiai yra sudarytos iš dviejų spalvų dryžių – mėlynos ir raudonos, žalios ir juodos. O Upynoje radau keturių spalvų dryžių riešines. Prieš tai panašias keturių spalvų dryžių riešines buvau radusi Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje – iš Liepiškių kaimo (Šiaulėnų valsčius, Šiaulių apskritis), todél maniau, kad tokias turėjo tik aukštaičiai. Pasirodo, kad ir žemaičiai tokias nešiojo.

Zodžiu, tai, matyt, ne regioninė žymė, bet bendralietuviskas reiškinys.

Gal ir taip, bet kai iki šiol panašių riešinių rasta paliginti nedaug, sunku daryti apibendrinimus. Aš j tai žiūriu be teorijų, paprastai – moterys turėjo tiek ir tokį siūlų, ir iš jų nieko kito nebegalėjo numegzti, tik riešines. Pavyzdžiu, knygoje yra riešinė, tarsi sumegzta iš bet kokių turėtų siūlų likučių. Apie siuvinėjančių moterų taupumą, prisimenu, pasakojo ir mama. Utenoje gyvenusios seserys Kacaitės turėjo parduotuvę, jos iš moterų priimdavo atgal nuo siuvinėjimo likusius galiukus. Kad kitos galėtų pasinaudoti. Dabar j tai visai nebekreipame démesio. Iš to darau išvadą, kad ką moterys turėdavo po ranka, tą ir sumegzdavo į riešines, kurioms daug siūlų nereikia.

Mano klasės draugas Vytautas Kunigėlis, su kuriuo nuo pirmos klasės mokiausi Kuktiškėse, kartą sako: „Mano mama irgi turėjo runkaukas“. Tik jos buvusios ne su karoliukais, o išmegztos smulkiai raštais. Sako, buvo spintoje, būdavo, vis atsidarau ir pasižiūriu, bet neišliko. Šią vasarą, ieškodama raštų audimams, nuvažiavau į Bareišių kaimą, esantį netoli Kuktiškių. Audėja Marytė Janakauskaitė-Čižienė parodė audeklus, man rūpėjo pasižiūrēti tuos, kurie austi keturiom nytimis. Klausiau, ar turėjo runkaukas. Sako, aš neturėjau, bet man paskolindavo draugė, kai eidavom į šokius, sako, pasipuošdavom. Paaiškėjo, kad tai buvo mano minėto klasės draugo mama Kanstancija Kunigėlienė. Sakė, kad jos rankaukos buvo gražios, su papuošimais – kuteliais.

Riešines dévédavo (sakė Živilės Jurevičiūtės-Ramelienės mama), nes rankoves seniau siūdavo pläčias, tai, kai darbą dirbi ar šiaip eini, véjas švilpia pro rankovę. Nusimezdavo paprastas riešines ir užsimaudavo ant riešų. Aš labiau domiuosi išeiginėmis raštuotomis riešinėmis.

Turbūt riešinės buvo paplitusios ir mūsų kaimynų šalyse?

Riešines turėjo lenkai, čekai, estai, latviai (žinau, kad Venspilyje gyvena jas mežganti moteris). Manau, kad jų yra ir Baltarusijoje, Rusijoje. Internete radau, kad riešines nešiojo ir Skandinavijoje, Vokietijoje. Mačiau svėdės, vokietės megztas riešines su jmegztais karoliukais.

Nemanau, kad riešinių mezgimo ir dévėjimo tradicija pas mus buvo visai nunykusi. Gal tik šiek tiek užmigu si. Pavyzdžiu, mano kurso draugė klaipédietė Emilija Griganavičiūtė-Drumstienė sakė, kad paprastas riešines ji dévėdavo rudenį, kai atšaldavo orai ir jai imdavo skaudėti sānarius. O dabar ratas vėl apsisuko ir riešines nešioti pasidaré madinga.

Daugiausia Jūsų kryptingo domėjimosi ir parengtos knygos (albumo) déka buvo atkurta ir net tapo madinga mūsų gyvoji tradicija nešioti riešines.

Gal žmonės jas buvo truputį primiršę ar nebevertino. Antai riešinių mezgimo ir nešiojimo tradicija Islandijoje

ir Grenlandijoje visą laiką buvo gyva, funkcionuojanti, o pas mus buvo pertrūkių. T. Jurkuvienė pasakojo, kad minėtoje parodoje islandai paimdavo ir iš abiejų pusių pažiūrėdavo, ar karoliukai neprisiūti. Tarp kitko, kai kurių muziejų riešinių metrikose rašoma, kad riešinės karoliukais išsiuvinėtos. Niek'o panašaus! Jie įmegzti. Visas jas apžiūrėjau iš abiejų pusių ir galiu tvirtinti, kad muzieuose esančios riešinės yra su įmegztais karoliukais. Gal buvo ir siuvinėtų riešinių, bet įmegzti karoliukus yra kur kas paprasčiau.

Kokiam regione, Jūsų manymu, riešinės meniniu požiūriu yra raiškiausios?

Raštų įvairovės požiūriu man nepaprastai įdomios yra dzūkų riešinės. Jos labai puošnios. Ypač va tos – su galu prie delnų papuošimais, su kilputėmis...

Mano mama pirštinių užmezgimą, užbaigimą ties stabiui vadino užnarve...

Įdomu – negirdėjau tokio žodžio ir apibūdinimo... Bene puošniausios iš turimų – vyriškos aukštaičių riešinės iš Kvietkelį vienkiemio (Biržų r.).

O kaip atskirti moteriškas ir vyriškas riešines? Pagal nuorodas muziejų metrikose?

Išties muziejų metrikose kartais būna parašyta, kad riešinė vyriška. Dabar, kai jau esu numezgusi įvairių riešinių, man atrodo, kad vyriški raštai būna griežtesni, kartais stambesni.

Riešinėse dažniausiai pasitaikantis ornamento segmentas yra aštuoniakampė žvaigždė. Dar būna eglutės, rombinės grandinės, įvairių formų žiedai, rombai, pusrombai, kryžiai, trikampiai. Gal pastebėjote kokius jų rinkimosi motyvus ar dėsningumus?

Gal lemia tai, kad riešinėms renkamasi smulkesnius raštus, nes reikia tilpti į nedidelį plotą, ten juos lengviau pritaikyti. Tai ne staltiesę ar lovatiesę nuausti... Važinėdama pas audėjas, bandau ieškoti ir kitokių raštų, kurie tiktų ir riešinėms, bet nelabai randu. Matyt, ir audimas, ir mezgimas turi savitus raštų parinkimo niuansus. Pavyzdžiu, ne visus juostų raštus išeina pritaikyti riešinėms. Beje, kartais raštai mezgami matomoje riešinės pusėje, o kitur tuščia. Racionalu.

Kokie pastebimi regioniniai spalvų rinkimosi akcentai?

Iš pradžių dėl riešinių spalvų viskas buvo daugmaž aišku. Kaip sakiau, maniau, kad dviejų spalvų dryžių riešinės – žemaičių. Dabar susikurta schema vis labiau kinčia. Beje, pastebėjau, kad skirtinguose regionuose žmonės kitaip suvokia ir jaučia spalvas. Kas vienam nesknininga, kitam labai gražu. Su tuo nepasiginčysi. Žmonės renkasi spalvas pagal galimybes, turimus siūlus, be to, pagal skonį, todėl jos gali būti labai individualios.

Jūsų knygoje yra riešinių, ypač iš Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus fondų, kurių raštai tarsi iškrenta iš sistemos, yra pagal mums įprastą supratimą nestandartiniai. Ar taip bandė reikštis mezgėjos fantazija,

ar tai kokie formalūs grafiniai ornamento papildymai, įterptos paslaptys „ne dundukams“, o gal kokio per ilgą laiką išblukusio siužeto užuominos? Galima išskirti aukštatasias ir žemąsias sferas, trikampį arba panašų eglių formas dangaus skliautą, rombais vilnijančius vandenis, tušumas, plynas (bet ir su spalvos informacija)...

Tai ir man neaiškūs raštų priedai. Kalbėjom apie juos su muziejininkėmis, jos mano, kad tai formalizuotos monogramos. Raštų tyrinėtojas gal juose įžvelgtų ir daugiau paslėptų prasmų, būtų įdomu apie tai pasikalbėti. Be to, pagal raštų dėstymą, komponavimą, prasminius akcentus, net nuotaiką, kartais peršasi ir mitologinių pastebėjimų, bet apie tai tegu kalba specialistai.

Ką patartumėt moterims, merginoms ir mergaitėms (ir mezgantiems vyrams), kurios dar nematė Jūsų knygos, bet norėtų pačios nusimegztį gražiai raštuotų riešinių?

Tos, kurios moka megzti, tikrai nusimegs. Reikia tik noro. Iš pradžių galima megzti ir be karoliukų, šiaip kokias dryžuotas. Raštuotas riešines galima nusinerti ir vąšeliu. Technologijų mokytojai mokyklose to moko... Riešinėms naudoju grynos vilnos siūlus. Tada riešinės išeina elastingos. Jei mezgama su karoliukais, tada reikia megzti gerujų akių ripsu. Perkant reikia žiūréti, kad karoliukai būtų stikliniai. Seminaruose kai parodau, kaip riešines megzti su karoliukais, daug kas „užsikrečia“, ypač paauglės mergaitės. Žinau, kad jas mėgsta megzti Mažeikiuose („užsuko“ mokytoja Aušra Bražytė), Palangoje (Žemaitijoje riešines išpopuliarino Zita Baniulaitytė), Kauñe, Vilkaviškyje, Biržuose ir kitur. Mūsų nepastovaus klimato krašte riešinės yra labai patogios ir šiltos rankoms. Dėvint jas kartais žiemą ir pirštinių nereikia. Girdėjau, folkloro ansamblių smuikininkės sakė, kad grojant su riešinėmis neužšala rankos, su jomis groti esą malonu.

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

Riešinės for Princesses and Cinderella's

This is Juozas ŠORYS' interview with Irena Felomena JUŠKIENĖ, a member of numerous folklore ensembles and the author of the book *Riešinės*. They discuss an interesting and largely forgotten phenomenon in the wearing of Lithuanian folk clothes called *riešinės* (wrist bands). *Riešinės* are short sleeves that only cover wrists and are usually knitted of wool. They used to be worn in the cold period of the year as sleeve extensions with short gloves. *Riešinės* can be simple and smart. Smart ones are typically decorated with horizontal and vertical stripes. They can be of a rich but single colour, as well as two- or four-coloured. *Riešinės* are decorated with traditional folk art elements such as eight pointed stars, chains, rhombi, 'fir trees', and triangles by knitting in glass beads. Recently *riešinės* have come back and are especially popular with folk ensemble members and young people in general.

Po praeitj̄ pasižvalgius

Kaimiečio prisiminimai apie prieškario mokyklą, ūki, šventes

Antanas SAJA

1935–1945 metai Lietuvai – prieštarungų įvykių ir sukrėtimų laikotarpis. Žmonėms, kurie 1935 m. jau suvokė juos supantį pasaulį ir išgyveno iki šių dienų, teko tikrai nepavydėtina dalia. Santvarkų ir valdžių kaita, karas, vėl valdžių kaita lgy koks kratytuvas mėtė varganą žmogelį iš vieno kraštutinumo į kitą. Nespėjai apsiprasti su viena ideologija, o ta jau griaunama, peršama kita. Reikėjo begalinio tvirtumo ir didžiulio tikėjimo, kad neaptum vėjo blaškoma skiedrele istorijos įvykių okeane. Klasės draugų susitikime gimęs eiléraštis tuos įvykius nusako taip:

Bedaliai mes, bedaliai,
Darios ieškot išėjome.
Pačiam jaunystės karštyje,
Pačiam jėgų žydėjime.

Nesaugomi, neguodžiami,
Tvirthi naiviu tikėjimu.
Iš kryžkeliai, iš vieškeliai
Sukibę rankom éjome.

Kaip ašaros, kaip ašaros
Per žemés veidą ritomés.
Per prarastj, per netekjt
Vaikai gédingo ryto mes.

Supančioti, sukaustyti
Ilgai ilgai tyléjome.
Išlaisvinti nelaisvėje,
Klaikiam tautų kaléjime.

Bet išnešém, atlaikéme
Pečiais likimą juodajj,
Kaip Kristus, kai apaštalai
Kančioms parduoda jí.

Mokslas

Mokyklą pradėjau lankyt 1935 m. rudenj. Tai buvo Vaškų pradinė mokykla. Niekas manęs ten nevedé, kaip

dabar pirmokus atveda mamos, nešinos géliu puokštėmis. Nuéjau su broliu, kuris jau mokësi antrame skyriuje. Tada vadinosi ne klasés – skyriai. Nuéjom pavélavę. Iéjau į jo klasę ir išsigandau, pamatęs tarp suolų vaikščiojantį uniformuotą mokytoją. Tai buvo mokytojas Cieška, mūsų miestelio šaulių būrio vadas. Véliau, būdamas studentas, jí vėl sutikau Vilniaus pedagoginiame institute. Jis mums skaité antikinės literatūros kursą. Tą pamoka taip ir prasédéjau su broliu. Tik véliau, kai išsiaiškino, kad aš nieko nemoku, išsiunté pas pirmokus. Ten pasitiko stambi, bet labai graži mokytoja. Žinovai bemat išsiaiškino, kad tai nuovados viršininko žmona Bajarskiénė. Nepaprasto gerumo tai buvo mokytoja! Visus paglostydavo, švelniai pakalbindavo ir niekada, niekada nesibardavo. Gyveno mokykloje. Pirmame aukštė buvo butas mokytojams. Per pertrauką vis bégdavo į savo kambarj. Dažnai grýždavo šlapiu priešakiu. Turéjo mažylj, matyt, tai jo būdavo darbas. Tada mes to nesupratom ir labai stebédavomés. Po to dar buvo mokytojos Dragūnaitė, Janina Biežaitė-Čepienė, kuri ir dabar gyvena Salantuose, mokyklos vedéjas Ožkinis.

Kaip ir dabar, mokiniai labiausiai laukdavo atostogų, svarbiausia – vasaros. Paskutinémis mokslo metų dienos mis visos mokyklos mokiniai kartu su mokytojomis eida vo į žygį. Už dviejų kilometrų nuo miestelio buvo nedidelis, gal 10 ha miškelis. Visi ir traukdavom į ten, susirikiavę klasémis. Miško vidury, ant kalvelés, buvo graži laukymė. Tenai ir apsistodavome. Pagrindiné pramoga – žaisti kvadratą. Mokykloje buvo vienintelis sviedinys, o norinčiuj žaisti – daugybė. Brolis žaidé labai gerai, gerau gaudé ir mokéjo suktai mesti. Aš žaidžiau silpnai ir kvadrato nemégau. Man daugiau patiko šokinéti per virvutę, t.y. į aukštj. Laimétojams mokytoja duodavo po saldainj. O, kokia laimė gauti saldainj!

Mūsų mokykloje, baigę savają, mokësi ir žydui vai kai. Tautybè mums nereiské nieko. Su jais mes žaisdavome kaip su visais. Jie gi buvo saviškiai. Labai jdomu būdavo stebéti jų mokyklą, kurią visi vadino kahala. Mokytojas ir mokiniai šaukdavo garsiai. Savo kalba, žinoma. Eidami į mokyklą ir iš mokyklos sustodavome pažiopoti, mat pro šalj reikédavo eiti. Stebédavomés, kaip

galima ką nors išmokti, kai visi taip garsiai šaukia. Tarp žydukų buvo ir miestelio gydytojo sūnus. Tai buvo tikras lepūnėlis. Per pertraukas atbėgdavo mama ir atnešdavo jam apelsiną. Pati nulupdavo ir pati kimšdavo jam į burną. Apstojet būriu mes žiopsodavom, o tas spardydavosi, verkdavo. Labiau už viską bijojo bakterijų. Tikriausiai mamos taip buvo pripūstas. Mums iš to tik pramoga. Paseilindavom pirštą ir prikišdavom prie jo: „Še tau bakterija“. Tas klykdavo siaubingai. Be visų kitų, būdavo dar ir tikybos pamokos. Žydukai jose nedalyvaudavo. Tikybos pamokas vesdavo kunigas. O mes jo bijodavome labiausiai. Jei kitom dienom ir nesiprausę nuskubėdavom mokyklon, tai tą dieną – būtinai. Jis ir už ausies patemdavo, ir į kampą paklupdydavo. Man to „džiaugsmo“ patirti neteko, bet kitiems dažnokai. Tikybos tiesas kunigas aiškindavo tokiu aukštu stilium, kad mes nė kelmo nesuprasdavom. Pavyzdžiui, pažodžiui aiškindavo poterių (maldų) tekstus. Prie žodžių „Tavo iščiaus vaisius Jėzus“ įsileido į ilgiausią monologą. Mums gi neaiškus nė vienas žodis: kas tas iščius, kodėl vaisius. Bet klausti nedrįsk, atsidursi kampe.

Kartą per metus, dažniausiai rudenį, mokinį sveikata tikrindavo jau minėtas gydytojas. Išrengdavo nuogai, matuodavo ūgi, sverdavo. Ir vis liepdavo: „Intrauk pilvą!“ Mes jį net pravardžiuodavom taip. Sakydavom, greitai ateis „intrauk pilvą“. Kai vokiečių laikais jis pradingo, į jo vietą atėjo labai geras, daug nusipelnęs mūsų miesteliui daktaras Zikaras, skulptoriaus brolis.

Švenčių ar iškilmių tais laikais mokykloje beveik nebūdavo. Ispūdingiausia – Vasario 16-oji ir Motinos diena. Būdamas trečiame skyriuje per Vasario 16 dienos minėjimą pirmą kartą pamačiau vaidinimą. (Beje, tais pačiais metais, vasarą, pirmą kartą pamačiau cirką.) Minėjimas vyko vakare, mokykloje. Taigi vien atėjimas tamsoje į mokyklą jau buvo įvykis. Gražiųjų namų balkonuose buvo prezidento Smetonos portretai, apie juos degė lemputės. Kaip, iš kur – nežinau, nes elektros miestelyje nebuvo. Pavasarinkai ir šauliai tą vakarą suvaidino vaizdelį iš nepriklausomybės kovų. Išsižioję žiūréjo visi, ne tik aš, o kai pradėjo šaudyti, palindau po suolu. Ispūdis toks stiprus, kad net dabar prisimenu ne tik veiksma, bet ir artistų žodžius. O juk praėjo pusė amžiaus!

1939–1940 metai buvo pirmųjų sukrėtimų pradžia. Dar prisimenu, kaip skaudžiai visi išgyveno Klaipėdos netekimą. Jau pavasarėjo. Mudu su broliu pjovėme skiedryne malkas. Parėjo mama iš miestelio, parnešė iš pašto laikraštį, tévelis prenumeruodavo nepartinį „Mūsų laikraštį“, mat pats jokioms partijoms niekada nepriklausė. Visi puolėm skaityti. Tada ir sužinojom – vokiečiai užgrobė Klaipédą. Net mums, vaikams, buvo balsiai kažko liūdnia. Svarstė: bus karas ar nebus. Tévelis, buvęs frontininkas, ryžtingai pareiškė, kad karo nebus, nes Lietuva per maža priešintis tokiai galiūnei kaip

Vokietija. Niekaip negalėjom su tuo sutiki, tiesiog mūsų vaikiškose galvose netilpo mintis, kad be kovos galima atiduoti savo uostą. O kokia šauni mūsų kariuomenė! Juk iš gretimo kaimo du vaikinai tarnavo kariuomenėje, parvažiuodavo atostogų. Vienas buvo ulonas, kitas pėstininkas. Kokios uniformos, neatsigrožési! O kur dar šauliai. Karo su Vokietija nebuvo, bet užgriuo kita nelaimė – pirmasis sovietmetis. Latvijos link pro mus pražygiavo raitelių pulkas. Kokie vargani! Ir mokykloje viskas pasikeitė. Klasėse neliko kryžių ir jokių portretų. Keisčiausia – nepaaiškinamai suaktyvėjo žydaitės. Iš neurturingų šeimų. Iki to jų lyg ir nebuvo, paprasčiausiai mes jų tiesiog nepastebėdavom, neišskirdavom. Dabar jos per pertraukas susiburdavo į krūvą ir šaukdavo: „Ješli žavrta vojna...“ Ką tai reiškia, mes nesupratom, tik aišku, kad tai kažkas svetima. O vieną rytą, atėjė į mokyklą, matom – mokytojos Bajarskiénės buto langai atidaryti, kieme métosi knygos, vaiko drabuželiai. Kas nutiko, kur geroji, gražioji mokytoja? Išvežė... Išvežė... Kas? Kodėl? Už ką? Mokykla nuščiupo. Neliko krykštavimo, juoko, ląkstymo. Protu nesuvokdami, vaikiškom širde-lém pajutom užgriuvusią didžiulę nelaimę. Iškart tarp vaikų iškilo nejveikiamā siena: čia mes, o ten jie. Gal kas bandys mane kaltinti, sakys, kad tai šmeižtas, apkalbos. Ne. Šventų švenčiausia tiesa. Tikrai taip buvo. Jokios agitacijos, jokios propagandos nereikėjo, pats gyvenimas mus padalino į dvi stovyklas. Net dabar be jaudinimosi negaliu galvoti apie tas dienas. Su kokių pasididžiavimu pirmokėlis, pirmokėlė deklamuodavo pirmą savo gyvenime išmoktą eiléraštį:

„Aš žinau, man sakė geroji mamaitė,
Jog čia mūsų žemė, jog aš lietuваite...“

Nežinau, kieno tai žodžiai. Ne tik deklamavo, bet šventai, nepajudinamai tikėjo, kad taip ir yra. Tikrai taip buvo, mama taip sakė ne man vienam. Staiga paaiškėjo, kad mus reikia išvaduoti nuo kažko, prie kažko prijungti. Argi mūsų savanoriai mūsų neišvadavo? Mamos pusbroliš M. Drumžlys už tai ir žemės gavo. Išsižioję klausydavom, kai jis pradėdavo pasakoti apie kovas su lenkais. Tiesa, reikėjo išvaduoti Vilnių, kurį buvo užgrobę lenkai. Visiems buvo žinomas ir suprantamas šūkis: „Mes be Vilniaus nenurimsim!“ Buvo net Vilniui vaduoti organizacija „Geležinis Vilkas“. Tévelis, kuris retai aukodavo aukų rinkikams, štai organizacijai neatsakydavo niekada.

1941 m. birželis. Pro mūsų Vaškus nedaug praėjo besitraukiančių raudonarmiečių. Gal ketvirtą ar penktą karo dieną apie pietus pravažiavo dvi pusantronės, pilnos enkavedistų. Pasisukinėjo ir pranyko. Pavakare pasirodė dvi tanketės. Raudonarmiečiai. Pamatė gatvėje mokytoją Gutauską iš Joniškėlio, pastatė ant griovio krašto ties mūsų sodu ir – sprogstamąjį kulką į galvą. Sučiupo

ŽMONĖS PASAKOJA

didžiausią miestelio skurdžių, kuris bandė kažkur bėgti, paguldė greta mokytojo. Kai išvažiavo, kai viskas nuriomo, išpuolėm žiūrėti, ko gi šaudė, kas buvo. Radom abu griovyje, krauko klane gulinčius. Tik vėliau miestelėnai pasakojo, kad mokytoją pačiupo už tai, kad buvo gražiai apsirengęs. Gražiai apsirengęs – vadinasi, priešas...

Mokykloje nuo penkto skyriaus įvedė vokiečių kalbą. Ją dėstė mokytojas Ožkinis. Pradinė buvo nebe keturių, o šešių skyrių. Aš buvau penktokas, o tai reiškė, kad dar dvejus metus galēsiu mokytis, neišvykdamas iš namų. Vokiečių kalbos vadovėlių neturėjom. Viską užsirašydavom arba stengdavomės išmokti klasėje. Mokytojas Ožkinis turėjo seną, be viršelių, apiplyšusį, gotišku, tik vietomis lotynišku šriftu spausdintą vadovėlį. Gal tai buvo tas, iš kurio jis mokėsi, o gal ir ne, bet tai buvo vienintelis vadovėlis visai klasei – skyriui. Baigus šešis skyrius ir išlaikius tris stojamuosius egzaminus, buvo galima stoti į antrą arba į trečią gimnazijos klasę. Aš įstojau į trečiąjā Pasvalio gimnazijos klasę. Mane nustebino, apstulbino didžiulis, labai gražus ir švarus gimnazijos rūmas. Kordoriuose parketas, ant sienų paveikslai, o nišose po stiklu – žvėreliai ir paukščių iškamšos.

Labai įspūdinga buvo pirmoji mokslo metų diena. Tai buvo 1943 m. rugėjo pirmoji. Visa gimnazija išsirikiavo klasėmis. Priekyje – mokyklos direktorius Povilonis ir visi mokytojai. Be muzikos, be orkestrų, tyliai, bet labai iškilmingai nužygiamas į bažnyčią. Ant šaligatvių stovėjo daug žmonių, žiūréjo, kaip gražiai eina gimnazistai. Pažiūrėti tikrai buvo į ką. Mergaitės visos uniformuotos, taip pat ir vyresniųjų klasių berniukai. Juk tai ējo tautos žiedas, tautos pasididžiavimas. Bažnyčioje vyko mišios, kurias laikė gimnazijos kapelionas. Giedojo visa bažnyčia, t.y. visa gimnazija. Man, kaimo berniokui, tiesiog galva svaigo nuo žmonių gausybės, nuo visų tų nematytių iškilmų, nuo jaudinančių kapeliono pamokslo žodžių, nuo be galio džiugaus jausmo, kad aš jau pagaliau gimnazistas. Tokių neapsiplunksnavusių kaimo bernelių kaip aš klasėje buvo tik keli. Likusieji jau buvo spėjė susidraugauti, nes nuo pirmos klasės mokėsi kartu. Jie ir mus lengvai įtraukė į nusistovėjusį ritualą, tradicijas. Pavyzdžiui, prieš pirmą pamoką – malda, po paskutinės pamokos vėl garsiai kalbama malda. Visa klasė stovi. Mokytojas pasisuka į kabantį ant sienos kryžių. Rytais, eida mi į gimnaziją, kam pakeliui, žinoma, būtinai užeina į bažnyčią trumpam pasimelsti. Net pirmaisiais sovietmečio metais ši tradicija laikėsi. Tik kai prieš užeinančiuosius buvo pradėtos taikyti represijos, tai pamažu išblėso.

Taip sunkiaus karo ir negandų metais prasidėjo mano kelias į mokslius. Baigt Pasvalio gimnaziją nebuvu lemta. Kai buvau paskutinėje klasėje, jau pavasarį, sužinojau apie gresiantį pavojų. Teko pasišalinti ir egzaminus laikyti kitur. Ačiū geriem žmonėms, kurie leido ir padėjo tai padaryti, nereikalaudami už tai nieko.

Ūkio darbai

Kaimo vaikai prie darbo buvo pratinami nuo pat mažens. Prisimenu, kaip mane tévelis mokė arti. Gal aštuntus metus tada éjau. Pastaté šalia savęs ir liepė žiūrėti, ką ir kaip daro. Išvarė porą vagų, o tada mane prie plūgo pastatė. Nuvaldyti arklius dar pusė bédos, sunkiausia prie kampo: plūgas sunkus, o žmogelis mažas. Gerai, kad buvo pora gerų, pripratusių prie vagos arklių. Tévelis dar valandikę pasédėjo lauko gale ir paliko – tvarkyklis.

Kai prasidėdavo pavasario darbai, į lauką eidavom padieniui. Buvom trys broliai, bet jaunėlis per mažas. Taigi kas antrą dieną nuo tamsos iki tamsos: arti, akéti, voluoti etc. Labiausiai laukiamas būdavo pietų metas. Ne pagal laikrodį – pagal saulę. Pietūs tada, kai, atskus nugarą į saulę, trumpiausias šešėlis. Dar labai laukdavom pavakarių. Duona ta pati, paspirlinti lašinukai tie patys, kaip ir namie, bet skanumas neapsakomas. Vėliau, paaugėjus, arimas man tapo vienu iš mègstamiausių lauko darbų. Technikos tada beveik jokios nebuvos. Vienintelė traukiamoji jéga – arkliai. Tad neturėt kelti nuostabos didžiulis lietuvių prisirišimas prie šio išvermingo, protingo ir gražaus gyvulio.

Per visą mielą vasarėlę, iki pat užšalant, darbas darbą veja. Pasibaigė séja, daržų sodinimas, prasideda šienapjūtė. Mūsų buvo du hektarai sodo. Nušienauti buvo galima tik rankomis – dalgiu. Lygesnėse vietose arba laukuose dobilus pjaudavo su šienapjove. Tokia pat tvarka buvo ir pas kaimynus. Be to, dar sakydavo, kad dalgiu pjautų šieną gyvuliai geriau éda. Manau, kad tiesos tame posakyje buvo nedaug, tai greičiau lietuviško konservatyvumo apraiška.

Šienapjūtei talkos, pagalbinių darbininkų nereikėdavo, o rūgiapjūtė be talkos neapsieidavo. Apie visą rugių ar kviečių lauką reikėdavo apvaryti vieną pradalgį, kad kertamoji galėtų važiuoti, kad nė vienos varpos arkliai nesumindytų. Tai būdavo atliekama išvakarėse. Anksti ryta sueidavo pėdų rišėjai. Mama paruošdavo kibirą vanden, kad būtų ko atsigerti per vidurdienio kaitrą. Į vandenj būtinai įmesdavo porą riekučių duonos. Koks skanus būdavo gérimas! Rišti pėdas suaugusiajam – nelengvas darbas, o paaugliui ir visai. Darbas dirbamas plikomis rankomis. Jei rugiai švarūs, dar nieko, bet jei daug usnių, tai iki vakaro taip subado rankas, kad vos gali kenėtai. Dejuoti ar skystis nėra prasmės: visų vienoda dalia, visiems vienodai skauda. Surištus į pėdas rugius ar kviečius statydavo į gubas. Guba – tai varpomis į viršų su remtos devynios pėdos. Taip stovi, kol visai išdžiūsta. Tada į vežimą ir namo.

Vasarojaus pjūtis daug lengvesnė: neberekia nei rišti, nei statyti į gubas. Išdžiūvo ir veža į klojimą.

Kitas labai svarbus darbas ir pusiau šventė – kūlimas. Pirmasis kūlimas – rugių ir kviečių. Mat reikėdavo patuš-

tinti patalpą vasarojui. Puplaiškinės Gasiūnas turėjo traktorių ir kuliamąjį. Arba malūnininkas Petrikonis. Dažniausiai kviesdavo Gasiūną, nes Petrikonis buvo brangininkas. Gaspadoriai susitardavo, nuo kurio pradės. Vieną kartą nuo vieno kaimo krašto, kitą kartą – nuo kito. Kivircū nebūdavo. Talkininkus kviesdavo ir iš gretimų kaimų. Atvažiuodavo į pagalbą ir giminės. Gerai tiems, kas daug giminių turėdavo, jiems atitalkavoti nereikėdavo. Kaimynams už talką atsilygindavo talka.

Ypatingas būdavo rudeninis kūlimas. Viso derliaus. Būtinai padarydavo alaus. Kaimynės ateidavo padėti valgi gaminti. Kadangi žmonių susirinkdavo apie dvidesmt, kartais net daugiau, tai neužtekdavo nei savų lėkščių, nei peilių bei šakučių. Skolindavo kaimynas kaimynui. Peiliai ir šakutės būdavo specialiai paženkinti, kad nesusimaišytų.

Pietų pertrauka būdavo pusantros valandos: dulkes apsišluostyti, apsiprausti ir pavalgyti. Pietums alaus neduodavo, tik valgį. Pradėdavo ne nuo sriubos, o nuo mėsiškų patiekalų. Sriubą duodavo pabaigai, vietoj deserto. Jokių kompotų niekas nežinojo.

Traktorininkai pietaudavo atskirai. Ateidavo po vieną nuo kuliamosios. Jiems ir alaus duodavo. Truputį. Linksmojo dalis prasidėdavo visus darbus užbaigus. Ta da talkininkai prausdavosi, švarindavosi ir sėsdavo prie tikro vaišių stalo, apkrauto geriausiais ir skaniausiais valgiais – tuo, ką tik šeimininkė beturėdavo arba sugebėdavo pagaminti.

Alus tada jau liedavosi upeliais. Kai talkininkai nūmalšindavo alkį ir troškulį, prasidėdavo dainos. Jeigu talkoje néra balsingų dainininkų – liūdna talka. Svarbiausia – dainos. O jeigu dar būdavo muzikantas su armonika – visai linksma. Po talkų vieni kitiems pasakodavo: pas tą ar aną dainavo taip, kad lempos geso. Tikrai prisimenu, užplėšdavo dainą taip, kad net palubėje kabanti lempa užgesdavo. Tokia puota tēsdavosi vos ne iki ryto. Anksčiau išeidavo tie, kurių kitą dieną vėl laukdavo talka. Juk ten bus vėl tas pats.

Prie kuliamosios stovėdavo svarstyklės. Vežėjas (juo skirdavo stipriausią ir sąžiningiausią) grūdus sverdavo, rašydavo į knygą, veždavo į klėtį ir pildavo į nurodytus aruodus. Išivaizduojate, kiek per dieną reikėdavo sunеšioti maišų! Toli gražu ne kiekvienas buvo tinkamas šiam darbui. Prašyti, kad pakeistų, neleisdavo savigarba – koks gi čia vyras, jeigu nuo pusės talkos iškrito!

Be kūlimo, ūkyje buvo dar du labai svarbūs ir sunkūs darbai: mėšlavežis tarp sėjos ir rugiaptūtės ir linų apdorojimas.

Mėšlą iš tvartų (karvidės ir kiauliu) veždavo į pūdymą, t.y. į lauką, kuriame rudenį bus sėjami žiemkenčiai – rugiai arba kviečiai. Pagal išvežtų vežimų kiekį spręsdavo apie ūkio pajégumą. Néra mėšlo – nebus ir derliaus. Jeigu veždavo trim vežimais – vienas pakrauna-

mas tvarte, antras iškraunamas lauke, trečias kelyje – tada reikėdavo varinėtojo. Tokiam darbui kaip tik geriausiai tiko paaugliai. Darbas nesunkus: į lauką pėstute šalia vežimo, iš lauko ristute vežime. Ir taip visą mielą dienelę. Už tokią talką Krikščiūnas man mokėdavo tris litus. Tai buvo dideli pinigai! Eidavau paprašytas kaip talkininkas, bet ir norėdamas parodyti, kad jau esu lygiavertis darbininkas su samdytaisais. Kitą dieną, kad koks ir būtų oras, mėšlą apardavo. Laikytį neapartą nevalia, mėšlas praranda vertę. Bent jau taip tvirtindavo tėvelis, o jis buvo laikomas sumaniausiū ūkininku. Kaimynai pas jį dažnokai ateidavo pasitarti įvairiais ūkininkavimo klausimais.

Linai, be pieno pristatymo ir bekonų auginimo, ūkininkui buvo vienas iš pagrindinių pajamų šaltinių. Linus sėdavo vėliausiai, paskutinius. Ir būtinai į dobilieną. Nurauti juos samdydavo moteris iš miestelio. Galvutes nušukuodavo specialiai peiliais ir sukraudavo į žardą. Tai buvo į žemę sukasti stulpai, ant jų karty, o ant karčių tarpuose – linų galvutės. Džiūdavo gana ilgai, net iki pirmųjų šalčių. Stiebelius, surištus į sauja, merkdavo didžiausioje kūdroje. Ant viršaus užmesdavo šiaudų, lentų ir dar prispausdavo didžiuliais akmenimis. O kokia smarvė! Iš toliausiai užuosdavai, kur mirksta linai. Vanduo iš tokio tvenkinio ilgai niekam nebetinka. Traukti reikia tada, kai patrynus stiebelis lengvai sutrūkinėja ir atsiskiria pluoštas. Su arkliu nuvelkami akmenys, nurenkamos lentos ir šiaudai, su kabliu traukiama dvokiantys, šlapia linai, vežami į lauką, ten plonu sluoksniu eilėmis klojami. Balinami ir džiūsta saulėje gana ilgai. Dar reikia porą kartų pavartyti, abi pusės turi gauti saulės. Po to belieka linų minimas, t.y. iškaitintus ir išdžiovintus jaujoje juos leidžia per kelis arklių su kamus velenus tol, kol stiebeliai virsta spalais, dalis nubyra, dalis lieka. Tolesnis darbas – brukti linus. Su plona ažuoline lenta-bruktuve reikėjo išmušti likušius spalius, kad liktų grynas, švelnus, blizgantis pluoštas. Gerokai vėliau žmonės pradėjo bandyti sausaklujus linus, be markos. Darbas supaprastėjo ir palengvėjo. Tik va supirkinėtojai, daugiausia žydeliai, sausaklujus imdavo nenoriai: pluoštas neturi švelnumo ir blizgesio, todėl neturi ir paklausos didžiojoje rinkoje. Dalij linų pluošto kaimiečiai pasilikdavo sau, iš jų sau daug ką pasidarydavo. Mama linų pluoštą mokėdavo taip plonai suverpti, kad net kaimynės atėjė stebėdavosi. Pati ausdavo ploniusias drobes, lovatieses, raštuotus rankšluosčius. Tačiau pagrindinis linų auginimo tikslas – pajamos. Jeigu užaugo gražūs linai, kaimietis iš anksto šypsodavosi – šiaisiai metais be pinigų neliksiu! Negi atsitiktinai tiek dainų liaudies sudėta apie linus. Bepigu dabar, kai visas procesas mechanizuotas, nors už tą mechanizaciją reikia mokėti žemdirbiui. Linų supirkimo kainos krenta, o pardavimo kainos kyla. Kiekvienas protingas

ŽMONĖS PASAKOJA

ir svarsto – auginti ar nebeauginti. Koks gali būti auginimas, jeigu naudos vos vos. Juk ir seniau ūkininkai svarstydavo ir spręsdavo, kas naudinga, o kas ne. Mūsų tévelis vesdavo ūkio sąsiuvinių. Rašydavo visas pajamas ir visas, net smulkiausias išlaidas. Prisimenu jrašus: pirkta kg cukraus, parduota 1,5 kg sviesto. Ir taip visus metus. Mums kažkodél sklaidyti to sąsiuvinio neleisdavo. Prisimenu, prieš Kalédas tévelis sėdi prie stalo su savo sąsiuviniu ir balansuoja, o mama vaikšto po kambarį ir jaudinasi – pelnas bus ar nuostolis? Grynu pinigų kai-mietis turėdavo labai mažai.

Gaila, pokario metais tie sąsiuviniai dingo, nors tèvui nematant sklaidžiau juos ne kartą. Pavyzdžiu, data ir – vedém karvę pas jautj, kaimynui skolungi dvi dienas tal-kos, pardavém mésininkui Lapinskui verši – 12 litų, pirkta cukraus – 4 litai, pardavém linus – 42 litai. Kiek pirkio ar pardavé – nepasakyta. Gal rašančiam buvo aišku be nurodymo, gal aš pamiršau. Tie visi jrašai buvo daromi savotiškai, juos suprasdavo vien autorius. Tévelis buvo savamokslis, nebaigęs né vienos klasés, bet rašé ir skaité rusiškai bei lietuviškai. Jis buvo pažangaus ūkininkavimo pradininkas. Pirmas pradéjo naudoti rugiams „zuperij“, Čilés salietrą. Kaimynai stebéjo ir lauké, kas iš to bus. Kai pamaté, kad nebogai, net geriau, patys pradéjo nau-doti. Ūkininkaujant labai didelę reikšmę turéjo séjomai-na: ką po ko séti. Bütinai kas metai reikéjo keisti laukų įséją. Tačiau ką po ko séti? Tévelis nedideliuose plotuose darydavo bandymus, po to aiškindavo kaimynams. Aš ir dabar stebiuos, kaip bemoksliui kaimiečiui reikéjo jausti žemę, kaip reikéjo girdéti jos balsą, kad nesuklystum. Stebiuosi ir nesuvokiu.

Kaime ir mano pradžia, bet, matyt, vélesnés studijos bei gyvenimas mieste kažkā viduje užmušé, pražu-dé. Nors trauka prie žemés išliko per visus juodus ir šviesiausius metus, bet nuovokos nebeliko. Noriu, bet nebemoku. Kaip daugelis pradedančiųjų ūkininkauti da-bar. Tai daugumos sovietinę santvarką patyrusių žmo-nių tragedija.

Tradicijos ir papročiai

Kodél Lietuva, atlaikiusi carizmo priespaudos šimtmečius, vos nemiré per kelis sovietmečio dešimtmečius? Kur stiprybës ir silpnumo šaknys? Lietuviškas atkaklumas, žemaitiškas užsispypimas? Ne! Lietuva buvo gyva kaimo tradicijomis. Tik šimtmečiais nusistovéjusios tradicijos, tvirtas jų laikymasis gelbéjo Lietuvą. Net Kražių skerdy-nés buvo mažiau kova už religiją, daugiau kova už pa-žeistas tradicijas. Nuo Vytauto laikų Dievas buvo pradé-tas garbinti taip, o caras staiga pareikalavo kitaip. Ap-ginti tradiciją! Ne tikéjimą, o tradiciją.

Sovietų valdžios kûréjai žmonių psychologiją išma-né geriau už carinius valdininkus. Kolektyvizacija! Tai

ne tik naujas ūkininkavimo bûdas. Svarbiausia – senų tradicijų laužymas. Atémé iš kaimiečių žemę, panaiki-no nuosavybę ir kaimo nebeliko. Nebeliko šventų dar-binių ryšių, šventų tradicijų, padéjusių per negandas ne tik kaimui, bet ir Lietuvai. Dar reikéjo kaimą nugirdyti. Ir nugirdé. Kai nebeliko amžiaus galiojusių saity, tą juo-dą darbą atliki buvo daug lengviau. Panaikinus nuosa-vybę žlugo visi ryšiai, jungę kaimyną su kaimynu. Tal-kos neberekéjo, pagalbos darbuose irgi, dalintis nebe-buvo kuo. Visi tapo vienodai alkani. Gal tik svajotojų dainose išliko:

...Lietuva nuplyšusi,
Lietuva nuvarginta.
Upém susiríšusi,
Ežerais išmarginta.

Tu buvai lyg treminė,
Lyg varguolė-motina.
Nors pati nevalgiusi,
Bet kitus pasotinai...

Nežinau, kieno tai žodžiai. Juos girdéjau 1949 m. Kretingos r. Budrių kaime. Turbūt turéto omeny duoneliau-tojų minios iš vienos ir iš kitos pusés.

Taigi – tradicijos. Mama dažnai kartodavo: giminés tik šventei, baliui, nelaiméje – kaimynai. Tikrai, jeigu ištiko nelaimé, ką greičiau prisišauksi – giminę ar kai-myną? Su kaimynais dalindavosi džiaugsmai ir vargais, netgi duonos kąsniu. Jeigu skerstuvés, tai kaimynams duodavo po gražiausią mésos gabala. Duoną kep-davo namie. Pirmą kepalą mama paženklindavo kryžiaus žen-klu, o kai iškepdavo – pusę kepalо šviežkepés duone-lés nešdavo kaimynui. Tas pats buvo ir iš kaimynų pu-sés. Šventéms, t.y. Kalédoms, Velykoms, vardadieniams ir talkoms, tévelis darydavo alaus. Padarydavo tiek, kad bent pusē statinaités namuose visada bûtu. Po pirmą gražiausio, putojančio, vadinamojo koštuvų alaus ašotį visada nešdavo kaimynams. Labai gražiai bûdavo pa-minimi vardadieniai. Išvakarése, pavyzdžiu, prieš Antanines, kaimynai nupindavo vainiką ir naktj atnešda-vo užkabinti ant varduvininko lauko durų. Turédavo padaryti taip, kad varduvininkas neišgirstų. Jo pareiga – sugauti vainiknešius, kad žinotų, ką kitą dieną kvieсти į svečius. Visas slaptumas, suprantama, bûdavo suvaidi-namas. Prisimenu, kai dar mažesnis buvau, ypatingai švenčiama bûdavo birželio 13 diena. Tą dieną polici-ninkas važinédavo po kaimus dviračiu, ar neris kur dir-bančių. Už darbą tą dieną dédavo didelę baudą. Mat tai buvo prezidento vardadienis. Véliau, prieškario me-tais, to nebeliko. Matyt, ne tas berùpejo.

Iš visų vardadienių išskirdavo Joninés. Išvakarése į aukčiausią medį jkeldavo stebulę ir uždegdavo. Malo-

nu būdavo žiūréti, kaip visuose šonuose tamšią naktį švyti ugnys. Stebulė degdavo tik ten, kur yra Jonas arba Jonė. Brolis Jonas. Taigi ir pas mus degdavo stebulė, įkelta į aukščiausią liepą.

Tais laikais kaimo jaunimui pramogų beveik nebuvo. Vienintelė, gal teisingiau, svarbiausia pramoga būdavo gegužinės. Viena gegužinė buvo ir mūsų kieme, todėl galiu papasakoti ne ką girdėjau, o ką mačiau. Šeštadienį atėjo vaikinas, dalį kiemo aptvéré viela, padaré suolus, jėjimui vartus, apipintus ažuolo lapų vainiku ir aukščiausiam medyje iškélė vėliavą. Taip duodavo ženkla visiems, kad ten bus gegužinė. Nusamdė geriausią miestelio muzikantą ir laukė sekmadienio vakaro. Už jėjimą į aikštę reikėjo mokėti. Kainos nepamenu, bet jaunimo suėjo daug. Šoko, dainavo, linksminosi jaunimas iš visų gretimų kaimų. Sutarė gražiausiai, bet, matyt, tik iki tam tikros ribos. Paskui prasidėjo muštinės. Nors tévelis buvo prašęs, kad to nebūtų, bet kur ten. Dėl ko mušési ir kas prieš ką – nesuvokiau, nežinau. Kitą dieną rengėjai atėjo nuimti įrangą ir sumokėti už kiemą, taip pat girdėjau, kaip atsipraše už muštynes. Net man buvo aišku, kad kalti ne jie. Sakydavo, kad nė viena gegužinė be to neapsieina. Gal ir taip, juk kažkur reikėjo išlieti energijos perteklių.

Prieškariniai kaimo žmonės buvo daugiau ar mažiau religingi. Bent jau bažnyčią lankydavo reguliariai, prieš Kalėdas priimdavo apsilankiusi kunigą, vargonininkui ir zakristijonui ipldavo kasmetinę grūdų normą. Tačiau kiek daug tame krikščioniškame tikėjime buvo senojo tikėjimo liekanų! Pavyzdžiui, buvo tikima, kad kas Velykų rytą po pamaldų pirmas grj̄š namo, tas pirmas baigs pavasario darbus. Didžji šeštadienį prie bažnyčios kūrendavosi šventinta ugnis ir visi skubėdavo tos ugnies parsinešti namo. Geriausiai tam tikdavo išdžiovinta kempinė. Idegį ir ugnis ilgiausiai rusena. Nuo tos ugnelės užkurdavo ugnį namie – tikėdavo, kad namai bus apsaugoti nuo gaisro. Dar su ta smilkstančia kempine reikėdavo apeiti visus pastatus – apsisaugoti nuo būsimų vasaros perkūnijų.

Mama vaikams nuolat primindavo: nelaužk duonos viena ranka, nes viena ranka neužsidirbi; nespjauk į ugnį – ugnis šventa; nespjauk į vandenį – vanduo šventas; jeigu numetei duoną, pakelk ją ir pabučiuok, nes duonelė šventa; niekada neatstumk elgetos, nes jis tau padės jeiti į dangų (kas nenori būti danguje?).

Kada girdi tokius ar panašius pamokymus, negalvoji, tlesia tai ar ne. Netikėti negali vien jau todėl, kad tai sako mama. Didžiausios metų šventės – Kalėdos ir Velykos. Kūčių vakarą prie gausiai valgiais, bet be mėsiškų patiekalų, apkrauto stalo susėsdavo visa šeimyna. Šeimos galva laužydavo paplotėli ir dalindavo visiems po gabaliuką. Tai simbolizavo darnumą ir vienybę. Po Kūčių stalu šieno glėbys. Rytmetį tą šieną po saujuolę išdalindavo vi-

siems gyvulėiams. Mama pasakodavo, kad Kūčių naktį galima išgirsti gyvulius žmonių kalba besikalbančius. Blogai būdavo tam šeimininkui, kuris per metus su gyvuliais buvo žiaurus. Išgirs apie save viską, širdis iš baimės neataliks ir jis numirs.

Prieš Velykas – visa savaitė rimties ir susikaupimo, o Didysis penktadienis ir šeštadienis būdavo be mėsiškų ir pieniškų valgių. Užtat Velykų rytą, atsigavėjus varpams, ko tik nebūdavo ant pusryčių stalo: rūkytas kumpis su troškintais kopūstais, rūkyta dešra, o jau bandelių, sausainių, pyragų – skanių skanesnių, saldžių saldesnių! Vai-kams svarbiausia ne tai, vaikams įdomiausia – margučiai. Pirmają Velykų dieną netaupydavo nieko. Eidavom kiaušiniais mušti ir ridenti. Prasilošės ašarodamas lėkda-vovo namo. Mama pagailėdavo, duodavo dar, tik prisakydavo – žiūrék, nebežaisk. Tik argi iškentési! Po savaitės – mažosios Velykos arba Atvelykis. Jose tik trečdalis, gal net dar mažesnė dalis Velykų iškilmingumo. Išvirdavo kiaušinių, dažydavom, margindavom, arba pribagdavom tai, kas liko nuo Velykų.

Šie prisiminimai nepretenduoja į visapusišką anų gyvenimo metų pavaizdavimą. Tai tik fragmentai, ryškesni ar svarbesni įvykiai, darbai, tradicijos. Neabejoju, kad kitur, kitose vietose buvo kitaip. Gal net tie patys darbai buvo atliekami kitaip ar tradicijos buvo kitos. Tai, ką papasakoja, buvo mūsų kaime, mūsų miestelyje. Man ir maniškiams tai brangū, tik gaila – nebesugrąžinama. Gal taip ir turi būti, gyvenimas juk nestovi vietoje. Atgimus Lietuva gal kai ką iš tradicijų ir susigrąžins. Tegu pučia naujos gadynės nauji vėjai, tegu neša mūsų laivą į žaliaj krantą.

PEOPLE TELL

A Glance at the Past
A Villages' Memories about
Pre-War School, Farm and Feasts
Antanas SAJA

Antanas Saja remembers inter-war school and teachers, many of whom suffered, that is were deported or shot at the beginning of the first occupation of Lithuania in 1941, with great love. Remembering farm work he marvels at his father's farming abilities and singles out the main substantial works such as haymaking, harvest, flax-pulling, corn thrashing. From folk culture customs, what Saja remembers most is especially good relationships among neighbours, their assisting each other with different works and name days' celebrations, especially that of Antanas.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS
LIAUDIES KULTŪRA 2007 Nr. 6 (117)
Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesiai
<i>REDAKCIJOS ADRESAS:</i>
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius el. p. liaudies.kultura@llkc.lt
<i>VYRIAUSIOJI REDAKTORE</i>
Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12 el. p. lkredaktore@llkc.lt
<i>SKYRIŲ REDAKTORIAI:</i>
Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61
Saulė MATULEVIČIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, tautosaka, tel. 261 31 61
Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija, folkloras, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61
Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61
Beatričė RASTENYTĖ – korektorė-stilištė Kompiuteriu rinko Enrika STANEVIČIENĖ Maketas Martyno POCIAUS Reziumė į anglų kalbą vertė Eglė KAČKUTĖ
<i>REDAKCIINĖ KOLEGIJA:</i>
Prof. habil. dr. Leonidas DONSKIS, Politikos mokslų ir diplomatinės institutas, Vytauto Didžiojo universitetas, Gedimino g. 44, LT44261 Kaunas
Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius
Habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, LT10308 Vilnius
Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
Doc. dr. Daiva RACIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos akademija, Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius
Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos kultūros ministerijos Profesionalaus ir mėgėjų meno skyriaus vedėja, J. Basanavičiaus g. 5, LT01118 Vilnius
Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius
Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT01124 Vilnius
Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяно- ведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, el. p. marija_z@mtu-net.ru
© „Liaudies kultūra“ Steigimo liudijimas Nr. 152 Pasirašyta spaudai 2007 12 12 Tiražas 850 egz. Formatas 60x90/8 Rinkta kompiuteriu. 11 sp. I.
Lietuvos liaudies kultūros centras Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius http://www.llkc.lt
Spausdino UAB „Grafija“, Selių g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Kaip būti lietuviu. Liudviko GIEDRAIČIO pokalbis su Pietryčių Lietuvos lietuviškų mokyklų buvusiais direktoriais Algimantu MASAIČIU,	1•
Vytautu DAILIDKA, Stanislovu BUDRAIČIU	1•
Romualdas GRIGAS. Senieji lietuviai ir krikščionybė: tapatybių konfrontacija	7•
MOKSLO DARBAI	
Irena SENDŽIKAITĖ, Romas PAKALNIS, Dalia AVIŽIENĖ.	
Pievų augalija istoriškai kintančiame Lietuvos kraštovaizdyje	16•
Romualdas Julius APANAVIČIUS. Kada lietuviškų sutartinių <i>sodaauto</i> tipo priedainiai prarado prasmę?	25•
Ingrida RUCHLEVIČIENĖ. Algirdo Landsbergio kūrybos ir liaudiškosios kultūros dialogas	27•
SKAITYMAI	
Marija ZAVJALOVA. Folklorinės bei mitologinės reminiscencijos Prospero Mérimée novelėje „Lokys“	37•
ATMINTIS	
Kraštotyrininkų byla. Saulės MATULEVIČIENĖS pokalbis su Vidmantu POVILIONIU	46•
SUKAKTYS	
Jurgui Dovydaičiui – 100!	56•
ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS	
Vytenis RIMKUS. Liaudies menas XXI amžiuje	65•
Ona Danutė ALEKNIENĖ.	
Riešinės – iš užmaršties prikelto miniatiūros	68•
Riešinės princesėms ir pelenėms. Juozo ŠORIO pokalbis su Irena Felomena JUŠKIENE	73•
ŽMONĖS PASAKOJA	
Antanas SAJA. Po praeitį pasižvalgius. Kaimiečio prisiminimai apie prieškario mokyklą, ūkj, šventes	82•
VIRŠELIUOSE: Švč. Mergelė Marija.	
Koplytėlė Rietavo bažnyčios šventoriuje. 2005 m.	
Koplytstulpis Kuliu kapinėse. 2005 m.	
<i>Ramūno Virkučio nuotraukos</i>	

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.